

Экономика и статистика

Вопросы управления данными
в Республике Казахстан

Тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан
Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық
саясатты жүзеге асыру

Обеспечение диверсификации занятости
и механизмы поддержки инициатив
населения сельских территорий
в Республике Казахстан

Халықаралық салыстыру бағдарламасын
іске асырудағы өзекті мәселелер:
2021 жылғы жаһандық цикл

Стратегические подходы реализации ЦУР
в сфере продовольственной безопасности

1/2022

Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
Бюро национальной статистики

Экономика и статистика 1/2022

Ежеквартальный научно-информационный журнал «Экономика и статистика» издается со второго квартала 1999 года

Учредитель:
Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
Бюро национальной статистики

Главный редактор:
Шаймарданов Ж.Н.

Заместитель главного редактора, научный редактор:
Джаркинбаев Ж.А.

Редакционная коллегия:
Байзаков С.Б. (г. Нур-Султан, Казахстан)
Бобков В.Н. (г. Москва, Россия)
Унгвари Л. (г. Вильдау, Германия)
Шеломенцев А.Г. (г. Екатеринбург, Россия)
Хусаинов Б.Д. (г. Алматы, Казахстан)

Редактор:
Калиев Ф.М.

Ответственный редактор:
Айбасова Г.Г.

Позиция Редакционной коллегии и Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан необязательно совпадает с мнением авторов. Перепечатка материалов только по согласованию с редакцией. Журнал зарегистрирован в Министерстве информации и общественного развития Республики Казахстан 14 апреля 2021г. №КЗ66ВРУ00034537
Международный центр ISSN в Париже зарегистрировал журнал «Экономика и статистика» под регистрационным номером ISSN 1608-2192.

Адрес издателя и распространителя:
Республика Казахстан, 010000
г. Нур-Султан, пр. Мәңгілік ел, 8
Дом Министерств, 4 подъезд
Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
Бюро национальной статистики
Информационная служба:
+7 7172 749010, 749011
E-mail: ES.kazstat@gmail.com
Интернет-ресурс: <http://stat.gov.kz>

Компьютерная верстка:
ИП «B-Profit»
г. Нур-Султан, ул. Кенесары, 80

© Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
Бюро национальной статистики

Содержание

Алғы сөз	
Предисловие	3
Конкурентоспособность	
Вопросы управления данными в Республике Казахстан Ж. Джаркинбаев	4
Тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық саясатты жүзеге асыру А. Досова	13
Стратегические подходы реализации ЦУР в сфере продовольственной безопасности О. Әліпбеки, Ч. Әліпбекова, Б. Хамбар	21
Обеспечение диверсификации занятости и механизмы поддержки инициатив населения сельских территорий в Республике Казахстан А. Наурызбаев, А. Бухарбаева, А. Наурызбаев	28
Корпоративтік табыс салығының мөлшерлемесін төмендету арқылы өңірлік кәсіпкерлерді салық төлеуге ынталандыру бағыттары С. Әбілдаев, Г. Тұлеева	36
Привлечение прямых иностранных инвестиций в странах Центральной Азии в условиях пандемии COVID-19 Д. Шымырбек	42
Экономика и статистика отраслей и предприятий	
Об инфляции в потребительском и реальном секторах экономики Восточно-Казахстанской области Т. Ковалева	48
Халықаралық салыстыру бағдарламасын іске асырудағы өзекті мәселелер: 2021 жылғы жаһандық цикл А. Саржанова	56
Социально-демографические аспекты	
Қазақстан жастарының білім беру ішкі көші-қон үрдісін әлеуметтанулық талдау М. Қалмұханбетова, М. Шнарбекова	63
Қазақстан Республикасының тұрғындарын азық-түлікпен қамтамасыз етуді талдау З. Янтурсина, О. Черемухина, А. Акмалиева, А. Егзалиева	70
Регионы Казахстана: итоги и перспективы развития	
Развитие инновационной деятельности в Кызылординской области А. Досжанова, Г. Рысмаханова	77
Жамбыл өңіріндегі шағын және орта кәсіпкерлік: даму мәселелері мен тенденциялары Г. Амалбекова, С. Әбілдаев, Г. Тұлеева	83
Требования к содержанию и оформлению статей	89

Алғы сөз Предисловие

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы «Экономика және статистика» ғылыми-ақпараттық журналын тоқсан сайынғы негізде қалыптастырады.

Журнал қазақстандық және шетел экономистері, ғалымдары мен зерттеушілері, практик-мамандардың мақалаларын жариялайды. Журнал беттерінде отандық және шетел статистикасы әдіснамасының және ұйымдастыруының, халықаралық статистикалық стандарттар және олардың қазақстандық талапқа бейімделуі, ғылыми-зерттеу жұмыстарында математикалық-статистикалық талдау әдістерін қолданудың өзекті мәселелері жарияланады. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы, ведомствоға қарасты ұйымдар, мемлекеттік статистиканың аумақтық бөлімшелерінің қызметі жарияланады. Қазақстан Республикасы және оның өңірлерінің, сондай-ақ шетел мемлекеттерінің әлеуметтік-экономикалық дамуын сипаттайтын материалдар жарияланады.

Журнал 2021 жылғы 14 сәуірде Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде KZ66VPY00034537 нөмірімен, ISSN (ISSN - халықаралық стандарттық сериялық нөмір) халықаралық орталығында ISSN1608-2192 нөмірімен тіркелген.

Научно-информационный журнал «Экономика и статистика» формируется на ежеквартальной основе Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Журнал публикует статьи казахстанских и зарубежных экономистов, ученых и исследователей, специалистов-практиков.

На страницах журнала освещаются актуальные вопросы методологии и организации отечественной и зарубежной статистики, развития международных статистических стандартов и их адаптации к казахстанским условиям, использования математико-статистических методов анализа в научно-исследовательской работе. Освещается деятельность Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, подведомственных организаций, территориальных подразделений государственной статистики. Публикуются материалы, характеризующие социально-экономическое развитие Республики Казахстан и ее регионов, а также зарубежных государств.

Журнал зарегистрирован в Министерстве информации и общественного согласия Республики Казахстан 14 апреля 2021 года под номером KZ66VPY00034537, в международном центре ISSN (ISSN - международный стандартный серийный номер) под номером ISSN1608-2192.

МРНТИ: 83.01.11

JEL: H89

Вопросы управления данными в Республике Казахстан

Ж. Джаркинбаев - доктор экономики, Заместитель руководителя Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (г. Нур-Султан)

Аннотация:

Использование различных источников данных приобретает все большую важность в Республике Казахстан. Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан реализует ряд государственных программ и концепций, направленных на интеграцию различных информационных систем государственных органов и создание единого хранилища данных. Различные аналитические центры используют информацию из хранилища для своих моделей и выработки рекомендаций для правительства и государственных органов. Одним из важных вопросов является качество данных и методология обработки данных. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан должно играть более важную роль в вопросах управления данными. На основе проведенного анализа сделаны выводы и рекомендации.

Ключевые слова: стратегия управления данными, национальная статистическая система, официальная статистика.

Қазақстан Республикасында әртүрлі деректер көздерін пайдаланудың маңызы артып келеді. Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі мемлекеттік органдардың түрлі ақпараттық жүйелерін біріктіруге және бірыңғай деректер қоймасын құруға бағытталған бірқатар мемлекеттік бағдарламалар мен тұжырымдамаларды іске асыруда. Түрлі сараптамалық орталықтар репозиторийден алынған ақпаратты өздерінің үлгілері мен мемлекеттік және мемлекеттік органдарға ұсынымдары үшін пайдаланады. Маңызды мәселелердің бірі - деректер сапасы және деректерді өңдеу әдістемесі. Деректерді басқару мәселелерінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы маңыздырақ рөл атқаруы тиіс. Талдау негізінде қорытындылар мен ұсыныстар жасалады.

Негізгі сөздер: деректерді басқару стратегиясы, ұлттық статистикалық жүйе, ресми статистика.

Usage of different sources of data for making decisions is becoming more and more important in Kazakhstan. Ministry of Digital development of the Republic of Kazakhstan is implementing a number of government programs and initiatives related to the integration of different information systems and creation of the main national database. Different analytical centers use information from the database for their models and provide recommendations for the government and ministries. One of the main issues is data quality and methodology of data processing. Bureau of National Statistics of Kazakhstan (BNS) should play more active role as data curator.

Keywords: data management strategy, national statistical system, statistical performance index

Введение

В предыдущем номера журнала был освещен мировой опыт по управлению данными [1]. В настоящей статье рассматриваются вопросы управления данными в Республике Казахстан, которые приобретают все большую важность.

Начало процессов цифровизации в Казахстане связано с реализацией государственных программ по развитию «электронного правительства» и «Информационный Казахстан-2020». В качестве основы для цифровой трансформации экономики страны программа «Информационный Казахстан-2020» оказала важное влияние на создание институтов «открытого и мобильного правительства», развитие информационной инфраструктуры для корпоративных структур и граждан страны. Однако, вопросы управления данными в данной

программе не затрагивались, поскольку на момент ее принятия в 2013 году данные вопросы не были достаточно актуальными в Казахстане.

В Послании народу Казахстана от 31 января 2017 года Глава государства объявил о Третьей модернизации, основой которой является цифровизация. С учетом данного послания была разработана и в конце 2017 года принята государственная программа «Цифровой Казахстан» (далее – Программа) на период до 2022 года [2]. В данной Программе были поставлены цели по дальнейшей цифровизации деятельности государственных органов. Для этого предусматривается создание инфраструктуры поддержки в виде адаптированного законодательства, мер поддержки бизнеса, образования и науки, упрощения процедур ведения бизнеса, сокращения транзакционных издержек при взаимодействии с государством.

Основной целью Программы является ускорение темпов развития экономики Республики Казахстан и улучшение качества жизни населения за счет использования цифровых технологий в среднесрочной перспективе, а также создание условий для перехода экономики Казахстана на принципиально новую траекторию развития, обеспечивающую создание цифровой экономики будущего в долгосрочной перспективе.

В Программе впервые была обозначена важность больших данных. В частности, было отмечено, что в развитии технологии больших данных критично важны координация, совмещение и единое направление усилий. В связи с этим, важную роль в развитии больших данных играет государство, которое располагает крупнейшим объемом данных, как о частных лицах, так и корпоративном секторе. Программой предусматривается создание в Казахстане технологического центра анализа больших данных – единого «места сбора» данных и обеспечения надежного функционирования, хранения, сохранности национальных и государственных информационных ресурсов, в том числе на основе уже существующих инициатив.

Кроме того, в Программе были обозначены 12 ключевых проектов, среди которых проект по развитию открытых платформ (Open API), Big Data и искусственный интеллект.

Координатором работы в области цифровизации в Республике Казахстан является МЦРИАП. В задачи данного Министерства входит, в частности, осуществление руководства и межотраслевой координации в сфере информатизации и «электронного правительства»; утверждение правил разработки архитектуры государственных органов, размещаемых на интернет-портале открытых данных; согласование правил формирования, обработки, а также централизованного сбора и хранения информации в электронной форме. Необходимо отметить, что согласно Закону «О доступе к информации» уполномоченный орган в сфере информатизации (МЦРИАП) проводит анализ данных, содержащихся в объектах информатизации государственных органов [3].

Текущая ситуация в области управления данными в Казахстане

В конце 2021 года была принята Концепция развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы в Республике Казахстан (далее – Концепция) [4]. В данной Концепции впервые в программном документе был проведен анализ ситуации с управлением данными в стране. Делается вывод, что текущая ситуация в области управления данными в Республике Казахстан характеризуется отсутствием понятной и всеобъемлющей регуляторной политики. Отмечено, что в настоящее время в государственных органах функционирует более 400 информационных систем, разрознен-

ность и несовместимость которых нередко создает трудности при их интеграции.

В соответствии с действующим законодательством для государственных органов разрабатывается архитектура сервисным интегратором «электронного правительства» (Холдинг «Зерде»). При этом, на сегодняшний день государственные органы при автоматизации однотипных процессов используют различные информационные системы, что означает дублирование функционала. При эксплуатации и развитии информационных систем государственные органы и их подведомственные организации часто не задумываются о таких задачах, как снижение расходов государственного бюджета, стандартизация используемых технологий, гибкость создаваемых продуктов и цифровая трансформация. Исходя из этого, по мнению уполномоченного органа в области цифровизации, необходимо усилить архитектурный надзор – комплекс мероприятий, осуществляемый на этапах создания и развития объекта информатизации с целью обеспечения соблюдения требований технической документации на объект информатизации, норм законодательства и технических стандартов в сфере информационно-коммуникационных технологий (ИКТ).

Сфера цифровизации развивается очень динамично. Вследствие этого, наблюдается запаздывание законодательно-нормативного регулирования в области данных. Ощущается острая нехватка нормативно-правового обеспечения для установления «правил игры» для всех заинтересованных участников, включая государственный и частный сектор, неправительственные организации и т.д. В концепции отмечается отсутствие в настоящее время норм, регулирующих понятийный аппарат цифровой трансформации, проведение реинжиниринга и оценки цифровой зрелости государственного сектора и отрасли в целом, управления данными и т.д. Дополнительной проблемой является наличие значительного количества схожих документов в области развития ИКТ и цифровизации, что часто приводит к неоднозначному толкованию.

По информации МЦРИАП на данный момент государственными органами накоплены огромные массивы данных. При этом, в важных для экономики страны отраслях непрерывный учет актуальной информации еще не налажен. Отсутствие развитой централизованной системы управления данными создает риски отсутствия необходимой информации для принятия качественных оперативных и стратегических решений государственными органами.

В Концепции подчеркивается, что низкое качество информации в базах данных государственных органов ограничивает эффект от цифровизации. Общеизвестно, что качество данных является важным условием для получения ценной информации. Неактуальные и ненадежные данные могут привести к ошибкам в принятии решений. В то же время, правильно

выстроенные процессы управления качеством данных способны внести важный вклад в эффективное решение поставленных задач. Внедрение систем менеджмента качества управления данными также способствует улучшению пригодности данных в целях анализа и принятия решений.

В целом, можно отметить, что на сегодняшний день отсутствует четко обозначенная политика в отношении управления данными со стороны государственных органов на протяжении всего их жизненного цикла, то есть сбор, хранение, обработка, обновление и защита данных. Кроме того, в государственных органах прямо не определены владельцы данных, а также их обязанности по обеспечению качества и защиты данных. Что касается хранения данных, то часто они хранятся в различных реестрах, базах данных, не связанных между собой хранилищах. Отсутствуют также единые словари данных, стандарты и семантические каталоги. Это не позволяет различным пользователям эффективно и экономично использовать имеющиеся данные.

Есть недостатки и в размещении информации государственными органами на своих сайтах, не в полной мере соответствующей запросам и ожиданиям пользователей. Кроме того, центральные и местные исполнительные органы не осуществляют должный мониторинг и контроль за своевременностью размещения и обновления ведомственной информации. Это приводит к ее неактуальности, недостоверности и неполноте. В Концепции указывается, что имеющиеся информационные ресурсы государственных органов (ИПГО, ЕПІР ГО, «Открытые данные») не удобны в использовании, поскольку публикуемые данные не систематизированы, поиск необходимой информации затруднен. Это приводит к созданию узкоспециализированных информационных систем, которые не имеют возможностей по передаче данных в информационные системы других государственных органов.

Поэтому, согласно Концепции для решения данных вопросов необходимо развитие информационно-технологической архитектуры государственных органов с целью унификации, исключения дублирования данных, функций, задач и информационных систем государственных органов, а также с возможностью отражения целевой «картины» архитектуры правительства.

В Концепции также справедливо поднимается тема недостатка подготовленных кадров для сферы ИКТ. Требования к цифровым навыкам работников государственного, квазигосударственного секторов, отраслей экономики постоянно растут. Высококвалифицированные специалисты в сфере информационных технологий предпочитают работу в частном секторе, в основном, из-за более конкурентоспособного вознаграждения. Что касается выпускаемых в настоящее время специалистов в сфере ИКТ, то можно отметить недостаток, имеющих практи-

ческие навыки. Существует нехватка современных образовательных стандартов и программ, особенно в области управления данными. Необходима новая стратегия развития человеческих ресурсов в сфере ИКТ для обеспечения цифровой трансформации и перехода к цифровой экономике.

Согласно Концепции, для обеспечения максимального эффекта Казахстану понадобится:

- 1) использование всего потенциала применения новых технологий;
- 2) развитие технологий искусственного интеллекта (ИИ);
- 3) углубленная аналитика.

При этом, не государстве лежит особая роль за создание необходимой инфраструктуры цифровой экономики, содействию разработке новых технологий ИИ и углубленной аналитики в качестве крупного заказчика таких технологий в частном секторе. Что касается частного бизнеса, то он может внести существенный вклад через обеспечение данных, их структурирование и маркировку для последующего использования при внедрении технологий ИИ и углубленной аналитики.

Видение системы управления данными в Казахстане

Для осуществления цифровой трансформации и реинжиниринга бизнес-процессов государственных органов Концепцией предлагается внедрение института CDTO (Chief Digital Transformation Officer). Это руководитель, отвечающий в организации за проведение цифровой трансформации и определяющий стратегию цифровизации из числа руководителей с наличием необходимого опыта и пониманием новых технологий, которые возглавят офисы цифровой трансформации в своих центральных и местных государственных органах. Для повышения эффективности государственного управления запланирован переход на модель Data-driven government. Это предполагает принятие решений на государственном уровне с учетом проверенных фактических данных, аналитики и надежных обоснованных прогнозов. Результатом станет политика, основанная на фактах, четкие прогнозы потенциального эффекта от новых инициатив и принятие необходимых решений.

В качестве основной цели цифровой трансформации обозначен сбор и обработка данных, как из государственных информационных систем, так и систем коммерческих организаций. Например, в рамках функций государства по учету производства, оборота товаров и услуг, продуктов недропользования и переработки, перемещения товаров для получения актуальных данных предполагается выставление требований по цифровому сбору и передаче этих данных государственным органам.

Планируется, что данные мероприятия будут способствовать созданию эффективной основы

для управления в цифровую эру. В части технологической платформы предполагается дальнейшее развитие программного модуля информационно-аналитической системы SDU с целью стандартизации и управления нормативно-справочной информацией в различных направлениях и отраслях деятельности. Это позволит завершить подключение всех государственных органов к данной системе в кратчайшие сроки. Для актуализации данных планируется создание эталонной базы данных.

Применение инструментов анализа больших данных и ИИ будет лежать, согласно Концепции в основе перехода на сервисную модель государственного управления. Будет создана единая аналитическая информационная система государственных органов, которая позволит исключить механический сбор сведений. Портал «Открытое правительство» станет более привлекательным и удобным в использовании с учетом мнения граждан и неправительственных организаций. Будут установлены единые стандарты открытости государственных органов после внедрения ориентированного на граждан подхода.

Особо в Концепции отмечена важность в современном обществе цифровой информация о геопространственных данных, которая превратилась в важный стратегический ресурс государственного управления и стала ключом его устойчивого социально-экономического развития. В этой связи, будут создаваться условия, обеспечивающие доступ потребителей к геопространственным данным в электронном виде и их эффективное использование. В целях унификации, развития и поддержания геопространственных данных в актуальном состоянии планируется модернизация системы государственного геодезического обеспечения, установление единой системы координат, создание карт открытого пользования по единым форматам и структурам данных.

В области кадастров предполагается проведение работы по их интеграции в одно информационное пространство, обеспечению автоматизации процедур обновления карт и кадастров при прохождении процедур государственных услуг. В результате повысится доступность и качество оказываемых населению услуг в сфере земельных отношений, архитектуры, строительства, природопользования и охраны окружающей среды, геологии, жилищно-коммунального и сельского хозяйства.

В целях повышения привлекательности направления и использования данных для устойчивого развития и решения социальных проблем будет рассмотрена идея проведения национальных и региональных инновационных чемпионатов по практическому использованию ресурсов открытых данных.

Большое внимание в Концепции придается внедрению элементов ИИ и повсеместному использованию технологий BigData. Так, в целях создания благоприятных условий для развития технологий

с ИИ планируется проведение работы по совершенствованию нормативно-правовой базы, созданию инфраструктуры, позволяющей внедрить аналитику на основе ИИ и Big Data. Будет приняты меры для повышения доли инвестиций в научные исследования, разработку казахстанских научно-технических решений и прототипов с использованием технологий ИИ. В результате будет сформирована экосистема науки, бизнеса и государства, способствующая комплексному развитию ИИ в стране.

Концепция обозначила ряд базовых задач по развитию технологической платформы ИИ в Республике Казахстан с целью дальнейшего повсеместного внедрения ИИ в повседневной жизни граждан и во всех сферах экономики. Так, в рамках первых и фундаментальных шагов на пути развития ИИ в стране предлагается разработка стратегии развития ИИ, которая включит мероприятия, связанные с внедрением и развитием ИИ. Важным шагом для развития ИИ станет разработка необходимой нормативной правовой среды для защиты и управления данными на территории Республики Казахстан. Особое внимание будет уделено «Big Data» и ИИ в целях повышения качества услуг государственных органов и частных организаций.

Предполагается выработка аналитических кейсов для государства на основе больших данных в разных отраслях экономики и социальной сферы, что должно способствовать улучшению аналитической работы и процессов принятия решений. Для ускоренного развития частного сектора помимо разработки механизмов устранения правовых барьеров будут выработаны инструменты поддержки стартапов в сфере ИИ.

Большое значение в Концепции уделяется защите персональных данных. Для совершенствования законодательной базы предусмотрена разработка поправок в Предпринимательский кодекс Республики Казахстан в части отнесения соблюдения защиты персональных данных к сфере государственного контроля. Кроме того, планируется внедрение «цифрового согласия и отзыва», что позволит гражданам контролировать использование их персональных данных, а также ряд других мер.

Будет также проводиться работа по повышению осведомленности о кибербезопасности и обеспечению граждан необходимыми навыками и инструментами в отражении кибератак и киберпреступлений. Планируется разработка справочника для безопасного использования сети. Кроме того, будет поощряться обучение персонала кибербезопасности в частном секторе.

Учебные программы в учреждениях образования будут постоянно обновляться с учетом быстро меняющихся технологических ландшафтов. С помощью таких программ обучения и сертификации будет подготовлен штат государственных служащих, обученных цифровым навыкам.

В Концепции управление данными обозначается как процесс, связанный с накоплением, организацией, запоминанием, обновлением, хранением данных и поиском нужной информации. К управлению данными относятся: добыча данных; извлечение, преобразование и загрузка данных; обеспечение качества данных; архитектура данных; анализ данных; моделирование данных; защита данных; управление базами данных; работа с хранилищами данных; шифрование данных; управление метаданными (репозиториями данных).

Необходимо отметить, что практически все обозначенные цифровые инициативы в Концепции так или иначе связаны с данными. Справедливо отмечается, что от того, как качественно будет налажена работа с ними, будет зависеть и конечный успех каждой из поставленных задач. В этой связи, вопрос компетентного обращения с областью управления данными является очень актуальным.

В целом, необходимо обеспечить открытость, качество, доступность, надежность, возможность многократного использования, достаточность, сравнительность и интероперабельность данных. Эти задачи войдут в непосредственную компетенцию центров цифровой трансформации, во главе с CDTO. В сферу компетенций CDTO должны входить вопросы цифровых технологий, цифровой инфраструктуры, управления данными, аналитика данных, открытые данные, умные технологии и цифровое обучение. Кроме того, CDTO должен анализировать и формировать перечень жизненных ситуаций по своей отрасли по согласованию с уполномоченным органом в сфере информатизации для их оцифровки и перевода в проактивный формат.

МЦРИАП подготовлены поправки для включения в законопроект «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам стимулирования инноваций, развития цифровизации и информационной безопасности» (далее – Законопроект), который в настоящее время рассматриваются в Парламенте Республики Казахстан.

Поправками предусматривается включение понятий «данные», «управление данными», расширения компетенции оператора информационно-коммуникационной инфраструктуры «электронного правительства», закрепление компетенции уполномоченного органа по управлению данными за Министерством и утверждения требований к управлению данными и т.д.

Кроме того, вносятся изменения в «Правила по сбору, обработке, хранению, передаче электронных информационных ресурсов для осуществления аналитики данных в целях реализации функций государственными органами» (далее – Правила). Согласно Правилам, все государственные органы, на которые возложены обязанности по предоставлению данных для осуществления аналитики согласно

законодательству, определены «поставщиками» данных. Данные хранятся в едином хранилище большого объема данных, как в неструктурированном так и структурированном виде.

В каждом государственном органе – поставщике данных, должны быть назначены дата-стюарды – сотрудники, обеспечивающие качество данных и их пригодность для аналитики, включая качество метаданных, обладающие техническим образованием, навыками разработки технической документации, имеющий опыт работы в области информационных технологий.

Оператором является юридическое лицо, определяемое Правительством Республики Казахстан, на которое возложено обеспечение функционирования закрепленной за ним информационно-коммуникационной инфраструктуры «электронного правительства», то есть Холдинг «Зерде».

Согласно Правилам, предполагается следующая система использования данных. Все данные государственных органов и квазигосударственного сектора хранятся в едином хранилище. При возникновении у государственных органов потребности в проведении анализа с целью принятия управленческих решений для оптимизации деятельности, а также в целях реализации стратегических планов, государственных программ и планов развития, они направляют запрос на аналитику данных уполномоченному органу. Уполномоченный орган в срок не более 5 (пяти) рабочих дней рассматривает полученный запрос от заказчика аналитики и при положительном решении дает поручение об исполнении оператору. Оператор согласовывает с уполномоченным органом сроки и объем предоставления данных, полученных из различных БД ИСГО и объединенных между собой, согласно направленного заказчиком аналитики уполномоченному органу запроса. Доступ к «Информационно-аналитической системе «SmartDataUkimet» также предоставляется на основании заявки заказчика аналитики в уполномоченный орган. В реализации аналитических решений предполагается участие специалистов Холдинга «Зерде», АО «НИТ», Офиса Цифрового Правительства.

При этом, в соответствии с Законом Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» при передаче данных происходит их обязательное обезличивание в порядке, определяемом Правилами сбора, обработки персональных данных.

Необходимо отметить, что действие Правил не распространяется на отношения, возникающие при осуществлении Национальным Банком Республики Казахстан и организациями, входящими в его структуру, работ по сбору, обработке, хранению, передаче электронных информационных ресурсов, вследствие его особого статуса.

Роль Бюро национальной статистики в управлении данными

Информационные системы Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (далее – Бюро) интегрированы с системами «электронного правительства». В рамках реализации информационно-аналитической системы SDU в декабре 2019 года утвержден «Регламент взаимодействия SDU с интегрированной информационной системой «е-Статистика» Бюро (далее – ИИС «е-Статистика»). Согласно действующему регламенту обеспечено сетевое подключение «Базы данных агрегированных показателей», систем «Метаданные» и «Классификация и стандарты» ИИС «е-Статистика» к SDU, производится ежедневная репликация промышленного экземпляра баз данных Бюро в промежуточную базу данных SDU.

В целях дальнейшего развития сотрудничества и учитывая, что SDU интегрировано с 50 информационными системами государственных органов Бюро информировало МЦРИАП и АО НИТ о рассмотрении SDU, как один из альтернативных источников данных при формировании статистической информации. При этом, Бюро попросило предоставить информацию об имеющихся в SDU данных государственных органов, негосударственных информационных систем (структуру данных: перечень, периодичность, разрезность и т.д.) и условиях доступа к ним для дальнейшего использования данных в статистических целях. Однако, МЦРИАП и АО НИТ не предоставили ответы на запрос Бюро.

При формировании официальной статистической информации, в целях выявления ошибочных и неполных данных, Бюро осуществляется проверка на всех этапах сбора и обработки первичных статистических данных. Вместе с тем, обязательство респондентов по предоставлению достоверных первичных статистических данных закреплено в Законе РК «О государственной статистике». Кроме того, системы «е-Статистика» позволило автоматизировать процесс производства статистической информации. Применение на всех этапах сбора и анализа первичных данных арифметико-логических контролей и кросс-проверок с использованием административных данных способствует повышению качества статистических данных.

В свою очередь, при обнаружении органами государственной статистики ошибок в представленных респондентами статистических формах, Бюро осуществляется государственный контроль в области государственной статистики в отношении респондентов.

В целях координации статистической деятельности государственных органов Бюро разработало ряд нормативно-правовых актов:

- Правила утверждения статистических форм для проведения общегосударственных и ведомственных статистических наблюдений, инструкции по их заполнению;
- Правила представления респондентами первичных статистических данных;
- Правила представления административных данных административными источниками на безвозмездной основе;
- Типовая методика ведения ведомственных классификаций;
- Типовая методика формирования метаданных для применения государственными органами;
- Типовая методика описания процессов производства официальной статистической информации.

Также Бюро рассматривает и согласовывает проекты статистических форм по ведомственным наблюдениям и по сбору административных данных, а также методики расчета показателей всех государственных органов. Кроме того для систематизации форм административных данных, Бюро ведет Единый реестр отчетности, формируемой в государственных органах.

Согласно Закону Республики Казахстан «О государственной статистике», административные источники обязаны представлять в уполномоченный орган административные данные на безвозмездной основе в порядке и сроки, установленные уполномоченным органом. Порядок представления административных данных определен Правилами представления административных данных административными источниками на безвозмездной основе, утвержденных Бюро.

В целях обеспечения достоверности используемых при производстве официальной статистической информации административных данных, Бюро проводит соответствующий анализ на соответствие официальным опубликованным данным первичных статистических данных, анализ динамических рядов, форматно-логические контроли. При выявлении фактов предоставления не достоверной информации в соответствии с нормами Закона и Предпринимательского кодекса РК в отношении госоргана проводится государственный контроль. По результатам государственного контроля, при не устранении нарушений, в соответствии с Кодексом РК «Об административных правонарушениях» наступает административная ответственность должностных лиц.

В целом, необходимо отметить проблему организации процессного подхода в части формирования статистической информации в государственных органах.

Во-первых, рассогласованность и противоречивость информации, предоставляемой отдельными госорганами, отсутствие единого методологического подхода.

Во-вторых, использование госорганами разных технологических и организационных решений также сказывается при осуществлении информационного взаимодействия.

Для преодоления межведомственной разобщенности государственной статистики требуется обеспечить методологическую координацию статистических работ (включая методологический надзор, аудит их состава и содержания, оценку качества методологии). А также необходимо создание унифицированных информационных систем госорганов для сбора, обработки и хранения статистической информации.

Вместе с тем, для обеспечения достоверности целевых индикаторов предлагается при разработке методики их расчета закрепить требование согласования с уполномоченными органами в области стратегического планирования и государственного планирования.

Кроме того на сегодняшний день разработаны множество перечней данных используемых для мониторинга. Так, например, существуют Перечень ключевых показателей результативности и Перечень показателей индекса общестранового прогресса, Базовый перечень показателей, Карта стратегических показателей до 2025 года и т.д. Также для операционной оценки деятельности государственных органов используются различные источники данных, в том числе результаты социологических исследований, обзоров международных организаций и международных рейтингов по определенному блоку операционной оценки и акты контроля государственных органов.

В целях обеспечения единого подхода и унификации всей отчетной информации государственных органов, обеспечения отсутствия дублей, гармонизации методологических подходов по их сбору и расчету предлагается разработать Единый перечень целевых индикаторов, в рамках которого должны проводиться все оценки.

В Перечне должно отражаться: наименование формируемого показателя; ответственный орган-разработчик; срок и периодичность формирования; источник информации; область применения).

В целях автоматизации процесса получения административных данных от административных источников, а также взаимной сопоставимости данных и улучшению качества данных Бюро проводится работа по интеграции собственных информационных систем с системами государственных органов. При этом в рамках действующих Правил, Бюро совместно с административным источником разрабатывает и утверждает соглашение по реализации интеграции объектов информатизации «электронного правительства», в котором отражаются методологическая часть, технические характеристики, форматы и сроки представляемых данных, позволяющие отследить своевременность и качество представляемых данных,

путем сопоставления данных, полученных уполномоченным органом из официальных источников.

Вместе с тем, процедура разработки документов обеспечивающих интеграцию информационных систем государственных органов ранее была отражена в пункте 6 Правил интеграции объектов информатизации «электронного правительства». Однако, приказом Министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 29 апреля 2020 № 165/НҚ в Правила были внесены изменения, приняты новые нормы и вышеуказанная процедура в них отсутствует.

В этой связи, в целях качественного проведения интеграций информационных систем, актуальным является вопрос механизма контроля за обеспечением достоверности представляемых данных, своевременностью представления данных (фиксация сроков), а также выгрузки необходимых документов, подтверждающих интеграцию посредством веб-портала «электронного правительства» без подписания соглашения по реализации интеграции.

Важным является также вопрос применения общих стандартов и классификаций. Согласно пункту 1 статьи 26 Закона Республики Казахстан «О стандартизации» национальные, межгосударственные стандарты и национальные классификаторы технико-экономической информации являются обязательными для применения, если имеются указания об этом в законодательстве Республики Казахстан.

Согласно подпункту 1) пункта 3 статьи 16 Закона Республики Казахстан «О государственной статистике» административные источники обязаны применять национальные классификаторы технико-экономической информации, разработанные уполномоченным органом в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан в сфере стандартизации [5]. Приказами Комитета технического регулирования и метрологии Республики Казахстан утверждены Национальный классификатор Республики Казахстан НК РК 03-2019 «Общий классификатор видов экономической деятельности» (ОКЭД) и Государственный классификатор Республики Казахстан ГК РК 11-2019 «Классификатор административно-территориальных объектов» (КАТО). В то же время, например, в настоящее время КАТО не используют Министерство экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан, Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан и их подведомственные органы, что затрудняет формирование качественных данных в разрезе регионов по показателям статистики окружающей среды и статистики сельского хозяйства. Кроме того, неприменение национальных классификаторов исключает возможность получения информации в агрегированном виде путем дальнейшей интеграции.

Во исполнение протокола заседания Высшего совета при Президенте Республики Казахстан

по реформам и поручения руководителя Администрации Президента Республики Казахстан Бюро разработан План работ по реализации реинжиниринга процессов формирования национальной статистики с применением BigData. Согласно Плану предусмотрена проработка вопроса по введению административной ответственности за неприменение национальных классификаторов. Данный вопрос в настоящее время прорабатывается с заинтересованными органами.

Основные выводы и направления для будущей работы

Принятая Концепция развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы представляет, конечно же, большой шаг в развитии системы управления данными в Республике Казахстан. Все же, она не охватывает многие вопросы, которые отражены в национальных Стратегиях по управлению данными, принятыми в других странах мира. Можно, в частности, отметить следующие аспекты.

Концепция в вопросах управления данными касается в основном государственного сектора, а также квазигосударственных компаний. В то же время, интегрированная система управления данными Всемирного Банка, а также стратегии управления данными стран мира предполагают интеграцию всех участников из гражданского общества, государственного и частного секторов в цикл жизни данных и управляющие структуры системы. Данные частного сектора, общественных организаций и научных кругов инкорпорируются в общую национальную систему данных, восполняя пробелы и дополняя правительственные данные. Отсутствие должного внимания к различным источникам данных снижает ценность Концепции и не позволяет решить все вопросы в сфере управления данными. Кроме того, необходимо отметить, что, например, в таких странах как Австралия, США, Великобритания, при разработке национальной стратегии данных, проводилось ее широкое обсуждение в национальном масштабе. То есть, различные круги общества имели возможность внести свой вклад в разработку стратегии. При разработке и принятии Концепции такого широкого обсуждения не проводилось. Исходя из этого, целесообразным является принятие в Казахстане Стратегии по управлению данными с учетом лучшей мировой практики.

Следует также отметить, что согласно опыту стран и международным рекомендациям национальные статистические офисы (НСО) должны играть важную роль в управлении данными. В то же время, в Концепции отсутствует упоминание уполномоченного органа в области государственной статистики. Согласно Правилам уполномоченный орган в области государственной статистики является таким же поставщиком данных для системы SDU

и не имеет полного и свободного доступа к единому хранилищу данных для производства статистической информации. Это свидетельствует о недостаточном понимании со стороны МЦРИАП роли НСО в национальном управлении данными.

МЦРИАП в настоящее время вносит изменения в законодательство по закреплению за собой функций уполномоченного органа по управлению данными. Учитывая широкий круг вопросов по управлению данными, а также наличие у МЦРИАП в введении соответствующих комитетов и подведомственных организаций, это выглядит довольно обоснованным. Однако, сотрудничество с уполномоченным органом в области государственной статистики в вопросах управления данными для МЦРИАП является критически важным по многим аспектам.

Одним из самых важных является вопрос качества данных. По мнению МЦРИАП, внедрение института дата стюардов позволит обеспечить качество данных в каждом государственном органе. Однако, одного лишь внедрения данного института явно недостаточно. Необходимо задействовать также институт CDTO. Представляется, что CDTO должны руководствоваться в работе также основными принципами государственной статистики и отвечать за полный цикл работы с данными: сбор, обработку, анализ и распространение.

Вопрос обеспечения качества данных является комплексным, требующим проведения работы по многим направлениям. Должны быть разработаны и внедрены национальные принципы и стандарты качества данных в области статистики, что является прерогативой Бюро. Необходимо ввести определенную сертификацию со стороны Бюро в отношении формируемых и публикуемых статистических данных всеми государственными органами. Касательно открытых данных, Бюро могло бы участвовать и поддерживать их своими знаниями и экспертизой в области управления данными и услуг в области данных.

Представляется полезным по опыту Ирландии создание в Казахстане Совета по Управлению Данными, который будет координировать разработку и реализацию стандартов управления данными, подготовку различных руководств и мероприятий. Данный Совет мог бы быть также ответственным за проведение работы по обеспечению соответствия деятельности государственных органов с принятыми стандартами и руководствами в области управления данными. В состав Совета должны войти уполномоченный орган по управлению данными, уполномоченный орган в области государственной статистики, представители государственных органов, частного сектора, академических кругов и т. д.

Исходя из мирового опыта и рекомендаций, Бюро необходимо приоритетное внимание уделять развитию аналитического потенциала, в том числе в области интеллектуальной обработки данных

и инженерии данных, для поддержки эффективного управления данными. Статистика, формируемая с использованием интеллектуальной обработки данных и искусственного интеллекта, будет приобретать все большее значение. Отсюда, следует внедрять методологию и инструменты интеллектуальной

обработки данных в процесс подготовки статистических данных и предоставления услуг в области данных. При этом, очень важно стремиться к формированию и укреплению партнерских отношений с сообществами искусственного интеллекта и больших данных, как в академическом, так и в деловом секторе.

Литература:

1. Джаркинбаев Ж.А. «Управление данными: Мировой опыт и уроки для Казахстана», Экономика и статистика, № 4, 2021г.
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан».
3. Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 401-V ЗРК «О доступе к информации».
4. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 961 «Об утверждении Концепции развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы».
5. Закон Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 257-IV «О государственной статистике».

Сведения об авторе:

Джаркинбаев Жасер Азимханович - доктор экономики, Заместитель руководителя Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (г. Нур-Султан)

Тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық саясатты жүзеге асыру

А. Досова - Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясының магистраты (Нұр-Сұлтан қаласы)

Аннотация:

Қазақстан өз тәуелсіздігінің бүкіл кезеңінде өмірдің барлық салаларында тұрақты даму принциптерін жүзеге асыруға ұмтылды, әсіресе, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қатысты. Қазақстан Үкіметі қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу үшін жүйелі шаралар қабылдауда. Осылайша, қазіргі ұлттық стратегиялар еліміздің экономикалық өсімін жеделдету және әлеуметтік саладағы мақсатты бағдарламаларды әзірлеу арқылы халықтың әл-ауқатын арттыру мәселелерін бірінші кезекке қойып отыр.

Мақала авторының жүргізген жұмысы тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық саясаттың тиімділігін арттырудың маңызды ресурсы бар екенін көрсетеді, ал бұл тұрақты дамудың әлеуметтік, экономикалық және экологиялық аспектілерінің бірлігі мен теңгерімділігін қамтамасыз ететін кешенді тәсіл негізінде жүзеге асырылуы мүмкін.

Негізгі сөздер: тұрақты даму мақсаттары; тұрақты даму; әлеуметтік-экономикалық даму.

На протяжении всей своей независимости Казахстан стремится к внедрению принципов устойчивого развития во всех сферах жизнедеятельности, что в особенной мере касается социально-экономического развития страны. Правительством Казахстана предпринимаются системные меры по решению существующих социально-экономических проблем. Так, действующие национальные стратегии ставят во главу угла вопросы и повышения благосостояния населения за счет ускорения экономического роста страны и выработки адресных программ в социальной сфере.

Проведенная автором статьи работа показывает, что есть существенный ресурс повышения эффективности социально-экономической политики в Казахстане с точки зрения целей устойчивого развития, что может быть реализовано на основе комплексного подхода, обеспечивающего единство и сбалансированность социальных, экономических и экологических аспектов устойчивого развития.

Ключевые слова: цели устойчивого развития; устойчивое развитие; социально-экономическое развитие.

Throughout its independence, Kazakhstan has been striving to implement the principles of sustainable development in all spheres of life, which is especially true for the socio-economic development of the country. The Government of Kazakhstan is taking systematic measures to address existing socio-economic problems. Thus, the current national strategies put at the forefront the issues of improving the well-being of the population by accelerating the country's economic growth and developing targeted programs in the social sphere.

The work carried out by the author of the article shows that there is a significant resource for improving the effectiveness of socio-economic policy in Kazakhstan in terms of sustainable development goals, which can be implemented on the basis of an integrated approach that ensures the unity and balance of social, economic and environmental aspects of sustainable development.

Keywords: sustainable development goals; sustainable development; socio-economic development.

Тұрақты даму мақсаттары – кедей, бай және қалыпты дамыған елдердің барлығынан келетін әрекетке шақырудың бір түрі. Ол біздің планетамыздың әл-ауқатын жақсартуға және қорғауға бағытталған. Мемлекеттер кедейлікті жою жөніндегі іс-қимыл экономикалық өсуді арттыру және білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау және жұмыспен қамту, сондай-ақ климаттың өзгеруімен күресу және қоршаған ортаны қорғау саласындағы бірқатар мәселелерді шешуге бағытталған күш-жігермен қатар жүруі керектігін мойындайды. Тұрақты даму

мақсаттары кедейлікті жою, планетамызды қорғау, өмір сүру сапасын жақсарту және дүние жүзіндегі барлық адамдардың болашағын жақсарту үшін әрекет етуге әмбебап үндеу болып табылады. Бұл мақсаттарды БҰҰ-ға мүше болатын барлық мемлекеттер 2015 жылы қабылдады¹⁾.

Қазақстан экономиканы әртараптандырудың басталған бағытын жалғастырып, Қазақстан Республикасы индустриялық-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыруда. «Қазақстан-2050»²⁾ стратегиясында ел дамуының

¹⁾ Региональный доклад о человеческом развитии 2016: Прогресс и риски. Неравенство и человеческое развитие в Восточной Европе, Турции и Центральной Азии. Программа развития ООН Региональное Бюро по странам Европы и СНГ. ISBN: 978-92-95092-95-2. Отредактировано и опубликовано: Региональный офис ПРООН в Стамбуле, Региональное Бюро по странам Европы и СНГ.

²⁾ «Қазақстан-2050» Стратегиясы // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

ұзақ мерзімді стратегиялық міндеттері де, орта мерзімді дамудың негізгі бағыттары да айқындалған. Қазақстанда экономикалық өсуді ынталандыру, әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру қоршаған ортаға түсетін ауыртпалықты барынша азайтумен қатар жүруі тиіс. Әлбетте, бұл оның ұзақ мерзімді және тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Осыған байланысты Қазақстанда тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан әлеуметтік-экономикалық саясатты жүзеге асыру проблемалары бүгінгі таңда өзекті болып отыр.

Тұрақты даму – болашақ ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігіне нұқсан келтірмей, Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық саясатты жүзеге асыру қажеттіліктерін қанағаттандыратын даму. Қазақстан Республикасы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін тұрақты дамуға қол жеткізу үшін бірқатар шаралар қабылдады. Тұрақты даму – «Қазақстан – 2030» Стратегиясының идеологиясы. Стратегияға сәйкес Қазақстанның болашағы қоғам дамуының барлық аспектілерінің бірлігі мен тепе-теңдігімен байланысты. Қазақстан тұрақты экономикалық өсуге, әл-ауқатқа, денсаулыққа және барлық азаматтары үшін қолайлы қоршаған ортаға қол жеткізген ел ретінде қарастырылады. Қазіргі уақытта Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық саясатты жүзеге асыру мақсатында тұрақты дамуға көшу еліміз үшін объективті қажеттілікке айналып отыр және ұлттық идеяның негізіне, қазақ халқының ғасырлар бойғы арманының жүзеге асуына айналуы мүмкін. туған жерінің гүлденуі, оның табиғатын, мәдениетін, денсаулығын және әрбір азаматтың әл-ауқатын сақтау³⁾.

Қазақстанның қазба байлықтарының орасан зор ресурстары, табиғат жағдайларының алуан түрлілігі, қазақ халқының төзімділігімен, дарындылығымен және төзімділігімен қайталанбас қасиеттері Қазақстан Республикасының әлемдік жетекші державалардың қатарына қосылуына ғана емес, Қазақстан Республикасына да мүмкіндіктер ашады. Сонымен қатар Қазақстандағы тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан әлеуметтік-экономикалық саясатты жүзеге асыруды қамтамасыз ететін экологиялық бағдарланған «болашақ мемлекетінің» алғашқы үлгісі болу. Сондай-ақ жаһандық тарихи ауқымда табиғи капиталды сақтау мен арттыруды ескере отыру тиіс.

Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық саясатты жүзеге асыруды қамтамасыз ету мақсатында тұрақты дамудың негізгі құрамдас бөліктері саяси, әлеуметтік, мәдени, экономикалық және экологиялық тұрақтылық болып табылады. Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі – Қазақстан Республикасы азаматтарының тарихи жағдайда өмір сүруін қамтамасыз ететін жалпыадамзаттық құндылық

ретінде табиғатты қорғау. Адамның техникалық мүмкіндіктерінің өсуімен антропогендік қысым күшейеді, табиғи жүйелердің деградация қаупі артады, бұл қайтымсыз болып қана қоймай, сонымен бірге қоғамды экологиялық дағдарыстың шекарасына апаруы мүмкін. Бұл ретте Қазақстанда халықтың әл-ауқатының өсуі және әлеуметтік-экономикалық саясаттың жүзеге асырылуын қамтамасыз ету өзекті болып табылады⁴⁾. Бұл Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық саясатты жүзеге асыруды қамтамасыз ету экономиканың экологиялық дамуымен қатар жүруі керек дегенді білдіреді.

Қазақстан Республикасының тағдыры мен оның әлемдік аренадағы орны бір мезгілде елеулі белгілерге ие. Қазақстан Республикасы Еуразия континентінің экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз етуде ерекше рөл атқарады. Еуропа мен Азия арасындағы саяси, мәдени және экономикалық көпір ретінде Қазақстан континенттегі ландшафт пен экологиялық жүйелер үшін ұқсас көпір қызметін атқарады. Қазақстан территориясының көлемі, климаттық жағдайлардың әртүрлілігі, аймақтың су балансының ерекшеліктері бүкіл Еуразиядағы жағдайдың Қазақстандағы экологиялық тұрақтылыққа айтарлықтай тәуелділігін тудырады.

Қазақстан заманауи дамудың ең күшті бағыттарының квинтэссенциясын шоғырландыруда: бұл «ұлы даланың» еуразиялық дәстүрлері бар, бай табиғи ресурстары бар, толеранттылық, тұрақтылық және ашықтық идеяларына негізделген демократиялық саяси жүйесі бар зайырлы әлеуметтік бағдарланған мемлекет. Бұл тұрғыда Қазақстан Республикасы жаһандық тұрақты дамудың кепілі – мемлекеттің мәртебесі мен функцияларын мүмкін алуы жағынан теңдесі жоқ.

Сонымен қатар, Қазақстан өзінің дамуында елеулі қауіп-қатерлерге тап болып отыр, олардың тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру қажеттілігін ескере отырып, олардың алдын алу қажет. Теріс факторлардың ішінде, ең алдымен, аймақтың көршілес елдерінің арасында еңбек ресурстарының айтарлықтай артығы мен аумақтың тапшылығы байқалғанымен, халықтың салыстырмалы түрде төмен тығыздығы бар орасан зор аумақтық ресурстарды атаған жөн. Сондай-ақ бұл саладағы мәселе ел экономикасының белгілі бір деңгейде шикізат секторына тәуелділігі, өңдеу өнеркәсібінің тек қана даму қарқынын алуы, жоғары технологиялар үлесі әлі де мардымсыз. Сондай-ақ, ел энергия ресурстарын ішкі пайдаланумен салыстырғанда, ресурстарды пайдалану тиімділігінің салыстырмалы түрде төмен көрсеткішімен пропорционалды емес экспорттаған кезде айтарлықтай энергетикалық теңгерімсіздік бар. Экономиканың жұмыс істеу процесінде пайдалы

³⁾ «Қазақстан-2050» стратегиясы

⁴⁾ Adilet (2017), *Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan*, <http://adilet.zan.kz/eng/search/docs>.

құндылық жоғалтулары өте үлкен. Ол табиғи ортаның нашарлауынан, қалпына келмейтін табиғи ресурстарды өндіруден, өндіруші және өңдеуші салалардағы теңгерімсіздіктен көрінеді.

Қазіргі әлемде адамдардың өмір сүру сапасы үш негізгі компонентпен анықталады: өмір сүру ұзақтығы, әл-ауқат және қоршаған ортаның жағдайы:

Өмір сапасы = Өмір сүру ұзақтығы x әл-ауқат x Қоршаған орта жағдайы⁵⁾.

Қазақстан Республикасында халық денсаулығының жай-күйі, адамдардың өмір сүру ұзақтығы мен сапасы заманауи үлгілерден айтарлықтай артта қалды. Халықтың сауаттылығының жоғары деңгейіне, білім беру және ақпараттық ресурстарға жеткілікті қолжетімділікке қарамастан, орта және жоғары білім беру, іргелі және қолданбалы ғылымдардың ұстанымдары әрқашан жоғары бола бермейді. Қазақстан аймақтарының экономикалық және әлеуметтік жағдайында айтарлықтай алшақтық бар. Бұқараның құқықтық, экологиялық, экономикалық санасы оны терең тарихи дәстүрлер, отаншылдық, бостандық, жауапкершілік, жеке меншік пен жеке өмірді құрметтеу мұраттары негізінде қалыптастыруды талап етеді.

2022 жылғы 16 наурызда Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев Парламент палаталарының бірлескен отырысында сөйлеген сөзінде Қазақстан халқына Жолдауын⁶⁾ жариялады, онда ол Қазақстанда да бар екенін атап өтті. Қазіргі жағдайда, әсіресе тұрақты даму мақсаттарын ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық процестерді дамытудың критерийлері мен әдістерін әлі де нақты түсіну жоқ. Сондай-ақ, тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан және әлемдегі және әлемдік экономикадағы тұрақсыздықтың қазіргі заманғы үрдістерін, Қазақстанда жаңа әлеуметтік-экономикалық саясатты қалыптастыруды және іске асыруды ескере отырып, бизнес-компаниялардың әлеуметтік жауапкершілігінің рөлі айқындалған жоқ.

Қазақстан Республикасындағы бұл кедергілерді еңсеру тарихи қысқа мерзімде жүзеге асырылуы тиіс, өйткені әлемдік қауымдастықтың көшбасшылары жоғары қарқынмен дамуды жалғастыруда және басқа дамыған елдермен ілесу позициясына қол жеткізу үшін Қазақстанға 2022-2024 жылдар аралығындағы әлеуметтік-экономикалық прогрестің қарқынын жеделдетуді қамтамасыз ету қажет⁷⁾.

Бұл ретте тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық саясат сапасының жаңа индикаторларын әзірлеу қажеттілігімен бірге өмір сүру деңгейі, ортаның сапасы, халықтың өмір сүру ұзақтығы (өмір сүру сапасының қорытынды көрсеткішіне кіретін) сияқты қазіргі бар индикаторларды да пайдалану керек деп санаймыз. Тұрақты дамудың негіз қалаушы параметрлерінің қатарына халық саны, елдің табиғи ресурстарын жиынтық тұтыну, өндірілген жиынтық өнім, экологиялық тұрақтылық коэффициенті де жатады⁸⁾.

Қазіргі уақытта Қазақстан бойынша барлық өндірістердің, технологиялар мен процестердің ресурстарын пайдалану тиімділігінің орташаланған көрсеткіші 31%-ға тең, ал бұл әлемдік орташа деңгейден (24%) жоғарырақ болып келеді, бірақ әлемнің неғұрлым бәсекеге қабілетті елдеріне қарағанда 1,15 есе аз (Жапония-36%, АҚШ-34%, Германия – 33%). Бәсекеге барынша қабілетті 50 ел бойынша жүргізілген деректерге сәйкес ЖІӨ өсімінің 50%-дан астамы ғылымды қажетсінетін жаңа өндірістер есебінен қамтамасыз етіледі. Шағын және орта бизнестің ЖІӨ-дегі үлесі 40%-дан төмен емес деңгейде, қайта өңдеу индустриясы өсімінің экспортындағы үлесі жалпы көлемнің 40%-ы деңгейінде, жоғары технологиялық өнімнің экспортындағы үлесі 10-15%-ы деңгейінде⁹⁾ болуы тиіс. Әкелінетін азық-түлік өнімдерінің үлесі 30%-дан¹⁰⁾ аспауы тиіс.

Бәсекеге қабілетті жетекші елдерде халықтың бай және 10% кедей топтарының 10% кірісінің арақатынасы 8:1-ден жоғары емес деңгейде қалыптасады. Жұмыссыздық деңгейі 8-9%-дан аспайды. ЖІӨ-ден ғылымға мемлекеттік қаржының үлесі 2%-дан төмен емес, ал білім беруге жұмсалатын ең төменгі шығындар ЖІӨ-нің 8%-ынан төмен емес деңгейде. 76 параметрді есептеуге негізделген Йель экологиялық заңнама және саясат жөніндегі орталығының және жер туралы ғылымдардың халықаралық ақпараттық желісінің Колумбия орталығының экологиялық тұрақтылық индексі бойынша (экожүйелер жай-күйінің көрсеткіштерін, экологиялық күйзелісті, халық денсаулығының экологиялық аспектілерін, әлеуметтік институционалдық мүмкіндіктер мен мемлекеттің халықаралық белсенділігін қоса алғанда) Қазақстан Республикасы 63,8 индексімен 70 орынды алады. Жаңа

⁵⁾ Асылбаев К.Б. Оценка качества жизни в регионах Республики Казахстан // Экономика и статистика. – Астана, 2016. – 2006. – №4. – С. 137-140

⁶⁾ Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>

⁷⁾ «Қазақстан-2050» Стратегиясы // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

⁸⁾ Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan (2017), Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Committee on Statistics, <http://www.stat.gov.kz>.

⁹⁾ Казахстан в цифрах / Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Комитет по статистике. – Астана, 2020. – 33 с.

¹⁰⁾ «Қазақстан-2050» Стратегиясы // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

Зеландия, Швеция және Финляндия басшыларының арасында бұл көрсеткіш 87-88 баллға жетеді. Қоғам, Табиғат және адам Халықаралық университетінің өмір сүру сапасының индексі бойынша (Дубна, Ресей) Қазақстан 1,05 коэффициентімен 78 орынды иеленеді, ал рейтинг көшбасшысы Норвегияда 3,83 коэффициент бар.

Қазақстан Республикасы Конституциясында кепілдік берілген азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ететін мемлекеттік нормалар мен нормативтерді белгілеуге арналған өмір сапасының жаңа ұлттық нормативін әзірлеу және практикаға енгізу жөнінде күш-жігер жұмсау қажет және сонымен бір мезгілде ел тұрғындарын оңтайлы қоныстандыру мен мемлекеттің тұрақты дамуы үшін бағдар ретінде қызмет ету қажет деп санаймыз.

Еліміздің қоғамдық құрылымының әлеуметтік-экономикалық параметрлерін дамыту мақсатында Қазақстанның саяси бағытына осындай өзгерістердің қажеттілігін Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 2022 жылғы 16 наурызда Қазақстан халқына Жолдауында айқын және нақты атап өтті¹¹⁾. Мемлекеттік және қоғамдық өмірдің барлық салаларындағы ұлттық саясат нақ осы тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге әлеуметтік-экономикалық дамудың және елдегі өмір сүру сапасының ұдайы өсуіне бағытталуға тиіс.

Тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асырудың жалпы қағидаттары дамудың қазіргі кезеңінде мынадай қағидаттар ұсынылады:

- тұрақты саяси даму;
- бүкіл қоғамды елдегі әлеуметтік-экономикалық даму процесіне және өмір сүру сапасына тарту;
- ведомствоаралық интеграция, мемлекетті басқаруға жүйелі көзқарас дамудың негізгі көрсеткіштерін болжау, жоспарлау және реттеу тиімділігін арттыру;
- жоғары технологиялардың ел экономикасына үлесін едәуір арттыру базасындағы экономикалық прогресс, ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру;
- ғылым мен білімнің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету;
- салауатты қоғам парадигмасын енгізу негізінде халықтың денсаулық жағдайын, демографиялық көрсеткіштерді жақсарту;
- қоршаған ортаны қорғауды жетілдіру;
- Қазақстан Республикасының аумақтық дамуы¹²⁾.

Қазақстанда тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыруға Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың ұстанымын ескере отырып, ұзақ мерзімді перспективада өмір сапасын арттыру және елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету негізі ретінде Қазақстан Республикасы дамуының экономикалық, әлеуметтік, қоғамдық және экологиялық аспектілерінің теңгеріміне қол жеткізуді ескере отырасақ қол жеткізуге болады деп санаймыз. Мұндай мақсаттарға қол жеткізу үшін Қазақстан Республикасы әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі факторларының бірі ретінде тұрақты даму саласындағы мынадай міндеттерді іске асыру қажет деп санаймыз:

1. 2024 жылға қарай ресурстарды пайдалану тиімділігінің көрсеткішін 53% дейін арттыру. Бұл міндетті шешу елдің бұрын белгіленген барлық стратегиялық жоспарларын іске асыруға сәйкес келеді. Бұл жерде мынадай басымдықтарды бөліп көрсетуге болады: Қазақстанның әлемдік экономикаға ойдағыдай кірігуі – елдің экономикалық дамуындағы сапалық серпілістің негізі; тұрақты экономикалық өсудің іргетасы ретінде Қазақстан экономикасын одан әрі жаңғырту және әртараптандыру; қазіргі заманғы білім беруді дамыту, кадрлардың біліктілігі мен оларды қайта даярлауды ұдайы арттыру және Қазақстан халқы мәдениетінің одан әрі өркендеуі. Бірінші тапсырманы орындау келесі бағыттарға негізделуі мүмкін:

- экономиканы әртараптандыру, жоғары технологиялық және шикізаттық емес салалардың үлесін ұлғайту;
- ел дамуының негізгі макроэкономикалық параметрлерін реттеудегі мемлекеттің рөлін күшейту;
- ғылыми және білім беру ұйымдары нысандарының алуан түрлілігін кеңейте отырып, ғылым мен білім беруді басым дамыту есебінен технологиялық серпілісті қамтамасыз ету;
- инновацияларды, оның ішінде экономика салаларының кластерлік дамуы, материалдық-техникалық базаны түбегейлі жаңарту және ғылыми-білім беру саласын ресурстық қамтамасыз етуді жақсарту, кадрларды даярлау және қайта даярлау жүйесінің тиімділігін арттыру шеңберінде мемлекеттік қолдау;
- табиғи ресурстарды өндіру мен экспорттау және өзге де салалар арасындағы теңгерімді сақтау;
- тиімді инфрақұрылым құру, жол құрылысының ірі бағдарламаларын іске асыру, заманауи байланыс жүйелерін қалыптастыру¹³⁾.

¹¹⁾ «Қазақстан-2050» Стратегиясы // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

¹²⁾ Рыночная экономика Казахстана: проблемы становления и развития. В двух томах / Под ред. М.Б. Кенжегузина. Том 2. Алматы: 2001.

¹³⁾ Асылбаев К.Б. Теории регионального развития как методологическая основа формирования региональной политики Казахстана // Матер. междунар. науч.-практ. конф. для молодых ученых «Интеллектуальное лидерство: взгляд в будущее» / Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан. – Астана, 2015. – Т. 1. – С. 275-281

2. Туу көрсеткішін 1000 тұрғынға шаққанда 18-22 туылғандардан төмен емес деңгейде ұстап тұру кезінде 2024 жылға қарай халықтың орташа өмір сүру ұзақтығын 73 жасқа дейін ұлғайту. Бұл міндетті шешу Қазақстанның 2025 жылға дейінгі кезеңге бұрын қабылданған әлеуметтік-экономикалық саясатын іске асыруға сәйкес келеді.

3. Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың халықтың осал топтарын қорғайтын және тұрақты даму факторлары негізінде экономиканың дамуына қолдау көрсететін белгіленген тезистерін ескере отырып, Қазақстан Республикасы қазіргі заманғы әлеуметтік саясатын жетілдіру. Бұл міндетті жүзеге асыру, біздің ойымызша, келесі шараларға негізделуі мүмкін: әлеуметтік қауіпсіздік деңгейін жоғарылату және қауіпсіз мінез-құлық мәдениетін енгізу; дұрыс тамақтану стандарттарын ынталандыру; отбасын нығайтуға, бала тууға, босандыру жүйесін түбегейлі жақсартуға, ана мен баланы қорғауға экономикалық ынталандыру; кедейлікпен күрес деп санауға болады.

4. 2024 жылға қарай экологиялық тұрақтылық индексінің 25%-ға ұлғайту. Бұл міндетті шешу Қазақстанның 2050 жылға дейінгі даму стратегиясының басымдықтарын іске асыруға сәйкес келеді. Бұл-халықтың неғұрлым осал топтарын қорғайтын және экономиканың дамуына қолдау көрсететін осы заманғы әлеуметтік саясат; осы заманғы қауіп-қатерлер мен қыр көрсетулерге қарсы барабар Ұлттық қауіпсіздік стратегиясын іске асыру сияқты басымдықтар. Мұнда келесі пункттерді ерекшелендіруге болады, атап кетсек:

- Қазақстанның, өңірлердің тұрақты даму бағдарламаларын іске асырудың экожүйелік трансөңірлік қағидатын енгізу¹⁴⁾;

- ең озық қолжетімді технологияларға көшу мерзімдері мен тетіктерін айқындай отырып, барлық ірі өнеркәсіптік және энергетикалық объектілер үшін тұрақты дамудың нысаналы критерийлерін белгілеу;

- қоршаған ортаны қорғаудың тиімді экономикалық тетігін енгізу;

- баламалы энергетика объектілерін дамыту;

- «жасыл инвестициялар» қазақстандық өнеркәсібінің экологиялық параметрлерін жақсартуға қаражат тарту үшін халықаралық келісімдердің негізгі ережелері мен тетіктерін пайдалану;

- ел аумағын «тарихи ластанудан» тазарту, қалдықтарды басқару жүйесін ынталандыру.

5. Тұрақты ішкі және сыртқы саясатты сапалы іске асыруды қамтамасыз ету. Бұл жерде басымдықтарды атап көрсетуге болады: қ.Тоқаев айтқан Демократияны одан әрі дамыту және саяси жүйені жаңғырту;

Қазақстанның мүдделері мен өңірлік және әлемдік даму серпінін ескеретін теңдестірілген және жауапты сыртқы саяси бағытты одан әрі іске асыру. Мұнда келесі факторларға назар аудару керек:

- саяси күштердің тұрақты даму идеясы төңірегінде топтасуы;

- елде халықтың, оның ішінде болашақ ұрпақтың мүдделерін білдіретін Қоғамдық қозғалыстар құруды қолдау;

- тиімді және жауапты жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту.

Тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру, оның ішінде ішкі саяси ахуалды дамытуға негізделеді. Қазақстан Республикасындағы ішкі саяси ахуалдың тұрақты дамуы бүкіл Қазақстан халқының мүддесі үшін демократияландыру процестерін тереңдетуге, саяси жүйені нығайтуға негізделеді. Бұл ретте, мемлекеттік даму және демократиялық рәсімдерді қолдану барысында қазіргі ұрпақтың да, сондай-ақ болашақ ұрпақтың да мүдделері ескерілуге тиіс. Қазақстан Республикасының ішкі саясатындағы тұрақты дамуды, біздің ойымызша, бұлайшақамтамасыз етуге болады:

- демократиялық процедураларды жетілдіру, мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерінде шешім қабылдау кезінде көпшілік пен азшылықтың пікірін ескеру тетігі ретінде демократияның рөлін дәйекті түрде кеңейту;

- Қазақстан Халықтары Ассамблеясының елдің саяси өміріндегі рөлін арттыру;

- қоғамның мәдени және саяси дәстүрлерін сақтау;

- саяси оппоненттеу мәдениетін қалыптастыру, кадрлар мен бағдарламалар бәсекелестігі үшін негіз ретінде сындарлы оппозицияны нығайту, барлық қоғамдық топтар мен топтардың мүдделерін білдіру болып табылады;

- мемлекеттің бірлігі мен тұтастығын сақтай отырып, жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайту.

Осы қағидаттардың барлығы тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыруда өте маңызды¹⁵⁾.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының тұрақтылық пен тұрақты даму аймағы ретінде әлемде ерекше орынға ие болу үшін бірегей мүмкіндіктері мен саяси жағдайы бар екенін атап өтеміз. Қазақстан Республикасының үлгісінде және жағдайында конфессияаралық, ұлтаралық, әлеуметтік, саяси, экономикалық және мәдени тепе-теңдік қағидаттары іске асырылатын болашақ мемлекетінің моделі пысықталуы мүмкін.

Алайда тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан Қазақстанда ішкі әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру міндеттері маңызды және басым болып

¹⁴⁾ Курнышев В.В., Глушкова В.Г. Региональная экономика. Основы теории и методы исследования: учебное пособие. – Изд. 3-е перер. и доп. – М.: КНОРУС, 2016. – 280 с

¹⁵⁾ «Қазақстан-2050» Стратегиясы // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

табылады. Қазақстандық қоғамның тұрақты дамуы бала туудың тепе-тең өсуі және жас құрылымында еңбекке қабілетті халықтың үлесін сақтау кезінде орташа өмір сүру ұзақтығының артуымен сипатталатын тұрақты демографиялық ахуалды қалыптастыруға негізделуге тиіс. Бұл міндеттерге, біздің ойымызша, осылайша қол жеткізуге болады:

- тұрмыстық, өндірістік және жол жарақаттары, жүрек-қан тамырлары және онкологиялық аурулар, тыныс алу органдары аурулары себептері бойынша халықтың жалпы өлім-жітімін төмендету;

- халықтың ұрпақты болу денсаулығын қорғау жөніндегі шараларды жетілдіру жолымен ана мен бала өлімін төмендету;

- арнайы геронтологиялық бағдарламаларды қабылдау арқылы егде жастағы халықтың өмір сүру сапасын жақсарту туралы;

- демографиялық өсудің барабар мақсаттары арқылы білім беру мен жұмыспен қамтуды, тұрғын үймен қамтамасыз етуді, әлеуметтік төлемдер жүйесін қоса алғанда, әлеуметтік саясатты тууды ынталандыру көрсеткіштері;

- АҚТҚ / ЖҚТБ-ның таралуын болдырмау (өсу қарқынын төмендету) жөніндегі шараларды іске асыру;

- нәтижелерін талдай отырып және ел өңірлері бөлінісінде басқарушылық шешімдерді дайындай отырып, демографиялық ахуалдың үздіксіз мониторингін ұйымдастыруды қамтамасыз етеді.

Қазақстан халқы тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін экономикада да, бұрын айтылғандай ішкі саясатта да, сондай-ақ қоғамның әлеуметтік ұйымы мен әлеуметтік мемлекет саясатында да түбегейлі шараларды қажет етеді¹⁶⁾. Мысалы, тұрақты даму мақсатында сауықтыру шаралары мыналарды қамтиды:

- темекішегуді шектеу, жалпысауда залдарында темекі өнімдерін сатуға тыйым салу, бұқаралық ақпарат құралдарында темекіге қарсы компанияны, дәрігерлер, мемлекеттік қызметшілер, білім беру қызметкерлері арасында «ықпал ету топтарында» темекі шегуден бас тартуды ынталандыру бойынша шаралар қабылдау;

- алкогольді, әсіресе күшті сусындарды тұтынуды шектеу, спирттік ішімдіктерді жарнамалауға тыйым салу, спирттік ішімдіктердің сапасын бақылауды қатаңдату жөніндегі шаралар, елдің беделді басшыларының жеке мысалы;

- есірткі бизнесіне қарсы іс-қимылды, нашақорлықпен ауыратын науқастарды мәжбүрлеп емдеуді, есірткіні қабылдамауды насихаттау және есірткіге қарсы қоғамдық иммунитетті қалыптастыру жөніндегі жұмысты жандандыруды қоса алғанда, есірткіге қарсы күрес жөніндегі шаралар;

- стандарттарын жақсарту, халықтың жан басына шаққанда табиғи шырындарды тұтынуды ұлғайту, дұрыс тамақтануды насихаттау, нарықтағы азық-түлік өнімдерінің сапасын бақылауды күшейту бойынша шаралар қабылданатын болады.;

- оның ішінде тегін спорт және тренажер залдары желісін, балалар спорт секцияларын кеңейту, әлеуметтік жарнама арқылы ұтқырлықты және салауатты өмір салтын ынталандыру;

- жастарды мәдени дамуға кеңінен тартуды қамтамасыз ету жөніндегі шаралар;

- оның ішінде салауатты өмір салты қағидаттарын енгізу бойынша жұмыста жүйелі тәсілді қамтамасыз ету жөніндегі шаралар бар.

- Сайып келгенде, қазақстандық қоғамның тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету үшін денсаулық сақтау жүйесін жетілдіру қажет, оның ішінде:

- жетекші әлемдік мамандарды тарта отырып, жоғары медициналық технологиялар орталықтарын жетілдіру;

- еуропалық аллопатикалық және гомеопатиялық мектептерді, қытай, үнді және қазақ халық медицинасын қоса алғанда, көпполярлы Денсаулық сақтау жүйесін дамыту;

- денсаулық сақтауды жан басына қаржыландыруды тұрақты арттыру, денсаулық сақтаудың экономикалық жүйесінің маңызды элементтерінің бірі ретінде ерікті медициналық сақтандыруды қолдау;

- халықаралық деңгейдегі санаторлық-курорттық мекемелер желісін құруды қоса алғанда, Қазақстан табиғатының сауықтыру ресурстарын белсенді пайдалану;

- ана мен бала денсаулығын қорғау жүйесін түбегейлі жақсарту, жүкті және босанған әйелдерге медициналық көмектің заманауи әдістерін қолдана отырып, қолайлы жағдайлар жасау.

Кедейлікпен күрес және әлеуметтік жіктелудің алдын алу, біздің ойымызша, Қазақстан Республикасы қазіргі әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі міндеті болып табылады¹⁷⁾. Қазақстан Республикасы Президентінің пікіріне сүйене отырып, осы бағыт бойынша келесі пікірді білдіру маңызды деп санаймыз. Мәселен, қазақстандық қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ету жөніндегі шаралар шеңберінде өзара байланысты шаралар кешенін, әсіресе, ауылдық жерлерде қабылдау арқылы кедейлікті жою жөнінде одан әрі қадамдар жасау қажет. Бұл нәтижелерге келесі шарттар арқылы қол жеткізуге болады:

- ел өңірлеріндегі бизнес-қоғамдастықты кедейлік проблемаларын шешуге тарту жолдары;

- әлеуметтік жәрдемақы алу кезінде бюрократиялық рәсімдерді оңайлатуды, жұмыспен

¹⁶⁾ «Казахстан-2050» стратегиясы

¹⁷⁾ Асылбаев К.Б. Политика выравнивания территориальной несбалансированности Казахстана на базе принципов теоретических концепций // Экономика: Стратегия и практика. – Алматы, 2016. – №1 (37). – С. 123-135.

қамту саясатын қоса алғанда, халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің тиімділігін арттыру міндеті тұр.

Сондай-ақ, тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру мақсатында, негізінен азаматтық қоғамды одан әрі қалыптастыру бойынша шаралар қабылдануға тиіс деп есептейміз:

- жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту;
- патриоттық бағыттағы саяси партиялардың, қоғамдық қозғалыстардың қызметі арқылы халықтың азаматтық санасын тәрбиелеу;
- пионер және бойскаут қозғалыстарының жаппай формаларын жандандыру;
- халықтың ақпаратқа қолжетімділігін кеңейту, электрондық үкіметті дамыту.
- мыналар арқылы қамтамасыз етілуі мүмкін мәдениетті дамыту мәселелері: республикалық және жергілікті деңгейде мәдениет ұйымдарын қолдау; қазақстандық мәдениеттің үздік жетістіктерін насихаттау; отандық мәдениеттің жалпы маңызы бар бағыттарын қолдау.

Қорытынды.

Тұрақты даму мақсаттары тұрғысынан Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру мүмкіндіктеріне жүргізілген зерттеу негізінде Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде талап етіледі деп қорытынды жасауға болады.

1. Әртараптандыру, ресурстарды пайдалану тиімділігінің көрсеткішін арттыру, энергетикалық теңгерімсіздікті еңсеру. Қазақстан Республикасының экономикасы өзінің табысты жедел даму сатысында тұрғанына қарамастан, энергетикалық теңгерімсіздік және ресурстарды пайдалану тиімділігінің төмен көрсеткіші оның ағымдағы деңгейдегі тұрақсыздығының негізгі факторы болып табылады.

2. Қазақстанның тұрақты экономикалық дамуын қамтамасыз ету үшін тұрақсыздық факторларын еңсеру:

- шикізат секторы үлесінің біртіндеп төмендеуімен экономиканы құрылымдық қайта құру;
- технологияларды дамыту және ғылым мен инновацияларды ынталандыру;
- қазіргі заманғы ауыл шаруашылығы технологияларын енгізу;
- табиғатты пайдалануға қазіргі заманғы ғылыми негізделген тәсілдерді енгізу;
- отандық экономиканың энергия тиімділігін арттыру;
- экономиканы технологиялық қайта жарақтандыру;
- экономикалық қызметтің барлық салаларында ресурстарды үнемдейтін және қалдықсыз технологияларды енгізуді ынталандыру;
- жаңартылатын көздерді және қайталама шикізатты пайдалануды қоса алғанда, экологиялық тиімді энергия өндірісін қолдау;
- ресурстарды ұтымсыз пайдалануға тыйым салу;
- энергия мен шикізат шығынын азайту;
- көліктің экологиялық қауіпсіз түрлерін жаңғырту мен дамыту және экологиялық қауіпсіз қоғамдық көлікке көшу;
- ең ұзақ пайдалануға арналған тауарлар өндірісін қолдау.

Республиканың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін техникалық әлеуетті құру өнеркәсіпте, ауыл шаруашылығында, энергетикада, сумен жабдықтауда, қалалық шаруашылықты басқаруда және көлікте тұрақты, экологиялық таза және экономикалық тиімді технологияларды енгізумен тікелей байланысты екенін атап өткен жөн. Мұндай технологиялар тиімді және қоршаған орта үшін қауіпсіз өндірістік схемаларды, қажетті байланыс және ақпараттық құралдарды біріктіретін кешенді жүйелер болып табылады.

Әдебиет:

1. Асылбаев К.Б. Оценка качества жизни в регионах Республики Казахстан // Экономика и статистика. – Астана, 2016. – 2006. – №4. – С. 137-140
2. Асылбаев К.Б. Политика выравнивания территориальной несбалансированности Казахстана на базе принципов теоретических концепций // Экономика: Стратегия и практика. – Алматы, 2016. – №1 (37). – С. 123-135
3. Асылбаев К.Б. Теории регионального развития как методологическая основа формирования региональной политики Казахстана // Матер. междунар. науч.-практ. конф. для молодых ученых «Интеллектуальное лидерство: взгляд в будущее» / Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан. – Астана, 2015. – Т. 1. – С. 275-281
4. Казахстан в цифрах / Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Комитет по статистике. – Астана, 2020. – 33 с.
5. Курнышев В.В., Глушкова В.Г. Региональная экономика. Основы теории и методы исследования: учебное пособие. – Изд. 3-е перер. и доп. – М.: КНОРУС, 2016. – 280 с.
6. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана // Официальный сайт Президента Республики Казахстан // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>

7. Региональный доклад о человеческом развитии 2016: Прогресс и риски. Неравенство и человеческое развитие в Восточной Европе, Турции и Центральной Азии. Программа развития ООН Региональное Бюро по странам Европы и СНГ. ISBN: 978-92-95092-95-2. Отредактировано и опубликовано: Региональный офис ПРООН в Стамбуле, Региональное Бюро по странам Европы и СНГ.
8. Рыночная экономика Казахстана: проблемы становления и развития. В двух томах / Под ред. М.Б. Кенжегузина. Том 2. Алматы: 2001.
9. Стратегия «Казахстан-2050» // Официальный сайт Президента Республики Казахстан // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
10. Adilet (2017), Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan, <http://adilet.zan.kz/eng/search/docs>
11. Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan (2017), Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Committee on Statistics, <http://www.stat.gov.kz>.

Автор туралы мәлімет:

Айгерім Әбілжанқызы Досова – Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясының магистранты

МРНТИ: 06.52.17
JEL: Q01, Q18, Q13

Стратегические подходы реализации ЦУР в сфере продовольственной безопасности

О. Әліпбеки - доктор биологических наук, НАО «Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина» (г. Нур-Султан)

Ч. Әліпбекова - к.с.н., НАО «Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина» (г. Нур-Султан)

Б. Хамбар - кандидат экономических наук, АО «Институт экономических исследований» (г. Нур-Султан)

Аннотация:

В статье рассмотрены вопросы развития продовольственной безопасности и ее роль в обеспечении устойчивого развития страны.

Авторами проведен сравнительный анализ данных таких международных рейтингов, как Индекс Целей устойчивого развития и Глобальный индекс продовольственной безопасности, также были определены слабые места страны в данных рейтингах. Основное внимание авторы уделили второй цели Глобальной Повестки дня «Ликвидация голода». Проведен анализ индикаторов достижения целей устойчивого развития в сфере продовольственной безопасности. Также выявлены проблемы, сдерживающие эффективной реализации задач устойчивого развития, направленных на обеспечение продовольственной безопасности в Казахстане.

По результатам анализа авторами представлены предложения по решению проблем, сдерживающих развития продовольственной безопасности.

Ключевые слова: Казахстан, продовольственная безопасность, устойчивое развитие, глобальная повестка дня, Цели устойчивого развития, стратегические подходы, индекс ЦУР, Глобальный индекс продовольственной безопасности

Мақалада азық-түлік қауіпсіздігін дамыту мәселелері және оның елдің тұрақты дамуын қамтамасыз етудегі ролі қарастырылған.

Авторлар Тұрақты даму мақсаттарының индексі және Жаһандық азық-түлік қауіпсіздігі индексі сияқты халықаралық рейтингтерінің мәліметтеріне салыстырмалы талдау жасап, осы рейтингтердегі елдің осал тұстарын анықтаған. Бұл орайда авторлар негізінен Ғаламдық Күн тәртібінің «Аштықты жою» деп аталатын екінші мақсатына ерекше назар аударған. Азық – түлік саласындағы тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған индикаторларға талдау жасалған. Сонымен қатар Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған тұрақты даму міндеттерін тиімді жүзеге асыруға кедергі келтіретін мәселелер анықталған.

Талдау нәтижесі бойынша авторлар азық-түлік қауіпсіздігін дамытуға кедергі келтіретін мәселелерді шешу бойынша ұсыныстар жасаған.

Кілт сөздер: Қазақстан, азық-түлік қауіпсіздігі, тұрақты даму, жаһандық күн тәртібі, Тұрақты даму мақсаттары, стратегиялық амалдар, Тұрақты даму мақсаттары индексі, Ғаламдық азық-түлік қауіпсіздігі индексі

The article deals with the development of food security and its role in ensuring the sustainable development of the country.

The authors carried out a comparative data analysis of such international ratings as the SDG Index and the GFS Index, the country's weaknesses in these ratings were also identified. A prominent amount of studies were performed on the second goal of Sustainable Development, namely "Zero Hunger".

Authors of this study discovered the indicators which evaluate achievements of sustainable development goals in the field of food security.

This study also identified problems hindering the effective implementation of sustainable development tasks aimed at ensuring food security in Kazakhstan.

Based on the analysis, authors introduce suggestions for solving the problems which interfere with food security development.

Keywords: Kazakhstan, food security, sustainable development, global agenda, Sustainable Development Goals, strategic approaches, SDG index, Global food security index

Введение

Сегодня мир переживает период превращения всей планеты в единый экономический рынок. В свою очередь данный процесс трансформации требует объединения усилия стран, развивая современную концепцию «мира без границ». В ответ таким вызовам в 2015 году странами-членами ООН была принята глобальная Повестка дня в области устойчивого развития до 2030 года «Цели устойчивого развития». Целью данной Повестки является приведение национальных стратегий в соответствие с универсальным видением будущего всего человечества, который обеспечивает триединства экономических, социальных и экологических принципов.

Следует отметить, что Казахстан еще раньше начал стратегический путь к устойчивому развитию. 10 лет назад в Стратегии «Казахстан-2050» было отмечено, что «Теперь наша задача – сохраняя все, чего мы достигли за годы суверенитета продолжить устойчивое развитие в XXI веке» [1].

Пандемия COVID-19 поставила под угрозу вопрос реализации глобальных целей устойчивого развития, особенно продовольственную безопасность и питание миллионов людей во всем мире. ООН отмечает, что еще до вспышки вируса от голода и недоедания страдали сотни миллионов людей, и, если не принять срочных мер, мы можем столкнуться с глобальной чрезвычайной продовольственной ситуацией.

Поэтому растет актуальность определения стратегических подходов обеспечения продовольственной безопасности в стране.

Обзор литературы

За последнее время многие развитые и развивающиеся страны определили приоритетность устойчивого экономического роста.

Цели устойчивого развития (ЦУР) официально представлены в документе «Преобразование нашего мира: повестка дня устойчивого развития на период до 2030 года», в который входит 17 глобальных целей [2].

В настоящее время не много теоретической литературы по Целям устойчивого развития. Тем не менее, более подробную информацию можно найти в исследованиях, международных и отечественных институтов, аналитических центров, также в Добровольных национальных обзорах.

Предшественником целей устойчивого развития были цели развития тысячелетия (ЦРТ), которые были сформулированы в «Декларации тысячелетия» в 2000 году.

Достижения в рамках ЦРТ позволили сделать выводы о необходимости глобальной Повестки дня о вопросах устойчивого развития. На сегодня

возможности реализации каждой цели устойчивого развития исследуются отдельно. Вместе с тем, борьба с кризисом, вызванным пандемией COVID-19, требует проведения совместной межотраслевой и трансграничной работы как для смягчения его непосредственных последствий, так и для реорганизации продовольственных систем, с тем чтобы они способствовали повсеместному поддержанию здорового рациона и в большей степени были ориентированы на обеспечение соответствия моделей производства и потребления продовольствия принципам устойчивого развития. В этой связи, ФАО была разработана Концепция устойчивого производства продовольствия и ведения сельского хозяйства. Суть этой концепции – сделать мир таким, чтобы продовольствие было питательным и доступным для каждого, а использование природных ресурсов способствовало сохранению экосистемных функций, необходимых для обеспечения потребностей как нынешнего, так и будущих поколений [3].

В целях эффективного решения задач продовольственной безопасности, многие страны, как правило, разрабатывают специальные программы по развитию отдельных отраслей. Анализ показал, что страны Евразийского экономического союза (далее – ЕАЭС), за исключением Казахстана, имеют отдельные стратегические документы по вопросу продовольственной безопасности. Помимо этого, в Кыргызстане действует отдельный закон [4; 5; 6; 7; 8].

В Казахстане вопросы продовольственной безопасности рассматриваются в следующих законах [9; 10] и действующих стратегических и программных документах:

- Закон «О национальной безопасности»;
- Закон «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий».

Основная часть

Продовольственная безопасность является неотъемлемой частью национальной безопасности страны. Кроме того, улучшение ситуации по продовольственной безопасности, несомненно, окажет положительное влияние на процесс обеспечения устойчивого развития.

Поэтому к вопросам продовольственной безопасности посвящена отдельная цель в глобальной Повестке дня по вопросам устойчивого развития до 2030 года. Сегодня в Казахстане, как и в других странах, присоединившиеся в глобальную Повестку дня до 2030 года принимаются системные меры в данной сфере.

При этом все еще остаются проблемы, требующие немедленного решения.

¹⁾ Цели образования в интересах устойчивого развития: задачи обучения / Доклад Организации Объединенных Наций, 2017. – 71 с.

Анализ показывает, что на внутреннем рынке продуктов питания в значительной степени присутствует импорт, причем и по тем видам продовольственных товаров, которые традиционно производились на отечественных предприятиях. Отмечаются низкая доля переработки, производимой в стране

сельскохозяйственной продукции и недозагруженность производственных мощностей перерабатывающих предприятий.

Текущие проблемы в области продовольственной безопасности Казахстана можно разделить на пять условных категорий (Рисунок 1).

Рисунок 1

Примечание: составлено авторами на основе источника [11].

1) Проблемы производственного характера связаны с низкой продуктивностью производства, неудовлетворительным качеством производимого сырья и неравномерным поступлением сырья в течение года на перерабатывающие предприятия, что ведет к увеличению себестоимости готовой продукции и, как следствие - неконкурентоспособности на рынке.

2) Проблемы сбыта продукции связаны в первую очередь, с недостаточным уровнем развития торгово-логистической системы. Например, в Республике практически отсутствуют объекты по предпродажной подготовке товара (мойка, фасовка, сушка, калибровка и транспортировка). Недостаточный уровень интеграции в систему сбыта сдерживает развитие отечественного производства.

3) Проблемы физической доступности продовольствия.

В казахстанском контексте, проблемы физической доступности перекликаются, в первую очередь, с проблемами сбыта продукции. Проблема недостаточности развития торгово-логистической системы негативно отражается на физическом доступе продовольствия для населения.

4) Проблемы экономической доступности продовольствия связаны с законом «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» (08.07.2005 года). Согласно данному Закону, определение экономической доступности продовольственных товаров звучит следующим образом:

«Экономическая доступность продовольственных товаров – это возможность приобретения населением продовольственных товаров, в соответствии с физиологическими нормами потребления при существующей структуре потребления продовольственных товаров, системе цен, уровне доходов, социальных пособий и льгот».

Согласно формулировке, на первый план выходит проблема доступа социально-незащищенного населения к продовольствию, в условиях увеличивающегося неравенства доходов и социального расслоения в обществе.

5) Проблемы гарантии безопасности пищевой продукции связаны с невысокой эффективностью действующей системы государственного контроля.

Действующая система государственного контроля и гарантии безопасности пищевой продукции неэффективна по ряду следующих причин:

- отсутствие демаркации по всей Государственной границе Казахстана, является одной из причин завоза контрабандного груза;
- недостаточное техническое оснащение пунктов пропуска на таможенных постах;
- низкий уровень ответственности за нарушение требований дает возможность производителям производить продукцию, не соответствующую требованиям технических регламентов, в том числе фальсифицированную продукцию;
- отсутствие интегрированной информационной базы передвижения продукции от производства до реализации потребителям;

- отсутствие механизма изъятия из торговой сети и утилизации выявленной несоответствующей продукции;
- нарушение баланса интереса, в рамках общественных отношений между потребителями и субъектами предпринимательской деятельности, в пользу предпринимателей. Это связано с отсутствием действенных механизмов защиты прав потребителей, несмотря на наличие законодательной базы.
- низкий уровень активности и грамотности потребителей в части своей защиты перед недобросовестным бизнесом.

Данные проблемы влияют и на эффективность реализации Целей устойчивого развития. Ежегодно объявляется Глобальный Индекс ЦУР, который позволяет провести сравнительный анализ с другими странами. В целом, позиция страны в данном рейтинге в последние годы улучшается. По итогам 2021 года Казахстан занял 59 место из 165 стран, набрав 71,6 балл из 100 возможных.

Анализ результатов исследования Глобального Индекса ЦУР показывает, что в Казахстане проблемы на пути ликвидации голода (ЦУР 2). В частности из 8 показателей, характеризующих уровень голода, по 2 зафиксировано худшие значения [11]:

1. Низкая урожайность зерновых – 1,4 т/га. Постсоветские страны как Украина и Россия опережают Казахстан в 2-3 раза. В Украине данный индикатор составил 4,3 т/г, в России – 2,6 т/га.

2. Индекс управление азотом в Казахстане составил 0,8 баллов, когда России и Кыргызстане он составляет 0,6 баллов.

Важно отметить, что урожайность зерновых

зависит не только от погодных условий и технологий, но немаловажным является качество зерна. Так, Казахстан производит твердые сорта пшеницы (в том числе высококачественную пшеницу сорта NI-Pro), которые отмечаются высоким содержанием клейковины (25–27%) и пользующегося высоким спросом на зарубежном рынке. Поэтому в исследовании Глобального Индекса ЦУР важно обратить внимание не только на количественные показатели, но и на качественные, так как мягкие сорта пшеницы отмечаются значительно высокой урожайностью.

Согласно результатам исследования по двум показателям зафиксированы плохие значения в Глобальном Индексе ЦУР:

1. Распространенность неполноценного питания среди детей в возрасте до пяти лет (ожирение) составляет 21%. Следует отметить, что по данному индикатору нас опережают такие страны, как Кыргызстан и Узбекистан, где он составляет 16,6%.

2. Трофический уровень человека - 2,4 балла (Кыргызстан и Узбекистан – 2,3 балла).

По-нашему мнению, причина снижения показателя могут быть использование данных за 2016 и 2017 годы. Вместе с тем, в стране Казахстане наблюдается распространенности задержки роста у детей до 5 лет – 8,0% и крайне редко наблюдается недоедание – 2,5% и истощение у детей до 5 лет – 3,1%.

Также нами проведен сравнительный анализ Казахстана и стран ОЭСР по индикаторам Цели устойчивого развития 2 «Ликвидация голода» (Таблица 1).

Таблица 1

Сравнительный анализ индикаторов в сфере продовольственной безопасности

Цель	Показатели	Казахстан	Среднее по ОЭСР
ЦУР 2	Распространенность недоедания (в процентах)	2,5 (2018)	2,6 (2017)
	Распространенность задержки роста среди детей в возрасте до пяти лет	8,0 (2015)	4,2 (2016)
	Распространенность неполноценного питания среди детей в возрасте до пяти лет в разбивке по виду (истощение)	3,1 (2015)	0,9 (2016)
	Распространенность неполноценного питания среди детей в возрасте до пяти лет в разбивке по виду (ожирение)	21,0 (2016)	25,3 (2016)
	Трофический уровень человека (наилучший 2 – 3 наихудший)	2,4 (2017)	2,4 (2017)
	Урожайность зерновых (тонн с га)	1,4 (2018)	6,1 (2017)
	Индекс управления азотом (лучший 0–1,41 худший)	0,8 (2015)	0,5 (2015)
	Экспорт опасных пестицидов (тонн на 1 миллион населения)	0,3 (2018)	н/д

Примечание: составлено авторами на основе источников [12].

Сравнение со странами ОЭСР показывает значительное отставание по следующим индикаторам:

- Распространенность задержки роста среди детей в возрасте до пяти лет;
- Распространенность неполноценного питания среди детей в возрасте до пяти лет, в разбивке по виду (истощение);
- Урожайность зерновых.

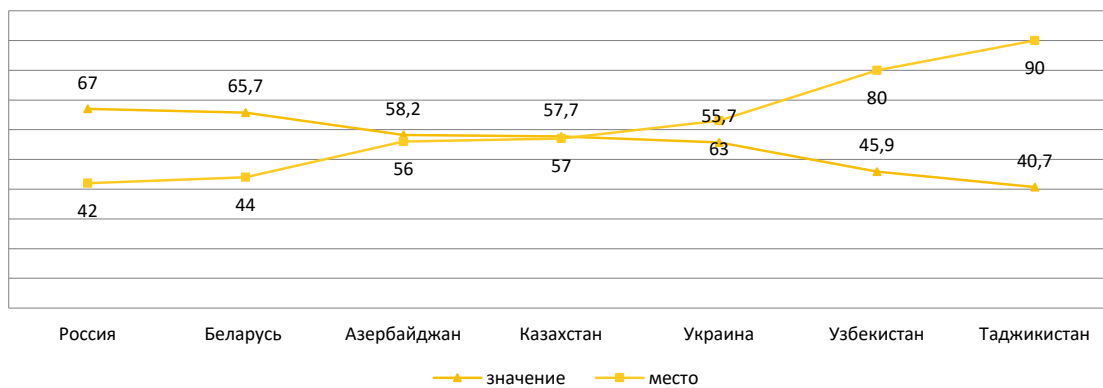
При этом, Казахстан опережает страны ОЭСР по индикатору «Распространенность неполноцен-

ного питания среди детей в возрасте до пяти лет в разбивке по виду (ожирение)».

Кроме того, на глобальном уровне публикуется отдельный индекс конкурентоспособности страны в сфере продовольственной безопасности [12].

Анализ результатов Глобального индекса продовольственной безопасности показывает, что Казахстан уступает России и Беларуси, Азербайджана. При этом, опережает такие постсоветские страны как Украина, Узбекистан, Таджикистан (Рисунок 2).

Казахстан в Глобальном индексе продовольственной безопасности, 2018г.

Примечание: составлен авторами на основе источника [14].

В данном рейтинге по большинству составляющих продовольственной безопасности, Казахстан уступает России и Беларуси. В частности, в категории «Наличие», Казахстан занимает только 79 место, что сильно снижает общее положение страны в данном рейтинге (Рисунок 3).

Несмотря на то, что Казахстан имеет наиболее высокие баллы в рамках категории «Природные ресурсы и устойчивость» (36 место – 67,7 баллов), меры по усилению национальной системы мониторинга климатических рисков и их раннего предупреждения должны быть учтены.

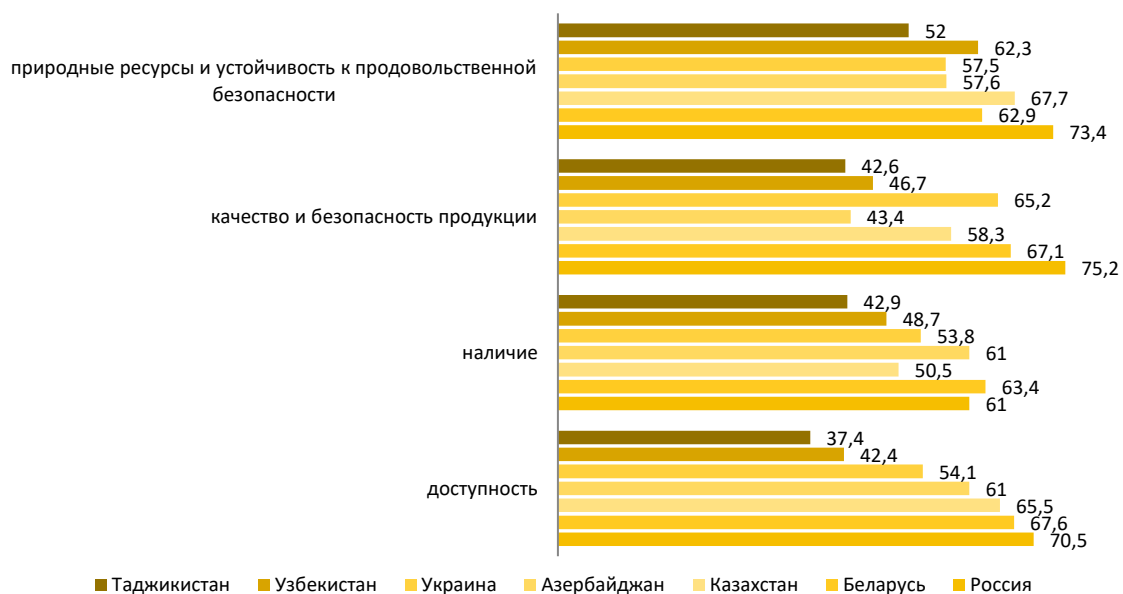
В частности, риски, связанные с чувствительностью к воздействию засух на сельскохозяйственное производство, нестабильностью погодных условий, ростом дефицита объемов водных ресурсов, распространением заболеваний животных и растений, различием природно-климатических условий в разных регионах страны.

По критерию «Качество и безопасность продукции» по итогам 2018 года Казахстан занял 55 место (58,3 балла). Таким образом, Казахстан значительно отстает от соседних стран как Россия и Узбекистан, которые занимают 25 и 44 места соответственно.

По критериям «Наличие» и «Доступность» Казахстан из стран СНГ опережает такие страны, как Таджикистан, Узбекистан, Украина, Азербайджан. По критерию «Доступность» Казахстан занимает 46 место (65,5 баллов), тогда как Узбекистан занимает 79 место (42,4 балла). При этом, наша страна отстает от России на 17 позиций.

По критерию «Наличие» из стран СНГ самую высокую позицию занимает Беларусь (43 место, 63,4 балла), когда Казахстан занимает 79 место (50,5 баллов).

Сравнительный анализ по критериям продовольственной безопасности

Примечание: составлен авторами на основе источника [14].

Выводы

Таким образом, анализ показывает, что с каждым днем растет актуальность проблемы продовольственной безопасности. К отдельным возможным причинам, которые сдерживают решения проблемы продовольственной безопасности, относятся следующие:

Во-первых, в стране еще не принят единый документ по вопросам продовольственной безопасности. В некоторых законодательных и нормативно-правовых документах рассматриваются отдельные аспекты вопроса продовольственной безопасности (Закон «О национальной безопасности», Закон «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий», Государственная программа развития агропромышленного комплекса).

Во-вторых, не сформировано единое понятие продовольственной безопасности в Казахстане. Так, в Законе «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» представлено определение только продовольственной независимости. В Законе «О национальной безопасности» продовольственная безопасность определяется через обеспечение экономической безопасности наряду с другими видами экономической безопасности.

В-третьих, отсутствуют конкретные прогнозы об обеспеченности необходимыми ресурсами.

Поэтому необходимо пересмотреть стратегические подходы повышения устойчивости продовольственной безопасности.

Для решения вышеназванных проблем рекомендуется:

- вести мониторинг результатов международных рейтингов и систематически обновлять статистические данные по индикаторам;
- Разработка плана по локализации ЦУР в регионах при содействии МИО и представителей бизнеса, гражданского общества;
- Определение базовых значений и разработки плановых значений национальных индикаторов Целей устойчивого развития ООН;
- Разработка единого стратегического документа, направленного на решение вопросов продовольственной безопасности.

Работа выполнена в рамках программно-целевого финансирования по линии МСХ РК согласно научно-технической программе BR10764919 ««Исследование влияния государственной политики в отрасли сельского хозяйства на развитие кооперационных процессов в агропромышленного комплекса, устойчивого развития сельских территорий и обеспечения продовольственной безопасности»».

Литература:

1. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 года. https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novy-politicheskii-
2. Цели образования в интересах устойчивого развития: задачи обучения. (2017). Доклад Организации Объединенных Наций. – 71 с.
3. FAO. 2011. Устойчивое производство продовольствия и ведения сельского хозяйства. In: Background [онлайн]. Рим. [Цитировано 19 июля 2019г.]. <http://www.fao.org/sustainability/background/en/>
4. Доктрина национальной продовольственной безопасности Республики Беларусь до 2030 года, 15.12.2017г. №962 // Официальный сайт Министерства сельского хозяйства и продовольствия Республики Беларусь;
5. Доктрина продовольственной безопасности Российской Федерации, 21.01.2020 год №20 // Администрация Президента России
6. Концепция обеспечения продовольственной безопасности Республики Армения // Официальный сайт Евразийской экономической комиссии
7. Закон Кыргызской Республики О продовольственной безопасности Кыргызской Республики // Официальный сайт Министерства юстиции Кыргызской Республики
8. Программа продовольственной безопасности и питания в Кыргызской Республике на 2019-2023 годы // Официальный сайт Министерства юстиции Кыргызской Республики
9. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности» от 06.01.2012 года № 527-IV // <https://adilet.zan.kz>
10. Закон Республики Казахстан «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» от 08.07.2005 года №66 // <https://adilet.zan.kz>
11. SustainableDevelopmentReport 2021 // <https://dashboards.sdindex.org/>
12. The Global Food Security Index // <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/>

Сведения об авторах:

Әліпбеки Оңғарбек Әліпбекұлы - доктор биологиялық ғылым, ҚАЗАҚСТАН АҒРОТЕХНИКАСЫ АКАДЕМИЯСЫ «ҚАЗАҚСТАН АҒРОТЕХНИКАСЫ АКАДЕМИЯСЫ ИМ. С. СЕЙФУЛЛИНА» (г. Нұр-Сұлтан)

Әліпбекова Чаимгуль Абусағатовна - к.с.н., ҚАЗАҚСТАН АҒРОТЕХНИКАСЫ АКАДЕМИЯСЫ «ҚАЗАҚСТАН АҒРОТЕХНИКАСЫ АКАДЕМИЯСЫ ИМ. С. СЕЙФУЛЛИНА» (г. Нұр-Сұлтан)

Хамбар Бакытгуль - кандидат экономикалық ғылым, АҚ «Институт экономикалық зерттеулері» (г. Нұр-Сұлтан)

МРНТИ: 06.54.31

JEL: O30, O31

Обеспечение диверсификации занятости и механизмы поддержки инициатив населения сельских территорий в Республике Казахстан

А. Наурызбаев – к.э.н., ассоциированный профессор Кызылординского университета имени Коркыт-Ата (г. Кызылорда)

А. Бухарбаева – доктор PhD, старший преподаватель Кызылординского университета имени Коркыт-Ата (г. Кызылорда)

А. Наурызбаев – магистр технических наук, главный специалист отдела контроля в отношении респондентов и административных источников Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Кызылординской области (г. Кызылорда)

Аннотация:

В статье рассматривается современное состояние сельских территорий, которые сегодня выступают одним из проблемных сфер жизнеобеспечения населения страны. Процесс диверсификации сельского хозяйства по существу не решил производственных и социальных проблем сельского населения, а государственное регулирование не обеспечило системности и комплексности реализуемых государственных программ. Финансовая поддержка сельских товаропроизводителей без учета особенностей сфер производственных отношений, диспаритет цен на промышленную и сельскохозяйственную продукцию и другие проблемы остро проявили социальные аспекты населения, при котором эта сфера сельского предпринимательства не получила должного развития и увеличила количество безработных на селе. Поэтому одним из основных подходов решения занятости является обеспечение диверсификации занятости и разработка механизма поддержки инициатив сельского населения на основе государственного партнерства путем взаимного сотрудничества населения и исполнительной власти.

Ключевые слова: сельское население, сельские территории, занятость, сельское предпринимательство, диверсификация, инициативы

Мақалада бүгінде ауылдық мекендердегі халықтың тыныс-тіршілігін қамтамасыз етудің проблемалық салаларының бірі болып табылатын ауылдық аумақтардың қазіргі жағдайы қарастырылады. Ауыл шаруашылығын диверсификациялау процесі іс жүзінде ауыл халқының өндірістік және әлеуметтік мәселелерін шешпеді, ал мемлекеттік реттеу іске асырылатын мемлекеттік бағдарламалардың жүйелілігі мен кешенділігі болмауына байланысты нәтиже бермеді. Өндірістік қатынастар ауыл шаруашылық салаларының ерекшеліктері, өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы өнімдері бағасының айырмашылығы өте жоғары болуы және басқа да проблемаларды ескермеу, ауыл тауар өндірушілерін қаржылық қолдау халықтың әлеуметтік аспектілерін өткірлігін көрсетті, мемлекеттік реттеу ауыл кәсіпкерлігінің ауылшаруашылық саласы тиісті дамуға ие болмады және ауылдағы жұмыссыздар санын ұлғайтты. Сондықтан жұмыспен қамтуды шешудің негізгі тәсілдерінің бірі жұмыспен қамтуды басқа бағыттары бойынша қамтамасыз ету және халық пен атқарушы биліктің өзара ынтымақтастығы жолымен Мемлекеттік әріптестік негізінде ауыл халқының бастамаларын қолдау тетігін әзірлеу болып табылады.

Негізгі сөздер: ауыл халқы, ауылдық аумақтар, жұмыспен қамту, ауылдық кәсіпкерлік, әртарапандыру, бастамалар.

The article examines the current state of rural areas, which today are one of the problematic areas of life support for the population of the country. The process of agricultural diversification has not essentially solved the production and social problems of the rural population, and state regulation has not ensured the consistency and complexity of the implemented state programs. Financial support for rural producers without taking into account the specifics of the spheres of industrial relations, the disparity of prices for industrial and agricultural products and other problems have sharply manifested the social aspects of the population, in which this sphere of rural entrepreneurship has not received proper development and has increased the number of unemployed in rural areas. Therefore, one of the main approaches to solving employment is to ensure the diversification of employment and the development of a mechanism to support the initiatives of the rural population on the basis of public partnership through mutual cooperation between the population and the executive.

Keywords: rural population, rural territories, employment, rural entrepreneurship, diversification, initiatives

Введение

Глобализация мировой экономики, процессы усиления международной интеграции, экономический кризис с негативными его последствиями, слабый уровень технического оснащения при низкой инвестиционной привлекательности, большая зависимость от природно-климатических условий, а также другие проблемы внутриотраслевого характера ухудшили состояние сельского хозяйства страны. При этом быстроменяющаяся рыночная ситуация, которая требует усиления государственного регулирования и финансовой поддержки сельских товаропроизводителей потребовала выработки стратегии устойчивого экономического развития сельских территорий, при низкой занятости населения, разобщенности сельскохозяйственных формирований и нерешенности отраслевых проблем.

Снижение государством контрольных функций за социальными и хозяйственными сферами, теоретически объясняемые концепцией рыночной экономики, на практике не дали возможности обеспечить саморегулирующую систему, как в промышленности, так и в сельском хозяйстве. Все это, исходя из отсутствия научно обоснованного государственного регулирования, нехватки пастбищ и сенокосов для выпаса скота, нарушения системы внутрихозяйственных севооборотов и других условий, приведшего к дисбалансу развития отраслей сельскохозяйственного производства и переработки, [1].

Диверсификация – это мера разнообразия и совокупности, позволяющая разнообразить сферу деятельности для решения производственно-хозяйственных задач. В отношении сельского хозяйства это определяет дополнение традиционных отраслей новыми несельскохозяйственными отраслями [2].

В тоже время диверсификацию некоторые экономисты рассматривают, как процесс или стратегический вектор государственной политики, направленный на распределение единого профиля развития по нескольким направлениям, что формирует многоукладность экономики сельскохозяйственного предприятия. В этом аспекте очень важно соблюдение форм и видов диверсификации, взаимоотношения между участниками этого процесса [3].

Спектр проблем тормозящих развитие несельскохозяйственного предпринимательства в сельских территориях достаточно широк и имеет свои особенности. В реализации этих задач, важное место уделяется малому и среднему предпринимательству, как основы функционирования рыночной экономики. Из сфер несельскохозяйственной деятельности в сельских территориях наибольшие возможности развития имеют обрабатывающая промышленность, сфера торговли, энергетики, бытового обслуживания населения, ремонт и обслуживания транспортных средств. Несмотря на неблагоприятные условия, несельскохозяйственное предпринимательство активно может развиваться по таким позициям,

как заготовка и переработка сельскохозяйственной продукции, заготовка и переработка шкур животных, заготовка кормов, производство строительных материалов, аграрный туризм, производство изделий народных промыслов, что повышает занятость и доходность сельских жителей и снижает их зависимость от социальной помощи государства [4].

Владея большим сельскохозяйственным потенциалом Казахстан, при наличии обширных земельных угодий и оказываемой государственной поддержке сельскому хозяйству, до сих пор остается зависимым от внешнего мирового рынка продовольствия. Хорошие результаты в зерновом подкомплексе, при котором республика входит в десятку крупнейших экспортеров пшеницы, еще не обеспечили роста урожайности этой культуры до международных стандартов. При этом продуктивность по другим сельскохозяйственным культурам и животноводческой продукции остается очень низкой, распределена по территории страны неравномерно. Несмотря на возможности наращивания выпуска сельскохозяйственной продукции, даже некоторые южные регионы страны находятся в зависимости от рынка по овощным, бахчевым, фруктовым культурам, картофелю и винограду. Это приводит к росту цен на внутреннем потребительском рынке, хотя личные домашние хозяйства сельских территорий имеют возможность их производить, но отсутствие помощи и нерешенности проблем села со стороны местных акиматов не позволяют реализовать потенциал этих категорий населения [5].

Учитывая особенности сельских территорий как объекта исследования – диверсификация занятости населения сельских территорий должна рассматриваться не только с позиции форм и видов хозяйственной деятельности, но как предмет рассматривать отношения занятости сельского населения для достижения целевых задач социально-экономической и аграрной политики государства на основе альтернативных видов хозяйствования.

Основная часть

Рассматривая диверсификацию необходимо определить особенности самого объекта исследования, под которым выступает население сельских территорий, которые как индивидуум, или сообщество граждан, имеющих различные интересы и предпочтения, определяющих их особенности специализации личности в казахстанском обществе.

С теоретических позиций, в современном социально-ориентированном рыночном национальном хозяйстве человек все ясно осознает, что полнота жизни зависит от эффективности самой личности. В связи с этим, государство не случайно выдвигает социализацию как основу само развития личности. Однако на практике это искажается проводимой социальной политикой, в основном определяя экономические и политические стороны, которые

приводят к слепому копированию западного опыта, не учету особенностей населения сельских территорий, национальных традиций, обычаев и нравов. Все это привело к оттоку части сельского населения в городскую местность.

«Социализация – это трансмиссия культуры от поколения к поколению, при которой теряются некоторые качества личности. В современных условиях глобализации и интеграции мировой экономики, открытости государственных границ, этот процесс проходит под негативным влиянием внешних воздействий, имеющих различные направления и влияющие на личность современного индивидуума. Как результат этого, нарушаются адаптированные практикой многовековые традиции соответствующих наций и народностей, дисбалансируется не только культура и искусство, но воспитание молодежи, принося не только экономический, но и моральный вред, определяя приоритетом капитал, зарабатываемый любой ценой в ущерб обществу [6].

Современной проблемой и факторами социализации в казахстанском обществе выступают:

- формализация социальных отношений, при которых индивиды стали «исполнителями ролей»;
- нарастание внешнего влияния современной субкультуры, при котором средства массовой информации еще более рекламируют те или иные модели западного поведения;
- влияние НТП, роста технологичности, функциональности в социальной жизни сельского населения, ослабление роли традиционных институтов социального сознания, усиление возрастной сегментации, нарастание обособленности между соответствующими группами населения, увеличение масштабов роста высшего образования при низком культурном воспитании и другие;
- экономическая свобода без создания возможностей финансовой реализации своих целей, отсутствие должного регулирования в сельских территориях, привели население сельских территорий к постепенному отчуждению от многовековых национальных традиций специализации сферы сельского хозяйства и несельскохозяйственной деятельности [7].

Мировой экономический кризис с его последствиями потребовал создания адаптивной экономики, которая посредством тех или иных моделей определяет главенствующим создание критериев благосостояния жизни людей, т.е. формирования условий для возможности саморазвития личности, определив

предпринимательскую деятельность как главный фактор благосостояния. Государственное регулирование экономики через институты адаптации и адаптации институтов происходящим изменениям рыночной ситуации посредством системы экономических политик и механизмов взаимоотношений между населением и институтами власти должны создавать все условия для поддержки инициатив населения сельских территорий [8].

Однако как показывают исследования, несмотря на обеспеченность институтов власти соответствующими нормативно-правовыми актами, наличие Стратегии развития Казахстана на период 2030 годы, а также принцип «слышащего правительства» не позволили в должной мере реализовать потенциал сельских территорий. Несмотря на выделяемые миллиардные финансовые помощи сельскому хозяйству в виде субсидий, местные сельскохозяйственные органы и всякие фонды поддержки сельского хозяйства не обеспечили в полной мере развития сельского предпринимательства. Государство, развивая адаптивную экономику и объявляя социальные приоритеты проводимой политики, наоборот еще более усилило социальную напряженность на селе, при росте цен на оборотные средства, снижении покупательской способности национальной валюты, падении уровня производства, низкой зарплате и других негативных условий хозяйствования. Данный процесс еще более усилился под влиянием пандемии, коррупции во всех сферах национальной экономики. Осуществление государством перераспределения экономических ресурсов факторов без обоснованных решений и отсутствия соблюдения принципов и приоритетов развития сельского предпринимательства не получила ресурсной поддержки инициатив сельского предпринимателя, что характерно для авторитарного государства.

Сравнительный анализ развития сельских территорий страны показывает, что различия природных и иных условий хозяйствования регионов сегодня проявляются через многие нерешенные проблемы производственного, финансового и инвестиционного характера. При этом остро на них влияют организационные, технические, технологические, экономические, экологические, информационные, контролируемые и управленческие аспекты, которые должны учитываться при развитии сельского предпринимательства и диверсификации занятости.

Основные показатели развития сферы сельского хозяйства Казахстана

	2016	2017	2018	2019	2020
Валовый региональный продукт по РК, млн. тенге	46 971 150,0	54 378 857,8	61 819 536,4	69 532 626,5	70 649 033,2
В том числе:					
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	2 140 007,6	2 456 284,6	2 717 499,1	3 105 560,7	3 808 889,1
Доля продукции сельского, лесного и рыбного хозяйства, %	4,6	4,5	4,4	4,5	5,4
Инвестиции в основной капитал всего, млн. тенге	7 762 303	8 770 572	11 179 036	12 576 793	12 270 144
В том числе:					
сельское, лесное и рыбное хозяйство	253 691	348 481	365 001	494 976	565 369
Доля инвестиций в сельское хозяйство к всем инвестициям, %	3,3	4,0	3,3	3,9	4,6
Численность населения страны, тыс. человек	17 918,2	18 157,3	18 395,6	18 631,8	18 879,6
В том числе:					
сельское население	7 668,1	7 733,8	7 697,4	7 693,1	7 728,2
Доля сельского населения в общей численности населения страны, %	42,8	42,6	41,8	41,3	40,9
Валовая продукция сельского, лесного и рыбного хозяйства в текущих ценах, млн. тенге	3 701 415,4	4 092 333,0	4 497 585,4	5 177 893,7	6 363 976,1
В том числе:					
Валовая продукция растениеводства	2 047 580,8	2 249 166,9	2 411 486,7	2 817 660,6	3 687 310,3
Валовая продукция животноводства	1 621 541,4	1 810 914,1	2 050 455,8	2 319 496,7	2 637 460,7
Услуги сельского хозяйства	15 271,1	10 835,8	12 145,6	14 005,7	9 897,9
Индекс физического объема валовой продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства, %	105,4	103,1	103,5	99,9	105,7
Индекс физического объема валовой продукции растениеводства, %	107,5	102,2	103,2	96,4	107,8

Продолжение

	2016	2017	2018	2019	2020
Приходится продукции сельского, лесного и рыбного хозяйства в текущих ценах на одного жителя страны, млн. тенге	206,6	225,4	244,5	277,9	337,1
Приходится продукции сельского, лесного и рыбного хозяйства в текущих ценах на одного жителя сельских территорий, млн. тенге	482,7	529,1	584,3	673,0	823,4
Приходится продукции сельского, лесного и рыбного хозяйства в текущих ценах на один аул, млн. тенге	555,1	623,0	696,9	816,6	1 007,6

Примечание: данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [9,10].

Сельские жители сегодня находятся в самом худшем положении, что составляет более 41% от всего населения. Причем уровень безработицы по данным органов статистики в сельских территориях всего 181 тыс. человек, или 4,7%. В реальности безработица стала острой проблемой села. Рождаемость всегда была на высоком уровне в сельских территориях, но за последние семь лет этот показатель заметно снизился. Происходит большой отток сельского населения в городские местности, так 2019-2020 годы это составило более 880 тыс. человек. Это все приводит к дефициту сельских кадров и требует решения кадрового обеспечения и других проблем со стороны министерства сельского хозяйства, областных акиматов и Правительства [12].

Сегодня в Казахстане имеются 14 областей, 183 районов, включая городские районы, 6316 аулов, 2186 аппаратов акима аульных территорий, валовая продукция сельского, лесного и рыбного хозяйства в текущих ценах в 2020 году достигла 6363976,1 млн. тенге, из которых 3687310,3 млн. тенге приходится на растениеводство и 2637460,7 тыс. тенге - животноводство. В 2020 году услуги сельского

хозяйства уменьшились до 9897,9 млн. тенге, хотя в 2016 году они составляли 15271,1 млн. тенге, или на 35,2%.

Президент страны К. Токаев на встрече с предпринимателями отметил, что в Казахстане более половины населения имеют доходы, не превышающие 50 тыс. тенге. Это чуть более 1300 долларов в год, на такие деньги прожить невозможно. В структуре национального дохода в 2020 году самая высокая доля приходится на прибыль бизнеса – 61,5 процента, доля налога – 7,3 процента, а на зарплату казахстанцев приходится менее трети, в тоже время в соседней России она составляет 51 процента [13].

Как специфическая сфера экономической деятельности сельское хозяйство и население предоставляют на внутренний рынок различные продукты питания и сырье для переработки. Поэтому регулирование сельских территорий имеет не только экономический аспект, но политический и стратегия развития экономики страны должна рассматривать все проблемы в системности и комплексности на основе взаимовыгодной основе между жителями сельских территорий и властью.

Таблица 2

Основные показатели занятости, заработной платы населения сельских территорий по Республике Казахстан

	2016	2017	2018	2019	2020
Занятое население всего по республике, тыс. человек	8 553,3	8 585,2	8 695,0	8 780,8	8 732,0
В том числе:					
сельском, лесном и рыбном хозяйстве	1 385,5	1 319,0	1 228,2	1 184,7	1 175,1
Из них:					
- мужчин	772,5	743,0	698,4	681,8	677,3
- женщин	613,0	575,9	529,8	502,9	497,8
Занятые в сельском хозяйстве, лесном и рыбном хозяйстве:					
- в возрасте 15 лет, тыс. человек	0,4	0,5	0,3	0,3	0,6
- в возрасте 16-24 лет	199,3	175,9	147,6	144,4	144,5
- в возрасте 25-54 лет	946,3	906,4	841,0	804,1	784,3
- в возрасте 55-64 лет	202,1	198,8	201,3	199,1	202,5
- в возрасте 65 лет и старше	37,5	37,4	38,1	36,8	43,2
Лица с высшим и послевузовским образованием	165,7	173,7	165,8	153,4	224,4
Средним профессиональным и специальным образованием	391,9	388,0	443,4	477,5	402,0
С средним общим, начальным образованием	828,0	757,2	619,0	553,9	548,7
Наемные работники	440,5	465,9	434,6	458,4	493,1
В том числе:					
- на неопределенный срок	384,8	376,5	341,4	321,0	326,2
Среднемесячная зарплата по всем видам экономической деятельности, тенге	142 898	150 827	162 673	186 815	213 003
Среднемесячная зарплата в сельском, лесном и рыбном хозяйстве,	81 572	91 084	97 929	115 371	130 178

Примечание: данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [10,11].

Нами, в числе группы исследователей, в 2018-2019 годы проводилось исследование социально-экономического развития некоторых аульных территорий Жалагашского района и пригородных аулов областного центра Кызылординской области,

при котором проводили социальный опрос местного населения сельских территорий и беседы. При этом проблемы сельских территорий имеют во многом схожий характер и по всем аспектам зависят от работы местной исполнительной власти.

Таблица 3

SWOT-анализ состояния инфраструктуры аулов сельских территорий Жалагашского района Кызылординской области

Сильные стороны	Слабые стороны
<ol style="list-style-type: none"> 1. Полностью на 100% обеспечены электроэнергией. 2. Центральные усадьбы аулов размещены вблизи международной автотрассы Западный Китай-Западная Европа, что позволяет реализовать свои инициативы местному населению. 3. Обеспеченность автомобильной дорогой и центральные усадьбы размещены в одинаковой близости. 4. Земельные паи населения аулов более 30% переданы в аренду. 5. Имеются производственная инфраструктура, стабильно ежегодно выращивают монокультуру риса. 6. Возможности использования свободных помещений и объектов. 7. Применение зеленых технологий и ветровых установок. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Большой износ в пределах 70% линий электропередач населенных пунктах. 2. Отсутствует асфальтированные улицы в центральных усадьбах, трудно населению окраин добираться до центров аула. 3. Отсутствует освещение улиц. 4. До некоторых домов не доведены источники водоснабжения, на улицах отсутствуют водопроводные колонки. 5. Имеются много случаев скотокрадства и нарушения общественного порядка. 6. Высокий физический износ сельскохозяйственной техники, который составляет 65-75%. 7. Ограничение подачи воды для нужд населения, которое подается два раза в течение дня. 8. Не соблюдение запланированных севооборотов и ротации сельхозкультур 9. Использование экстенсивных технологий.
Возможности	Угрозы
<p>Улучшение работы инженерных сетей. Проведение газификации центральных усадеб Открытие новых производств и точек обслуживания населения Развитие сельского туризма Создание станций техобслуживания автомобилей населения Открытие новых производств по народным промыслам, производству кисло-молочных и других продуктов Разведение садов, виноградников и развитие огородничества</p>	<p>Возможно возникновение аварийных ситуаций, связанных с износом инженерных сетей. Выход из оборота части сельскохозяйственных угодий Нехватка поливной воды для развития огородничества, развития домашних хозяйств</p>

Примечание: разработаны авторами.

Нами проводились анкетирование населения сельских территорий, при котором были заданы различные вопросы, касающиеся всех категорий граждан в части реализации государственных программ, как «Молодежная политика», «Таза су» и другие. Отдельные результаты этих социологических опросов представлены ниже:

Чем вы сейчас занимаетесь? - на этот вопрос, жители ответили следующим образом: 35% работают в бюджетной организации, 21% - пенсионеры, 16% - работают в частной сфере (наемный работник), 6% оказались домохозяйками, 11% - временными безработными. Остальные 3% -самозанятые, 5% - государственные служащие.

На вопрос, каковы основные причины безработицы, 41% указывают на отсутствие рабочих мест, 23% характеризуют отсутствие достойной работы, 20% указывают на низкий размер заработной платы. Большинство жителей села, то есть 72%, живут в этом селе более 25 лет. Поэтому большинство жителей хорошо знают состояние аула, потребности в жизни.

На вопрос, как вы думаете, что нужно сделать, чтобы улучшить жизнь жителей вашего аула? - 42% опрошенных считают необходимым создать новые рабочие места, 58% отмечают необходимость улучшения медицинского обслуживания и развития малого и среднего предпринимательства, создания игровых мест для детворы, спортивных площадок для молодежи.

Что касается состояния социальной инфраструктуры на селе:

На вопрос: Насколько вы удовлетворены качеством образования в ауле? - ответили, что услугами дошкольного образования (детские сады), среднего образования (школы) полностью удовлетворены 72-68% населения.

На вопрос: Как вы оцениваете здравоохранение по следующим критериям?

Получен ответ: - Система приема пациентов (очередь, онлайн запись) предполагает, что 34% - удовлетворены, а 15% - не удовлетворены.

- Доступность лекарств показывает, что 20% удовлетворены, а 38% - недовольны.

На качество питьевой воды в аулах жители ответили: что полностью удовлетворены 45%, но отметили, что скважина работает всего 2 часа до обеда и 2 часа после обеда. По транспортному сообщению из аула в два раза курсируют автобусы по маршрутам «Аул - Жалагаш» и «Аул-Кызылорда». В пригородных аульных округах областного центра автотранспортное сообщение постоянно, начиная с 7 утра до 19 часов вечера. Продукцию личного подворья продают в областном центре, но испытывают большие трудности с кормами, отсутствуют места выпаса личного скота.

Жители аулов ответили, что готовы выращивать овощные и бахчевые культуры, вести огородничество, но нехватка поливной воды и распределение

ее на монокультуру риса не дает возможности для саморазвития и самообеспечения домашних хозяйств. Обобщая наши исследования можно сказать, что по существу отсутствует прямой диалог между акимами разного уровня, заявления жителей села остаются на бумаге, поэтому проблемы села остаются нерешенными. По мнению многих жителей, акимы аульных округов не могут самостоятельно решить проблемы аула из-за нехватки финансовых средств, поэтому необходимо усилить ответственность акимов областей перед населением аульных округов. Государственные различные институты должны создать стимул для сельского населения, создавать возможности для реализации ими своих навыков и умения в организации сельского предпринимательства. Сельское предпринимательство должнорассматриваться, как создание необходимых взаимовыгодных условий экономических отношений между населением сельских территорий и государственных структур на основе государственно-частного партнерства [14].

Опыт развитых рыночных стран показывает, что они к 2030 году планируют для нужд сельских территорий выделять ежегодно более 600 млрд. долларов. Все это создает многоаспектные возможности развития сферы сельского хозяйства и сельских территорий, повысить продовольственную безопасность этих стран, обеспечить устойчивое функционирование этой сферы в жестких и быстроменяющихся рыночных условиях.

Выводы

Для обеспечения диверсификации занятости и поддержки инициатив населения сельских территорий необходимо сформировать механизмы поддержки этих инициатив и обеспечить развитие сельского предпринимательства. Проводить постоянный мониторинг состояния и развития сельского предпринимательства в областях, давать оценку структурного развития техни или иных видов предпринимательства, домашних хозяйств. Одним из критериев оценки работы акимов определить реализацию инициатив населения и домашних хозяйств. Сегодня власть не учитывает большой потенциал домашних и личных хозяйств населения, но большие возможности их смогут обеспечить качественными продуктами питания местные рынки. К сожалению, имея помещения в центральных усадьбах аула, некоторые предприниматели не могут открыть аптеки и другие специальные объекты для оказания медицинских и других видов услуг в виду отсутствия специальных кадров. Так, при отсутствии фармацевтов в центральных усадьбах не могут организовать аптеки, хотя на этот вид деятельности имеются лицензии. Министерству образования и науки РК следует увеличить выделение грантов для детей сельских территорий, а по окончании университетов усилить контроль за их возвратом в аулы. При акимате области функ-

ционирует информационно-аналитический центр укомплектованный современными компьютерными программами и персоналом, этому центру следует обязать проведение ежеквартального мониторинга инициатив и поддержки сельских жителей, своевременно выявлять проблемы и представлять их акиму области. Правительству, акимам областей необходимо оказывать помощь в развитии объектов инфраструктуры аула для оказания различных видов услуг. Аульные округа имеют возможности развивать производства строительных материалов, ведения ремонта и обслуживания автотранспорта, переработки сельскохозяйственной продукции и продуктов питания. В этом аспекте для строительства объектов социально-бытового назначения необходимо привлекать местные кадры, а акимам аульных округов оказывать помощь и регистрировать в реестре оказываемых услуг самим аулом. Для развития сельского предпринимательства шире использовать программу «Жастар саясаты» для молодых специалистов и другие государственные программы, при этом должен быть разработан механизм взаимодействия всех действующих и формирующих программ с программами развития сельского предпринимательства. В аулах следует обеспечить строительство спортивных объектов, центров дополнительной подготовки детей из малообеспеченных семей, детей сирот и поддержки ветеранов и инвалидов, различные консультативно-диагностические центры на базе местных учреждений здравоохранения и акушерско-медицинских пунктов с выездом для консультаций врачей областного диагностического центра. Обязать к привлечению развития инфраструктуры аулов крупных сельскохозяйственных компаний, имеющих хорошую материально-техническую базу. Одним из элементов механизма реализации инициатив сельского

населения должны быть финансовая помощь в виде субсидий, которые должны быть разработаны в соответствии с учетом всех критериев по направлениям сельского предпринимательства. Необходимо усилить ответственность фондов поддержки сельского хозяйства и Палаты предпринимательства, которые должны быть инициаторами предложения инициатив сельских территорий. Сегодня остались вне внимания домашние личные хозяйства сельчан со своими проблемами, мешающих для ведения и расширения своей деятельности. В советское время эти хозяйства успешно решали задачи по поставке на базары излишков своей продукции. Как результат этого Кызылординская область успешно обеспечивала своими свежими овощами, бахчевыми культурами, виноградом и фруктами местное население. Сегодня область зависит по этим видам продуктов от соседней Туркестанской области, Шымкента и Жамбылской областей. Большие возможности в регионе по развитию сельского, оздоровительно-лечебного туризма, исторического туризма, а также совмещения этих видов туризма. При развитии этих видов туризма безусловно часть сельского населения будет вовлечена в туристическое предпринимательство, что позволит снизить уровень безработицы. Однако для этого необходимо создание организационно-экономического механизма сельского туризма, пропагандировать государственно-частное партнерство. Государство должно снизить процентные ставки для развития сельского предпринимательства для домашних и личных хозяйств, занимающихся бизнесом. Правительство должно расширить объекты статистического наблюдения согласно ежегодного плана проведения статистических работ, повысить ответственность акимов всех уровней за достоверность предоставления отчетности по развитию сельского предпринимательства.

Литература:

1. Калиев Г.А. Аграрная реформа в Казахстане: история, современность, перспективы. НАЦАИРК – Алматы: РНИ «Бастау», 1998. – с.33.
2. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Диверсификация>.
3. Материал сайта: <https://mbfinance.ru/>Что такое диверсификация производства простыми словами.
4. Современные аспекты диверсификации сельской экономики в условиях цивилизованных трансформаций: монография: /Подгорская С.В., Мирошниченко Т.А., Бахматова Г.А. – Ростовн/Д. ФГБНУ ФРАНЦ: Изд-во «АзовПринт», 2021 - 106с.
5. Казахстан. Ускорение экономической диверсификации. Под ред. Кима Андерсона, Джованни Капаннелли, Эдмона Гинтинга и Киэши Танигури. август 2018. ASIANDVELOPMENTBANK.
6. Вишневский Ю.Р., Ковалева А.И., Луков В.А., Ручкин Б.А., Шапко В.Т. Практикум по социологии молодежи.-М. с.-37.
7. Матвеева А.И. Особенности социализации личности в российском обществе: социально-философский анализ. Избранные вопросы современной науки. Монография. часть 2. Москва. 2011.
8. Кажыкен М. Модель адаптивной экономики.-Астана: ТОО «Профмедиа Астана», 2018. – 478 с.
9. Статистический сборник. Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан. 2016-2020. Агентство по стратегическому планированию и реформам РК. Бюро национальной статистики.
10. Статистический сборник. Занятость в Республике Казахстан. 2016-2020. Агентство по стратегическому планированию и реформам РК. Бюро национальной статистики.

11. Статистический сборник. Оплата труда в Республике Казахстан. 2016-2020. Агентство по стратегическому планированию и реформам РК. Бюро национальной статистики.
12. Куришбаев А. Крупные аграрные компании должны участвовать в возрождении села. Общественно-политическая газета «ЛИТЕР» №8/4064/, 21 января 2022. с.3.
13. Токаев: У половины населения доход не превышает Т50 тыс., на эти деньги прожить невозможно. 21.01.2022. Материал майта: <https://kaztag.kz/>.
14. Наурызбаев А.Ж. Проблемы организации казахстанской аграрной экономики при вступлении в ВТО / Наука и мир. Международный научный журнал, №3 (19), 2015, Том 1, с. 102.

Сведения об авторах:

Наурызбаев Асылбек Жумабаевич – к.э.н., ассоциированный профессор Кызылординского университета имени Коркыт-Ата (г. Кызылорда)

Бухарбаева Акмарал Жетибаевна – доктор PhD, старший преподаватель Кызылординского университета имени КоркытАта (г. Кызылорда)

Наурызбаев Айткей Асылбекович – магистр технических наук, главный специалист отдела контроля в отношении респондентов и административных источников Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Кызылординской области (г. Кызылорда)

МРНТИ 06.73.15
JEL H25

Корпоративтік табыс салығының мөлшерлемесін төмендету арқылы өңірлік кәсіпкерлерді салық төлеуге ынталандыру бағыттары

С. Әбілдаев - PhD, «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қаласы)

Ғ. Тулеева - «Қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, магистр, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қаласы)

Аннотация:

Мақала Жамбыл облысындағы шағын және орта бизнестің орны мен рөлін анықтауға арналған. 2020 жылдың басынан бастап шағын және орта бизнестен түсетін КТС түсімдері бұрынғыдай республикалық бюджетке емес, жергілікті бюджетке түседі. Бұл реформа жергілікті бюджеттердің кірістерін ұлғайтады және әкімдіктерді бизнес үшін қолайлы жағдай жасауға ынталандырады деп күтілді. Енді өңірлер бұл ақшаны өздеріне қалдырады және оларды өз қалауы бойынша жұмсай алады

Негізгі сөздер: шағын және орта бизнес, корпоративтік табыс, арнаулы салық режимі, өңірлік экономика- ны дамыту.

Статья посвящена определению места и роли малого и среднего бизнеса в Жамбылской области. С начала 2020 года поступления КПН от малого и среднего бизнеса поступят не в республиканский бюджет, как раньше, а в местный бюджет. Ожидалось, что эта реформа увеличит доходы местных бюджетов и стимулирует акиматы к созданию благоприятных условий для бизнеса. Теперь регионы оставляют эти деньги себе и могут тратить их по своему усмотрению

Ключевые слова: малый и средний бизнес, корпоративный доход, специальный налоговый режим, развитие региональной экономики.

The article is devoted to determining the place and role of small and medium-sized businesses in the Zhambyl region. From the beginning of 2020, CPN receipts from small and medium-sized businesses will go not to the republican budget, as before, but to the local budget. It was expected that this reform would increase the revenues of local budgets and stimulate akimats to create favorable conditions for business. Now the regions keep this money for themselves and can spend it at their discretion

Keywords: small and medium business, corporate income, special tax regime, development of regional economy.

Кіріспе

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды ынталандырудағы маңызды рөл салық салуға тиесілі. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында тиімді шағын және орта кәсіпкерлік–елдің әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірінде маңызды рөл атқаратын қала мен ауылды дамытудың берік негізі екенін атап өтті. Сондықтан кәсіпкерлікті дамыту мәселесі елдегі негізгі басымдықтардың бірі болып табылады. Нарықтық реформалардың басталуымен салық салу проблемалары арнайы басылымдар беттерінде де, бұқаралық ақпарат құралдарында да кеңінен талқыланды. Салық жүйесінің жұмыс істеу теориясы, әдіснамасы және практикасы мәселелерінің кең ауқымын, сондай-ақ Қазақстандағы инвестициялық үдерістердің жандану мәселелерін зерттеу белгілі экономистер мен ғалымдардың: М. Оспанов, Н.К. Мамыров, О.Б. Баймуратов, А.Ш. Нурсейт, В.Д. Мельников, М. Кенжегузин, Г. Карагусова, Н.К. Кучукова, А.Д. Челекбай, А.Б. Зейнел-габдин, Э.К. Идрисова және т.б. жұмыстарында жарық

көрді. Жамбыл облысы мысалында кәсіпкерлік субъектілеріне салық салу проблемаларын және оларды жетілдіру жолдарын талдаудан тұрады.

Зерттеу өзектілігі мен зерттеу мәселелері

Дәстүр бойынша, аймақтың салықтық әлеуеті аймақтың қолданыстағы салық базасының кіріс әкелу мүмкіндігі тұрғысынан қарастырылады, бірақ салық базасы нақты салық түсімдерін қамтамасыз ететін әртүрлі факторлардың әсерінен болатындығын ескеру қажет.

Өңір деңгейінде бағаланатын салық әлеуетінің құрамдас бөліктерінің арасында зерттеушілер әлеуетті салық түсімдерін, салық органдарының бақылау тексерулерінің нәтижелері бойынша есептеуге қосымша болжанатын салық сомаларын; экономиканың «көлеңкелі» секторынан салықтық ысыраптарды бөледі. [1]

Өңірдің салықтық әлеуетін қалыптастыру мәселелерін зерттеу және оның өсу жолдарын іздестіру бүгінгі таңда елде мақсатты өңірлік бағдарламаларды ескере отырып, өңірлердің

әлеуметтік-экономикалық дамуын теңестіруге кешенді тәсіл жоқ деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Жергілікті билік салықтық әлеуетті арттыруға және өз бюджет кірістерін өсіруге мүдделі емес.

Бюджеттік шығыстарға қажеттілікті негіздеу үшін нормативтік база жеткіліксіз.

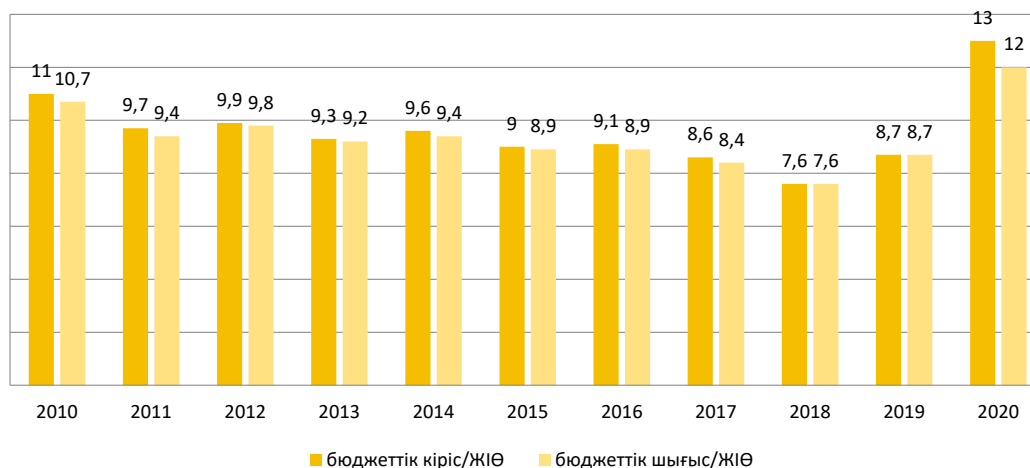
Мұның барлығы жергілікті бюджеттердің дотационалдылығын қысқартуға, қарама-қарсы қаржы ағындарын азайтуға ықпал етпейді. [2] сонымен қатар, қазіргі кездегі басты проблемалардың бірі-жергілікті бюджеттерді жоспарлау және құру процесі, сонымен қатар әртүрлі деңгейдегі бюджеттер арасындағы оңтайлы қатынасты анықтау.

Салықтар мен кірістерді бюджеттер бойынша бөлудің қалыптасқан жүйесі, тәжірибе көрсетіп отырғандай, біріншіден, барлық деңгейдегі бюджеттерге салықтар мен кірістердің түсуін бір келкі қамтамасыз етпейді, екіншіден, бірлік (салық түрлері мен мөлшерлемелерін келісу) және дербестік (барлық деңгейдегі бюджеттердің қалыптасуын қамтамасыз ететін көздердің аражігін ажырату) қағидатының қолданылуын қамтамасыз етпейді. 1-суретте Қазақстан Республикасы жергілікті бюджеттерінің 2010-2020 жылдардағы кірістері мен шығыстары қаралған.

1-сурет

Жергілікті бюджеттердің ЖІӨ-ге шаққандағы кірістері мен шығыстары

пайызбен

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарыну және реформалар агентігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде авторлар құрастырған.

Жергілікті бюджеттердің экономикалық маңыздылығы ел экономикасының 1/10 деңгейінде көрініс тапты. 1-суретте ЖІӨ-ге қатысты жергілікті бюджеттердің кірістері мен шығыстарының көлемі графикалық түрде көрсетілген: көрсеткіштер 2018 жылы болмашы құлдырауды (7,6%) қоспағанда, ЖІӨ-ге қатысты 9-10% (2010 жылы 11%) шегінде жатты. 2020 жылы реформаны имплементациялауға байланысты ЖІӨ-ге кірістер көрсеткішінің 9-дан 13% - ға дейін ұлғаюы байқалады. Абсолюттік мәнде 2020 жылғы деректер 2019 жылға қарағанда кірістердің 38,5% -ға - 2,6-дан 3,6 трлн теңгеге дейін ұлғаюын көрсетеді. [3] алайда, жергілікті бюджеттер кірістерінің жартысынан көбі бұрынғысынша трансферттерге тиесілі-2020 жылғы түсімдердегі трансферттердің үлесі 56,6% -ды құрайды, бұл жергілікті бюджеттерге жиналатын салық түсімдерінен асып түседі. Бұл 2020 жылдың қорытындысы бойынша өңірлердің бюджеттік өзін-өзі қамтамасыз етуі төмен деңгейде қалып отырғанын көрсетеді.

COVID-19 пандемиясымен және мұнай бағасының құлдырауымен байланысты соңғы оқиғалар салық түсімдеріне де әсер етеді. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің деректеріне

сәйкес, 2020 жылы жергілікті бюджеттерге салық түсімдері осы реформаға байланысты 30,9% -ға өсті, ал республикалық бюджетке түсімдер 25,9% -ға төмендеді. Жергілікті бюджеттердің экономикалық маңыздылығы ел экономикасының 1/10 деңгейінде көрініс тапты. 1-суретте ЖІӨ-ге қатысты жергілікті бюджеттердің кірістері мен шығыстарының көлемі графикалық түрде көрсетілген: көрсеткіштер 2018 жылы болмашы құлдырауды (7,6%) қоспағанда, ЖІӨ-ге қатысты 9-10% (2010 жылы 11%) шегінде жатты. 2020 жылы реформаны имплементациялауға байланысты ЖІӨ-ге кірістер көрсеткішінің 9-дан 13% -ға дейін ұлғаюы байқалады. Абсолюттік мәнде 2020 жылғы деректер 2019 жылға қарағанда кірістердің 38,5% -ға - 2,6-дан 3,6 трлн теңгеге дейін ұлғаюын көрсетеді. [3] алайда, жергілікті бюджеттер кірістерінің жартысынан көбі бұрынғысынша трансферттерге тиесілі - 2020 жылғы түсімдердегі трансферттердің үлесі 56,6% -ды құрайды, бұл жергілікті бюджеттерге жиналатын салық түсімдерінен асып түседі. Бұл 2020 жылдың қорытындысы бойынша өңірлердің бюджеттік өзін-өзі қамтамасыз етуі төмен деңгейде қалып отырғанын көрсетеді.

COVID-19 пандемиясымен және мұнай бағасының құлдырауымен байланысты соңғы оқиғалар салық түсімдеріне де әсер етеді. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің деректеріне сәйкес, 2020 жылы жергілікті бюджеттерге салық түсімдері осы реформаға байланысты 30,9% -ға өсті, ал республикалық бюджетке түсімдер 25,9% -ға төмендеді. [4]

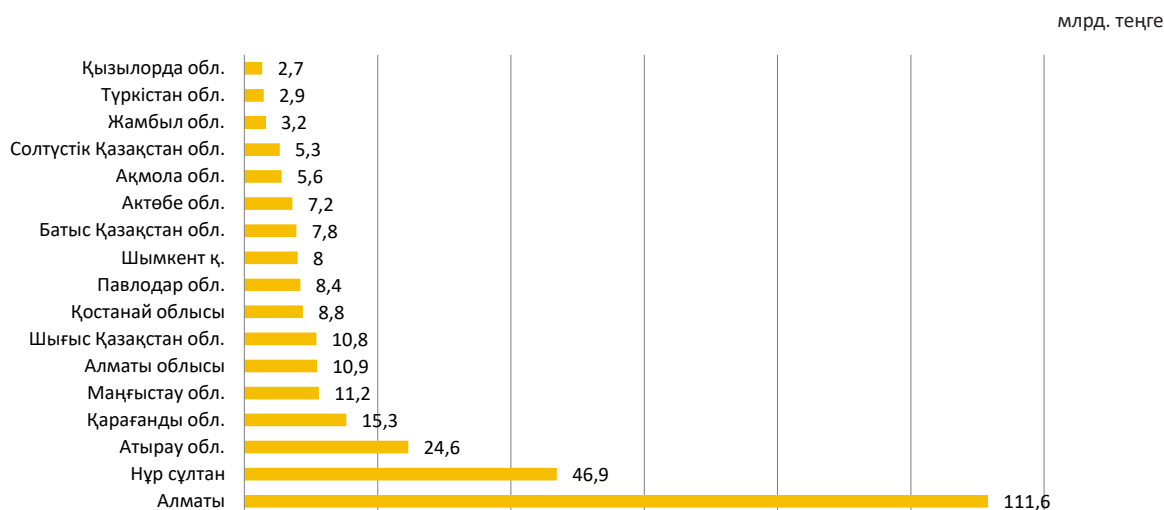
Зерттеудің негізгі әдістерін, нәтижелерін және одан әрі келешегін сипаттау

2020 жылдың басынан бастап шағын және орта бизнестен түсетін КТС түсімдері бұрынғыдай республикалық бюджетке емес, жергілікті бюджетке түседі. Бұл реформа жергілікті бюджеттердің кірістерін ұлғайтады және әкімдіктерді бизнес үшін қолайлы жағдай жасауға ынталандырады деп күтілді. Енді өңірлер бұл ақшаны өздеріне қалдырады

және оларды өз қалауы бойынша жұмсай алады. [5] корпоративтік табыс салығын (КТС) шағын және орта бизнестен (ШОБ) жергілікті бюджеттерге берудің басты идеясы – өңірлік экономиканы дамыту. Әкімдіктерде жергілікті ШОБ-ты дамыту уәждемесі олардың кірістерімен тікелей байланысты болғандықтан пайда болуы тиіс: бизнестің жай-күйі неғұрлым жақсы болса, бюджетке соғұрлым көп ақша түседі. Бұл халықтың қажеттіліктеріне көп ақша бөлуге мүмкіндік береді. ШОБ-тан КТС енді жергілікті бюджетке түсетіндіктен, жергілікті атқарушы органдар мұндай түсімдердің көбірек болуына мүдделі. Бұған өңірлерде жаңа кәсіпорындар құру арқылы қол жеткізіледі. Барлық осы өзгерістер, ең алдымен, аймақтың салықтық әлеуетіне әсер етті және оның өсуін қамтамасыз етті, бұл 1-суретте көрсетілген.

1-сурет.

Өңірлер бөлінісінде КТС түсімдерінің серпіні

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде авторлар құрастырған

1-суреттің деректеріне сәйкес, ШОБ-тан КТС түсімдері өңірлер бойынша біркелкі бөлінбеген. Көш басында Алматы, Нұр-сұлтан, Атырау облысы тұр. Рейтингі Түркістан және Қызылорда облыстары аяқтайды. [5] Жамбыл облысы өңірлер рейтингінде он бесінші орында, яғни соңынан үшінші орында тұр. Алайда, облыстық бюджеттерде тек шағын және орта бизнес өкілдерінен түсетін табысқа салынатын салық қана қалатынын атап өткен жөн. Реформа арнаулы салық режимдерін қолданатын және микро-немесе шағын кәсіпкерлік субъектілері деп танылатын салық төлеушілер үшін табыс салығын төлеуден үш жыл мерзімге босатуды көздейді. Табыс салығы – бұл КТС, ЖТС, шаруа және фермер қожалықтары үшін бірыңғай жер салығы, сондай-ақ оңайлатылған декларация бойынша жұмыс істейтін салық төлеушілер үшін әлеуметтік салық. Ал Жамбыл облысының шағын және орта бизнесі айтарлықтай облыста ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілермен ұсынылатыны белгілі. 2020 жыл жергілікті бизнес үшін қиын жыл болды. ШОБ-та өнім

шығару 208 млрд теңгені немесе 99,8% - ды құрады. Бұл пандемия кезінде кейбір кәсіпорындардың жабылуына байланысты болды. Бірақ, осының бәріне қарамастан, 2020 жылдың қорытындысы бойынша ШОБ-та жұмыс істейтіндердің саны өткен жылдың деңгейінде сақталып, 105,4 мың адамды құрады. Облыстың ЖӨӨ-дегі ШОБ үлесі де өсуде: 2017 жылы - 25,4%, 2018 жылы - 29,7%, 2019 жылы - 30,3%. [6] сонымен қатар, ШОБ субъектілері бюджетке өткен жылмен салыстырғанда 12,2 млрд теңгеге көп салық төледі. Бұл сома 53,9 млрд теңгеге дейін өсті. Өңір бюджетінің кіріс бөлігінде ШОБ-тан түсетін салықтардың үлесі 2019 жылғы 58% - дан 2020 жылы 62% - ға дейін өсті.

Бизнесті қолдау шаралары шеңберінде Үкімет Шағын және орта бизнесті еңбекақы төлеу қорынан алынатын салықтар мен әлеуметтік төлемдерден 2020 жылғы 1 қазанға дейін 6 айға босатты. Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларын сатуға және импорттауға ҚҚС ставкасы 2020 жылғы 1 қазанға дейін 12% - дан 8% - ға дейін төмендетілді.

Салықтардың және басқа да міндетті төлемдердің, әлеуметтік төлемдердің барлық түрлерін 01.06.2020 дейін төлеу бойынша кейінге қалдыру көзделді. Сонымен қатар, Бизнесінің жекелеген субъектілері биылғы жылы мүлік салығын төлеуден босатылған. Осылайша, мемлекеттік бюджетке кірістер бойынша түсімдердің төмендеуі орын алған дағдарыстың әсерімен ғана емес, сонымен қатар шағын және орта бизнесті фискалдық қолдау шараларының салдары болды. Қызметін әлеуметтік салада жүзеге асыратын ұйымдар болып табылатын салық төлеушілер бюджетке төленуге жататын корпоративтік табыс салығының сомасын айқындау кезінде салық кодексінің 302-бабына сәйкес есептелген корпоративтік табыс салығының сомасын 100% -ға азайтады. Салық салу мақсатында әлеуметтік салада қызметін жүзеге асыратын ұйымдарға белгілі бір критерийлерге сәйкес келетін салық төлеушілер жатады. Оларға сәйкес салық төлеушілер әлеуметтік саладағы қызметті жүзеге асыратын ұйымдар ретінде қаралуы мүмкін өлшемшарттар Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 290-бабында айқындалған және бөлінеді:

1) қызмет түрі бойынша

2) жалдамалы мүгедек қызметкерлердің болуы бойынша жүргізіледі. Әлеуметтік саладағы қызметті жүзеге асыратын ұйымдарға төменде көрсетілген қызмет түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар жатады, олардың кірістері өтеусіз алынған мүлік түріндегі кірістерді ескере отырып және депозиттер бойынша сыйақылар осындай ұйымдардың жылдық жиынтық табысының кемінде 90 пайызын құрайды.

Әлеуметтік саладағы қызметке мынадай қызмет түрлері жатады:

- косметологиялық, санаторийлік-курорттық қызметтерді қоспағанда, медициналық қызметтер көрсету

- тиісті лицензиялар бойынша білім беру қызметін жүргізу, сондай-ақ қосымша білім беру, мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүзеге асырылатын бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру, техникалық және кәсіптік, орта, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бойынша қызметтер көрсету-ғылым, спорт (коммерциялық сипаттағы спорттық ойын-сауық іс-шараларынан басқа), мәдениет (кәсіпкерлік қызметтен басқа), тарихи-мәдени мұра объектілерін және мәдени құндылықтарды сақтау(ақпарат таратуды және насихаттауды қоспағанда) жөнінде қызметтер көрсету саласында уәкілетті орган аккредиттеген ғылыми және(немесе) ғылыми-техникалық қызмет субъектілері жүзеге асыратын ғылым саласындағы қызмет (ғылыми зерттеулер жүргізуді, автордың ғылыми зияткерлік меншікті пайдалануын, оның ішінде іске асыруын қоса алғанда), Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тарихи-мәдени игілік объектілерінің тізіліміне немесе тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік

тізіміне енгізілген, сондай - ақ балаларды, қарттар мен мүгедектерді әлеуметтік қорғау және әлеуметтік қамтамасыз ету саласында-кітапханалық қызмет көрсету.

Әлеуметтік салада қызметін жүзеге асыратын ұйымдарға сондай-ақ мынадай шарттарға сәйкес келетін ұйымдар жатады:

1) салық кезеңінде мүгедектер саны қызметкерлердің жалпы санының кемінде 51% -ын құрайды

2) салық кезеңінде мүгедектердің еңбегіне ақы төлеу жөніндегі шығыстар еңбекке ақы төлеу жөніндегі жалпы шығыстардың кемінде 51%-ын (есту, сөйлеу, сондай-ақ көру қабілетінен айырылған мүгедектер жұмыс істейтін мамандандырылған ұйымдарда-кемінде 35% - ын) құрайды.

Егер Қазақстан ел экономикасындағы шикізаттық бағыттан кетуді жоспарласа, онда тауарлар, жұмыстар мен қызметтер өндірісін құратын және дамытатын адамдар үшін салық салынатын базаны төмендету қажет. Бұл жағдайда келесі ережеге сүйену керек. ЖМК кәсіпорнына салық төлеу тиімді ме, әлде көлеңкелі секторда жұмыс істеу экономикалық тұрғыдан орынды ма. Сауда ұйымдарымен салыстырғанда, өнім өндірумен айналысатын шағын және орта бизнес субъектілері үшін корпоративтік табыс салығы, жер және мүлік салықтары бойынша жеңілдіктер мен преференциялар енгізу керек сияқты. Немесе, кем дегенде, өндірісті дамытуға бағытталған пайданың бір бөлігіне салықты төмендетуді қамтамасыз етіңіз.

Қазақстанда 2020 жылға дейін корпоративтік табыс салығы мемлекеттік бюджетке есептелді, салық салынатын табыстан ұстап қалу кезіндегі оның ставкасы 20% - ды құрайды. Ерекшеліктер бар: заңды тұлғалар-ауылшаруашылық тауар өндірушілері және акваөсіру өнімдерін өндірушілер (басқаша айтқанда, балық шаруашылығы) КТС 10% төлейді. Резиденттердің табыстарынан төлем көзінен ұсталатын КТС мөлшерлемесі 15% - ға тең. Резидент еместер үшін КТС мөлшерлемесі бойынша градация бар – 5-тен 20% - ға дейін, бірақ ол жергілікті бюджетті толықтыруға ерекше әсер етпейді, өйткені 100 мың. салық төлеушілер– 2020 жылы жергілікті бюджетке 386,4 млрд теңге түсімді қамтамасыз ететін шағын және орта бизнес өкілдері-Қазақстан резиденттері. Айта кету керек, өңірлердегі шағын бизнестің барлық өкілдері КТС төлеушілері болып табылмайды, өйткені олар арнайы салық режимдерінде – патент, оңайлатылған декларация немесе бірыңғай жер салығы бойынша жұмыс істейді, олар бойынша мөлшерлемелер 2-3% - ды құрайды [2].

ШОБ-тан түсетін КТС түсімдерінің өңірлер бойынша әркелкі бөлінуін ескере отырып, жергілікті органдар өңірлерде кәсіпкерлікті дамыту бағдарламаларын әзірлеуі қажет. Бұл реформаның нәтижелері осындай бағдарламаларды әзірлеуге негіз бола алады.

Мұндай реформаның ең сәтті мысалы – Финляндия. Фискалдық орталықсыздандырудың деңгейі өте жоғары. Фин муниципалитеттері табыс салығының белгіленген мөлшерлемесін еркін белгілей алады, бұл өте маңызды. Олар мүлік салығының мөлшерлемесін орталық Үкімет анықтайтын диапазонда белгілей алады. Жергілікті салық түсімдерінің негізгі көзі табыс салығы болып табылады, ол жалпы табыстың 40% құрайды. Муниципалитет сондай-ақ КТС кірістерінің бір бөлігін алады. [7]

Жергілікті деңгейде ШОБ-қа КТС ставкаларының диапазонын енгізуді ұсынамын. Мысалы, 10-нан 20% -ға дейін. Мұндай шара қысқа мерзімді перспективада КТС түсімдері бойынша өңірлік сәйкессіздікті теңестіруге мүмкіндік береді, ал ұзақ мерзімді перспективада – өңірлерде жергілікті деңгейде кіріс базасын ұлғайтуды қамтамасыз етеді.

Алайда, салық ставкаларын өзгерту, олардың үлестерін қайта бөлу немесе ұйымдардың пайдасына салынатын салық бойынша салық базасын азайтатын шығыстар тізбесін қысқарту ел экономикасын дамыту үшін жеткілікті шаралар болып табылмайтынын атап өткен жөн. Осыған байланысты Жамбыл облысының экономикалық дамуына ықпал етудің қосымша шараларын зерттеу қажет. Мәселен, мысалы, тек өнім шығаратын немесе оны сататын кәсіпорындар бар, бірақ мұндай тауарларды тікелей қайта сатумен айналысатындар бар. Сондай-ақ, әртүрлі қызметтерді ұсынатын компаниялармен және т.б. ұқсастықтарды жасауға болады. Барлық коммерциялық ұйымдардың негізгі мақсаты-бұл қызметтен пайда алу және көбейту, алайда оны алу процесі және осы процесте қолданылатын ресурстық шығындар әртүрлі. Көрсетілген мән-жайларға байланысты шаруашылық жүргізуші субъект қызметінің түріне қарай сараланған ставкаларды қолдану мүмкіндігі корпоративтік табыс салығы бөлігінде бюджеттік түсімдерді оңтайландыруға және осы салықтың реттеуші және фискалдық функцияларын толық көлемде іске асыруға ықпал етер еді.

Корпоративтік табыс салығы (КТС) ставкасының артуы КТС тікелей салық болып табылатындығына байланысты өндірілетін өнімнің өзіндік құнының қымбаттауына алып келеді. Нақ сондықтан да өз пайдасын өндірісті жаңғыртуға және дамытуға, оның ішінде кәсіпорындарда сапа менеджментінің халықаралық жүйелерін (ИСО) енгізуге бағыттайтын шағын және орта бизнес кәсіпорындары үшін жеңілдіктер мен преференциялар қажет.

Пайдаға салық салуды реформалау, жалпы салық жүйесі сияқты, тек репродуктивті принципке негізделуі керек, салық өндірістің өсуін, оның пропорционалдылығын және еңбек өнімділігін арттыруды ынталандыруы керек. Мемлекет пен өндіруші мүдделерінің үйлесуі, басым мемлекеттік мүдделерді бір уақытта ескере отырып, әр кәсіпорынның мақсаттары мен стратегиясын, шаруашылық қызметінің әдістері мен құралдарын

таңдауды қалыптастыратын экономиканы реттеушілердің тұтас белсенді жүйесі – мемлекет экономикасын нығайтудың негізгі принциптері.

Ұйымдардың пайдасына салық салу жүйесін жетілдіру және оңтайландыру үшін шаруашылық жүргізуші субъектілердің де, қолданыстағы экономикалық жүйенің де тиімділігін арттыру мақсатында әртүрлі құралдар қолданылады.

Біздің еліміз үшін кәсіпорындар тазартылып, халықаралық стандарттар бойынша аудит жүргізсе, қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына көшсе, листинг рәсімдерін жүргізсе, биржаға шықса, қарыз алудың құнын арзандатса тиімді болар еді.

Қазақстанда корпоративтік табыс салығы (КТС) 20% - ды құрайды. Эстонияда, егер кәсіпорындардың қаражаты қайта инвестицияланса, онда корпоративтік табыс салығы мүлдем болмайды. Корпоративтік табыс салығының жоғары ставкасы шағын және орта бизнес кәсіпорындары үшін де теріс әсер етеді. Бұл шағын және шағын бизнес өкілдері табыс салығын төлеуден үш жылға босатылды. Соңғы 8 жылда, жалпы қате түсінікке қарамастан, біздің елімізде салық жүктемесі өскен жоқ, керісінше, 2010 жылы 15,7% - дан 2018 жылы 11,7% - ға дейін тұрақты төмендеді [3]. Бұл ретте салық жүктемесін 2010 жылдан бастап төмендетуде салық мөлшерлемелерінің өздерін 2009 жылы азайту маңызды рөл атқарды (2009 жылы Салық кодексіне өзгерістер енгізілді, онда КТС 30% – дан 20% – ға дейін, ҚҚС-13-тен 12% - ға дейін, әлеуметтік салық-13-тен 11% - ға дейін төмендетілді). Егер біз еліміздегі шаруашылық жүргізуші субъектілерге салық жүктемесін дамыған елдердің осындай жүктемесімен салыстыратын болсақ, онда бізде ол салыстырмалы түрде төмен екенін байқауға болады. Мысалы, Данияда салық жүктемесі елдің ЖІӨ – нің 34,2% – ы, Австрияда-25,3% - ы, Ұлыбританияда-25,4% - ы деңгейінде.

Қорытынды

Қазіргі уақытта шағын бизнес субъектілері экономиканың барлық салаларында жұмыс істейді, өнім шығарады және әртүрлі қызметтерді орындайды. Жалпы алғанда, шағын және орта кәсіпорындар республика бюджетіне жақсы табыс әкеледі, бұл олардың қызметіне салық салумен қамтамасыз етіледі.

Жеке тұлғалардың кәсіпкерлік қызметін салықтық реттеу тетігі объектіні, субъектіні, жеңілдіктердің мерзімдерін және осындай кәсіпкерлердің салық салу мөлшерлемелерін талдауды қамтиды.

Бұрынғы салық заңнамасында төлеу мерзімдеріндегі кейбір айырмашылықтарды қоспағанда, жеке кәсіпкерлік субъектілері үшін жеке жеңілдіктер немесе ерекшеліктер қарастырылмаған.

Қазіргі уақытта шағын бизнес субъектілері салықтарды есептеу мен төлеудің, сондай-ақ олар бойынша салық есептілігін табыс етудің төменде санамаланған тәртіптерінің біреуін ғана дербес

таңдауға құқылы: жалпыға бірдей белгіленген тәртіп; біржолғы талон негізіндегі арнаулы салық режимі; оңайлатылған декларация негізіндегі арнаулы салық режимі.

Шағын бизнесті салықтық реттеуді кешенді талдау мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

- шағын бизнестің тиімді қызметіне кедергі келтіретін салық салудың ең өткір проблемасы елдің салық заңнамасының жиі өзгеруі, яғни оның тұрақсыздығы болып табылады;

- ставканы асыра бағалау кәсіпкерлерді нақты кірісті жасыруға мәжбүр етеді;

- кәсіпкерлікті ынталандыру үшін салық құралдары нашар пайдаланылады;

Кәсіпкерлерге салық салудың арнайы режимдерін талдау мақсатқа әлі қол жеткізілмегенін көрсетті.

Жеңілдетілген форманың кемшілігі-бір жағынан кәсіпкерлердің кірістерін жасыру үшін «бос орындар», екінші жағынан салық қызметтерінің озбырлығы. Жалпы, ел бюджеті ұтылады.

Сондықтан қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікке қатысты салық саясатының негізгі міндеттері ең алдымен кәсіпкерлік қызметті, әсіресе шағын және орта бизнесті дамытуға жағдай жасау болуға тиіс.

Шағын бизнес субъектілеріне салық салу тетігін жетілдіру мақсатында, біздің ойымызша, кәсіпкерлерді мемлекеттік қолдауды жетілдіруден және олардан алымдардың ашықтығын белгілеуден бастау керек.

Бюджетке салықтардан басқа, шағын бизнес субъектісі көптеген басқа төлемдерді, көбінесе бейресми төлемдерді төлейтіні белгілі.

Реттеу жөніндегі шараларды құруға назара удару қажет:

- салық қызметтері тарапынан жеке кәсіпкерлікті ақпараттық қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру және дамыту;

- жеке кәсіпкерлікке салық салудың жекелеген аспектілерін мемлекеттік реттеуден патенттік алым арқылы өзін-өзі реттеуге біртіндеп көшу-әлемдік практика бойынша неғұрлым қолайлы.

Қол жеткізілген оң үрдістерді бекіту және кәсіпкерлікті дамытуға кедергі келтіретін проблемаларды жою мақсатында мынадай негізгі бағыттар бойынша бірқатар іс-шараларды жүзеге асыру қажет:

- кәсіпкерлікті қолдау мен қорғаудың құрылатын инфрақұрылымын пайдалану тиімділігін арттыру;

- салық қызметтері тарапынан бақылауды оңтайландыру тетіктерін жетілдіру, оларды барынша азайту.

Әдебиет:

1. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Салық кодексі. Алматы. 2017
2. Қазақстан Республикасының Бюджет Кодексі. 3. Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексі.
4. К.К. Токаев Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – 2019
5. Бурцев В.В. Мемлекеттік қаржылық бақылау: әдістеме және ұйымдастыру. – М.: Маркетинг, 2000-392с.
6. Идрисова Э.К. Шағын және орта бизнес саласындағы кәсіпкерлік қызметті салықтық реттеу. - Алматы: Қаржыгер-Қаражатшы 2001-136 с
7. Жүйриков К.К. Бюджет: құрастыру, бекіту, орындау Алматы 2003 – 210 б.
8. Емельянов А.М. қаржы, салық және несие.: Оқу құралы, М.: АХАТ 2002 – 380 бет
9. С.Т. Жақыпбеков Салықтық бақылау және оны жетілдіру жолдары. Алматы 2004
10. В.А. Жуков, С.П. Опенышев Мемлекеттік қаржылық бақылау. - М., 1999-383 с
11. Ермекбаева Б.Ж. Лесбеков Г.А. Салық салу негіздері. Алматы. 20052. – 122с.
12. Ильясов К.К., Исахова П.Б., Мемлекеттік бюджет шығыстары. Алматы 2003. – 290 Б.
13. Карагусова Г. Салықтар: қолданудың мәні мен практикасы. - Алматы: қаржыгер, 1999-48 б

Авторлар туралы мәлімет:

Әбілдаев Сұлтан Таласбайұлы - PhD, «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қаласы)

Түлеева Ғалия Тұрсыналықызы - «Қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, магистр М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қаласы)

МРНТИ: 06.52.41

JEL: F21

Привлечение прямых иностранных инвестиций в странах Центральной Азии в условиях пандемии COVID-19

Д. Шымырбек - магистр государственного управления, ведущий эксперт АО «Институт экономических исследований» Министерства национальной экономики Республики Казахстан (г. Нур-Султан)

Аннотация:

Прямые иностранные инвестиции (далее – ПИИ) еще с 1990-х годов составляют около четверти всего мирового движения капитала. Привлекательность ПИИ, в первую очередь, заключается в возможности получения сверхприбылей за счет инвестирования в относительно неразвитые отрасли и свободные ниши, за счет эффекта низкой базы. При этом, ПИИ оказывают эффект на страны-получатели через снижение технологического разрыва, повышение производительности труда и внесение вклада в экономику благодаря налоговым отчислениям и созданию рабочих мест. Поэтому, особо важна роль и значимость ПИИ в неразвитые и развивающиеся государства.

В данной аналитической статье рассматривается динамика привлечения ПИИ в государствах Центральной Азии, а также меры, предпринятые ими для смягчения воздействия пандемии COVID-19.

Ключевые слова: инвестиции, прямые иностранные инвестиции, Центральная Азия, Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Кыргызстан.

1990 жылдардан бастап тікелей шетелдік инвестициялар (бұдан әрі – ТШИ) жалпы әлемдік капитал қозғалысының шамамен төрттен бірін құрады. ТШИ тартымдылығы, ең алдымен, төмен базалық әсерге байланысты салыстырмалы түрде дамымаған салалар мен бос тауашаларды инвестициялау арқылы асыра пайда алу мүмкіндігінде жатыр. Сонымен қатар, ТШИ технологиялық алшақтықты азайту, еңбек өнімділігін арттыру және салық төлемдері мен жұмыс орындарын құру арқылы экономикаға үлес қосу арқылы алушы елдерге әсер етеді. Сондықтан дамымаған және дамушы елдердегі ТШИ рөлі мен маңызы ерекше жоғары.

Бұл аналитикалық мақала Орталық Азия мемлекеттеріне ТШИ тарту динамикасын, сондай-ақ олардың COVID-19 пандемиясының әсерін азайту үшін қабылдаған шараларын қарастырады.

Негізгі сөзер: инвестициялар, шетелдік тікелей инвестициялар, Орталық Азия, Қазақстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан.

Since the 1990s, foreign direct investment (hereinafter referred to as FDI) has accounted for about a quarter of the total global capital movement. The attractiveness of FDI, first of all, lies in the possibility of obtaining super profits by investing in relatively undeveloped industries and free niches, due to the low base effect. At the same time, FDI has an effect on recipient countries through reducing the technology gap, increasing labor productivity and contributing to the economy through tax payments and job creation. Therefore, the role and importance of FDI in underdeveloped and developing countries is especially important.

This analytical article examines the dynamics of attracting FDI in the Central Asian states, as well as the measures taken by them to mitigate the impact of the COVID-19 pandemic.

Keywords: investment, foreign direct investment, Central Asia, Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan.

Методы

За методологическую основу был принят метод бенчмаркинга и метод логического анализа. Кроме того, при написании использовались стандартные методы индукции и горизонтального анализа.

Введение

По информации UNCTAD, в 2020-м году пандемия COVID-19 привела к снижению мировых объемов ПИИ на 42%¹⁾. В странах Центральной Азии этот показатель был равен 39,8% (Таблица 1).

В данной статье рассмотрены основные показатели изменений в притоке ПИИ в странах региона в 2020-м году, а также их реакция для смягчения последствий пандемии на привлечение ПИИ.

¹⁾ <https://unctad.org/news/global-foreign-direct-investment-fell-42-2020-outlook-remains-weak>

Валовый ПИИ в странах Центральной Азии

млрд. долларов США

	2017		2018		2019		2020	
	ПИИ	ПИИ	в процентах к 2017	ПИИ	в процентах к 2018	ПИИ	в процентах к 2019	
Казахстан	20,96	24,271	15,80	24,422	0,62	17,085	-30,04	
Узбекистан ¹⁾	2,420 ²⁾	1,820 ²⁾	-25,80	4,21	131,32	2,86	-32,07	
Кыргызстан	0,617	0,852	38,09	1,077	26,41	0,538	-50,05	
Таджикистан	0,307	0,36	17,26	0,365	1,39	0,193	-47,12	
Всего	24,304	27,303	11,34	30,074	39,94	20,676	-39,82	

Примечание: источника - Национальный Банк Республики Казахстан, Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике, Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, Национальный Банк Таджикистана.

¹⁾ Суммы в долл. США приведены исходя из среднего обменного курса по каждому из периодов, по данным Всемирного Банка (Official exchange rate (LCU per US\$, period average)).

²⁾ Данные приведены по ПИИ и кредитам.

В целом, в первый год пандемии COVID-19 инвестиции в страны региона снизились на 39,8% по отношению к показателям 2019-го года. Структурно все страны региона привлекают инвестиции в две основные сферы – в обрабатывающую промышленность и добычу ресурсов и связанные с этим отрасли. При этом, снижение объемов ПИИ в различные сферы было более неравномерным в Казахстане, где около 78% всего сниженного объема пришлось на добычу сырой нефти и газа.

В то же время, в Казахстане наиболее сбалансированы источники ПИИ. Так, 65,5% привлеченных инвестиций в Казахстане приходятся сразу на 6 стран. В Кыргызстане схожий объем инвестиций привлечен из трех стран, в Таджикистане – 73,7% из одного Китая. Узбекистан выделяет в качестве крупнейших инвесторов четыре страны, хотя точные данные об объемах отсутствуют. Также примечателен тот факт, что Китай является ключевым инвестором во всех странах, кроме Казахстана.

Динамика прямых иностранных инвестиций Казахстан

Среди стран региона, в 2020-м году снижение валового притока ПИИ в процентном соотношении наименее всего сказалось на Казахстане (-30,04%). За счет этого, доля Казахстана в объеме ПИИ в страны Центральной Азии незначительно возросла с 81,2% в 2019-м году, до 82,6% в 2020-м году.

Структурно снижение валового притока ПИИ в 2020-м году в сравнении к 2019-му году произошло, в основном, по причине снижения ПИИ в добычу сырой нефти и газа, на которое пришлось 77,8% всего сниженного объема, или 5,7 млрд. долл. США из 7,3 млрд. долл. США. При этом доля добычи сырой нефти и газа в общем объеме привлеченных ПИИ снизилась с 49,8% до 37,8%.

Очевидно, что причиной такого спада стал нефтяной кризис 2020 года, в результате которого цены на нефть опускались до отрицательного значения.

Таким образом, за 2019-2020 годы увеличилась

доля в общем объеме ПИИ таких сфер, как «обрабатывающая промышленность» – с 14,2% до 18,5%, «оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов» - с 12,2% до 18,71%, «финансовая и страховая деятельность» – с 4,2% до 6%, «транспорт и складирование» – с 4,5% до 5,25%. При этом во всех указанных сферах объем ПИИ в номинальном выражении снизился.

В страновом разрезе сократилась доля США в качестве второго крупнейшего государства-инвестора в общем объеме ПИИ – с 22,7% до 13,1%. В номинальном выражении снижение объемов инвестиций из США составили с 5,54 млрд. долл. США до 2,24 млрд. долл. США, что является самым низким показателем с 2012 года. Таким образом, крупнейшей страной-инвестором в Казахстан остаются Нидерланды – 30,2%, далее идут США – 13,1%, Россия – 7,1%, Китай – 5,6%, Великобритания – 5%, Бельгия – 4,6%.

Узбекистан

Узбекистан – вторая страна Центральной Азии по объему привлекаемых ПИИ. Несмотря на значительное падение валового притока ПИИ (-25,8%) в 2018-м году (что может быть вызвано двухкратной девальвацией валюты в сентябре 2017 года, номинальный валовый приток ПИИ в национальной валюте при этом увеличился), Узбекистан значительно увеличил объем привлеченных ПИИ в 2019 году – 4,2 млрд. долл. США по сравнению с 1,8 млрд. долл. США в 2018 и 2,4 млрд. долл. США в 2017 годах.

По данным Государственного комитета статистики Узбекистана, снижение объемов ПИИ в 2020 году связано основными крупными проектами – «освоение месторождений Кандымской группы со строительством современного газоперерабатывающего завода, освоение месторождений Хаузак и Шады (нефтегазовые), проведение геологоразведочных работ на Кунградском участке, разработка месторождений и добыча углеводородов на территориях Юго-Западного Гиссара и Устюртского региона ... и др.»¹⁾

¹⁾ Доклад «Инвестиции и строительство». 2020. Государственный Комитет Республики Узбекистан по статистике. <https://stat.uz>

Структурно следует выделить увеличивающуюся долю обрабатывающей промышленности в общем объеме ПИИ. Так, если в 2017-м году она составляла 13% (второе место по доле в общем объеме ПИИ), то по итогам 2020 года – 42,1%, заняв крупнейшую долю в объемах ПИИ. При этом резко снизилась доля горнодобывающей промышленности, являвшейся крупнейшей сферой в 2017-м году – 57%, в 2020-м году – 18,2% (второе место). Другой крупной сферой по привлечению ПИИ с 2018 года является «электроснабжение и подача газа». Примечательно, что по итогам 2020 года в число крупнейших сфер по привлечению ПИИ вошли «сельское, лесное и рыбное хозяйство», а также «строительство».

Крупнейшими странами инвесторами в Узбекистане в 2020 году стали Китай, США, Германия и Россия.

Кыргызстан

Пандемия COVID-19 оказала наиболее сильное негативное влияние на приток ПИИ в Кыргызстан. Объем валового притока ПИИ в 2020 году снизился практически в два раза, показав минимальный уровень по номиналу с 2007 года. Причиной такого спада, на наш взгляд, является не только влияние пандемии COVID-19 и мирового кризиса, но и политическая нестабильность и неопределенность, вызванная сменой власти в стране в результате массовых протестов.

Структурно львиная доля всего объема ПИИ в 2020 году в Кыргызстане пришлось на две отрасли – обрабатывающую промышленность (48,2%) и добычу полезных ископаемых (15,1%). Также значительную долю ПИИ привлекли сферы «профессиональной, научной и технической деятельности» – 11%, «финансового посредничества и страхования» – 8%, «информации и связи» – 7,2%.

Наиболее негативное влияние пандемии COVID-19 сказалось на сфере «профессиональной, научной и технической деятельности», где общий объем ПИИ снизился в 5,2 раза, с самым низким объемом за всю историю ведения отчетности по данной сфере (с 2008 года). В то же время доля этой сферы в общем объеме ПИИ по сравнению с 2019-м годом сократилась с 28,7% до 11%.

В страновом разрезе основными инвесторами в Кыргызстан в 2020 году стали Канада (28,8%), Китай (25,3%) и Нидерланды (10,5%). При этом наибольшее сокращение притока ПИИ пришлось на китайские инвестиции, которые с 2019 года сократились в 2,5 раза с 338 млн. долл. США до 136 млн. долл. США.

Таджикистан

Таджикистан привлекает наименьший объем ПИИ среди стран региона. Однако динамика валового притока ПИИ до пандемии COVID-19 была положи-

тельной. Структурно наибольшую долю в притоке ПИИ традиционно занимает горнодобывающая промышленность, доля которой продолжает расти с 2015 года с показателя в 28,6% до 68% в 2020 году. Примечательно, что хотя пандемия COVID-19 оказала негативное влияние на объемы привлеченных ПИИ, в структурной части данная отрасль только увеличила свою долю с 66% в 2019 году до 68% в 2020 году.

Наиболее негативное влияние кризисного 2020 года сказалось на обрабатывающей промышленности в Таджикистане, доля которой в общем объеме ПИИ за год снизилась с 10,8% до 4,3%. В абсолютном выражении объем ПИИ в данную отрасль оказался ниже уровня 2010 года.

Единственной отраслью, в которой номинальный объем валового притока ПИИ увеличился, стала «гостиницы и рестораны» – с 1,99 млн. долл. США до 2,2 млн. долл. США.

В целом, объем валового притока ПИИ в Таджикистане в 2020 году снизился до уровня ниже 2011 года.

В страновом разрезе крупнейшим инвестором Таджикистана является Китай, доля которого в общем объеме ПИИ за 2020 год выросла до 73,7%. Другими крупнейшими инвесторами являются Россия – 7,2% и Виргинские острова – 4,3%, являющиеся одной из самых популярных оффшорных зон мира.

Инвестиционная политика стран региона в 2020 году

Как отмечается в отчете UNCTAD²⁾, государствам будет необходимо принять еще больше поддерживающих мер для восстановления притока ПИИ. Однако для этого необходимы определенные финансовые ресурсы. Из отчета следует, что из стран региона такими ресурсами обладают лишь Казахстан и Узбекистан, в основном, благодаря их стратегии накопления средств, включая фонды национального благосостояния. В Казахстане арсенал мер, связанных с пандемией COVID-19, включает льготные кредиты, поддержку сельского хозяйства, налоговые льготы, ссуды под низкие проценты и целевое финансирование. В Узбекистане Антикризисный фонд инвестировал в проекты восстановления, помимо государственной политики снижения налогов и льготного кредитования отдельных видов деятельности.

Кроме того, в отчете отмечаются меры по привлечению ПИИ, принятые в Узбекистане в течение 2020 года. Так, был принят закон о специальных экономических зонах (далее – СЭЗ), а также представлен механизм урегулирования споров между инвестором и государством. Однако данные изменения нельзя назвать реакцией на пандемию COVID-19. К примеру, закон о СЭЗ был принят в феврале 2020 года, когда страны Центральной Азии лишь готовились к появлению вируса на их территории. Кроме того, было создано «одно окно» для обслуживания

²⁾ World Investment Report 2021

инвесторов, что также является распространенной мировой практикой и не несет в себе какой-либо специфики в отношении кризисного периода.

Казахстан

В Казахстане законодательные нормы о регулировании инвестиционной деятельности регламентированы Предпринимательским кодексом страны. В 2020 году в инвестиционный блок кодекса изменения в части регулирования инвестиционной политики, улучшения инвестиционного климата не вносились.

В марте 2020 года Министерством национальной экономики Казахстана был представлен пакет изменений в законодательство, включающий меры по улучшению инвестиционного климата. В их числе:

- освобождение от индивидуального подоходного налога доходов от прироста стоимости при реализации паев паевых инвестиционных фондов;
- внедрение инвестиционного налогового кредита, который будет предоставляться на три года по корпоративному подоходному налогу и налогу на имущество. В случае неисполнения инвестиционной программы будет начисляться пеня;
- снижение порога инвестиций по приоритетным проектам в два раза с 2 млн. МРП (14,1 млн.долл. США по курсу на 02.02.2022) до 1 млн. МРП (7,05 млн.долл. США) (для развития легкой и пищевой промышленности)³⁾.

Летом 2020 года были запущены процедуры заключения инвестиционных контрактов, услуги по визово-миграционной политике в режиме онлайн на портале eLicense. Так, к примеру, срок выдачи инвестиционной визы в онлайн режиме сокращен до 5 рабочих дней вместо 11, которые предусмотрены при получении услуг через центры обслуживания населения. Данные меры стали прямым ответом на ограничения, возникшие в связи с пандемией COVID-19.⁴⁾

Через портал реализована возможность заключить инвестиционный контракт на получение натурального гранта и таможенных преференций, инвестиционный приоритетный контракт с налоговыми и таможенными льготами. Благодаря этому сроки предоставления услуги были сокращены с 35 до 27 рабочих дней. В течение месяца с момента запуска услуги, было заключено 16 инвестконтрактов на сумму 266 млрд. тенге (613 млн.долл. США по курсу на 02.02.2022).⁵⁾

В сентябре 2020 года было объявлено, что в целях обеспечения стабильности законодательных условий на весь срок реализации инвестиционных проектов будут внедрены Стратегические инвестиционные соглашения. Это предусматривает создание пула

стратегических инвестиционных проектов. Все проекты будут рассматриваться на Координационном совете по вопросам привлечения инвестиций. Для повышения эффективности реализации проектов предполагается обеспечение индивидуального подхода к каждому крупному инвестору. Кроме того, в процесс реализации инвестиционных проектов будет активно использоваться потенциал Международного Финансового Центра Астана, предоставляющий современную инфраструктуру, английское право и преференциальный налоговый и миграционный режим.⁶⁾ Данное изменение вступило в силу с 2021 года.

Узбекистан

С января 2020 года взамен действовавших законов «Об иностранных инвестициях», «Об инвестиционной деятельности», «О гарантиях и мерах защиты прав инвесторов» вступил в силу Закон «Об инвестициях и инвестиционной деятельности». При этом, с момента принятия закона изменения в него не вносились. В мае 2020 года вступил в силу отдельный Закон «О специальных экономических зонах».

В марте 2020 года в Кабинет министров была введена должность Заместителя Премьер-министра – Министра инвестиций и внешнеэкономического развития.

В мае 2020 года Президент Узбекистана Ш. Мирзиёев подчеркнул необходимость предоставления приоритета инвестиционным проектам, дающим эффект в сжатые сроки, особенно путем создания рабочих мест и обеспечения экономического роста. Отдельное внимание уделено объектам социальной сферы и инфраструктуры. Так, 450 млрд. сумов (41,6 млн. долл. США по курсу на 02.02.2022), заложенные в Инвестиционной программе, были перенаправлены от сооружения объектов, которые можно отложить, на другие цели. В частности, 150 млрд. сумов (13,9 млн. долл. США) направлены на освоение 40 тыс. гектаров земель и создание 80 тыс. постоянных рабочих мест.

Правительство запланировало внедрение критериев отбора в Инвестиционную программу на 2021 год, в первую очередь, проектов, которые предусматривают создание рабочих мест и помогут снизить уровень бедности. Все процессы – от проектирования до ввода в эксплуатацию крупных объектов за счет бюджета – планируется осуществлять в соответствии с мировыми нормами. Также будут сняты ограничения по выделению средств на проектирование. Министерство строительства имплементирует международные стандарты разработки проектной документации, строительства и экспертизы.

⁴⁾ <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/press/news/details/47719?lang=ru>

⁵⁾ <https://invest.gov.kz/ru/media-center/press-releases/kazakhstan-has-changed-the-conditions-for-issuing-a-5-visas-to-investors/>

⁶⁾ https://finance.kz/news/16_investitsionnyh_kontraktov_na_266_mlrld_zaklyucheno_cherez_portal_elicense_kz-2990

⁷⁾ <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/press/news/details/94429?lang=ru>

Преференции, предоставляемые только иностранным инвесторам, начнут распространяться и на местных частных инвесторов.

Также в мае 2020 года Президент Узбекистана подписал Указ о неотложных мерах по поддержке туристической отрасли для снижения негативного воздействия пандемии коронавируса. Указ предусматривает государственную помощь для новых инвестиций в туристический сектор посредством различных субсидий и грантов.

В августе 2020 года указом Президента сокращено число разрешительных документов и лицензий для инвестиционных проектов.⁷⁾

В августе 2020 года создана инспекция по контролю за реализацией инвестиционных проектов и внешней торговли.⁸⁾ В то же время в структуре Министерства инвестиций и внешней торговли Узбекистана создано Управление постинвестиционного мониторинга.⁹⁾

В октябре 2020 года была образована Государственная комиссия по развитию экспорта и инвестиций, задачами которой стало обеспечение реализации инвестиционных проектов, взаимодействие с предпринимателями и экспортерами, анализ проблем, с которыми они сталкивались в связи с ограничениями, вызванными пандемией COVID-19, а также выработка и имплементация оперативных решений на основе индивидуального подхода.¹⁰⁾

Кыргызстан

В рамках стимулирования притока ПИИ в условиях пандемии COVID-19, в апреле 2020 года были разработаны поправки в основной инвестиционный закон Кыргызстана (вступили в силу в январе 2021 года), что предусматривает упрощение трансформации земельных участков, снижения пороговой суммы инвестирования с 50 до 10 млн. долл. США прямых инвестиций, допускающей составления прямого инвестиционного соглашения инвестора с Правительством Кыргызстана, а также вводит понятие инвестиционных лотов - инвестиционных проектов с необходимым пакетом документов с возможными решениями по подключению инженерных коммуникаций к инвестиционному проекту, предлагаемым инвестором.¹¹⁾

Кроме того, предусматривается снижение порога инвестиций в инвестиционный проект до 10 млн. долл. США для заключения инвестиционного соглашения путем прямых переговоров между Правительством Кыргызстана и инвестором. Ранее

такой порог составлял 50 млн. долл. США. Агентству по продвижению и защите инвестиций Кыргызстана предоставлены права выдачи ходатайства перед Министерством иностранных дел Кыргызстана на получение инвестиционной визы инвесторам, вложившим более 10 млн. сомов (117,9 тыс. долл. США по состоянию на 02.02.2022).¹²⁾

Таджикистан

В Таджикистане вопросы инвестиций регулируются основным Законом «Об инвестициях», принятым в 2016 году. Последние изменения в него были внесены в 2018 году.

В июне 2020 года Указом Президента Таджикистана «О предотвращении воздействия инфекционного заболевания COVID-19 на социально-экономические сферы Республики Таджикистан» был принят ряд мер, улучшающих инвестиционный климат в стране. В их числе:

- обеспечить в соответствующих органах предоставление виз и разрешений на работу и регистрацию иностранным гражданам, занятым в Таджикистане предпринимательской или наемной работой, при отсутствии эпидемиологических рисков при их въезде в страну;
- продлить сроки виз для иностранных граждан и лиц без гражданства до стабилизации эпидемиологической ситуации и не применять санкции за несоблюдение требований правил пребывания в стране.¹³⁾

Выводы

Пандемия COVID-19 оказала негативное влияние на привлечение ПИИ в страны Центральной Азии, главным образом по причине упадка спроса и промышленного производства в мире. Это сказалось на инвестировании в основные сектора экономики стран региона – добычу ресурсов и обрабатывающую промышленность.

При этом, наиболее сильно влияние пандемии COVID-19 сказалось на ПИИ в Кыргызстан и Таджикистан, где объемы привлеченных инвестиций снизились больше, чем средний прогноз по миру от UNCTAD (около 40%) – на 50% и 47% по отношению к 2019-му году, соответственно. Помимо влияния пандемии COVID-19, на привлечении инвестиций в эти страны могла оказать влияние политическая нестабильность, в особенности в Кыргызстане, где произошла преждевременная смена власти.

⁷⁾ <https://invest.gov.uz/ru/mediacenter/news/du-to-the-presidential-decree-the-number-of-permits-and-licenses-will-be-reduced-in-uzbekistan/>

⁸⁾ <https://invest.gov.uz/ru/mediacenter/news/new-inspection-of-controlling-the-implementation-of-investment-projects-and-foreign-trade-was-established/>

⁹⁾ <https://invest.gov.uz/ru/mediacenter/news/an-investment-program-for-the-next-three-years-was-adopted/>

¹⁰⁾ <https://mift.uz/ru/menu/mery-po-privlecheniju-inostrannyh-investitsij-i-uluchsheniju-investitsionnoj-privlekatelnosti-uzbekistana>

¹¹⁾ <http://mineconom.gov.kg/ru/post/6392>

¹²⁾ <http://mineconom.gov.kg/ru/post/6800>

¹³⁾ <https://medt.tj/images/05.11.2020-1.pdf>

В части ответной реакции на пандемию COVID-19, страны предпринимали различные меры стимулирования ПИИ в зависимости от текущего уровня инвестиционного климата и ранее принятых мер. В частности, можно отметить форсирование в Казахстане процедуры выдачи лицензий, а также предоставления визово-миграционных услуг в режиме онлайн. При этом крайне активную деятельность в этом направлении проявлял Узбекистан, однако

это, скорее, связано с продолжением активных либеральных реформ, начавшихся с приходом к власти действующего Президента Ш. Мирзиёева. В части прямой реакции на пандемию в Узбекистане, следует отметить приоритизацию инвестиционных проектов, имеющих «незамедлительный» эффект, а также проектов направленных на создание социальной и иной инфраструктуры, а также субсидирование проектов в сфере туристской деятельности.

Литература:

1. Веб-сайт Агентства по привлечению иностранных инвестиций Республики Узбекистан. <https://invest.gov.uz/ru/> Веб-сайт Агентства Республики Казахстан по привлечению инвестиций KazakhInvest. <https://invest.gov.kz/ru/>
2. Веб-сайт Министерства инвестиций и внешней торговли Республики Узбекистан. <https://mift.uz/ru/>
3. Веб-сайт Министерства национальной экономики Республики Казахстан. <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy?lang=ru>
4. Веб-сайт Министерства экономики и коммерции Кыргызской Республики. <http://mineconom.gov.kg/ru/>
5. Веб-сайт Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан. <https://medt.tj/>
6. Доклад «Инвестиции и строительство». Государственный Комитет Республики Узбекистан по статистике. 2020.
7. Портал [finance.kz](https://finance.kz/news/16_investitsionnyh_kontraktov_na_266_mlrd_zaklyucheno_cherez_portal_license_kz-2990). https://finance.kz/news/16_investitsionnyh_kontraktov_na_266_mlrd_zaklyucheno_cherez_portal_license_kz-2990
8. UNCTAD. Global foreign direct investment fell by 42% in 2020, outlook remains weak. <https://unctad.org/news/global-foreign-direct-investment-fell-42-2020-outlook-remains-weak>
9. UNCTAD. World Investment Report. 2021

Сведения об авторе:

Шымырбек Дәулет Болатұлы - магистр государственного управления, ведущий эксперт АО «Институт экономических исследований» Министерства национальной экономики Республики Казахстан (г. Нур-Султан)

МРНТИ: 06.58.51

JEL: E31

Об инфляции в потребительском и реальном секторах экономики Восточно-Казахстанской области

Т. Ковалёва – главный специалист управления статистики цен Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Восточно-Казахстанской области (г. Усть-Каменогорск)

Аннотация:

Инфляция, как экономическое явление, это сложный и многофакторный процесс. Для оценки (измерения) инфляции используется индекс потребительских цен – относительный показатель, характеризующий изменение во времени общего уровня цен по фиксированному набору товаров и услуг, приобретаемых населением для личного потребления. Составляющими системы показателей статистики цен являются также индексы цен во всех секторах экономики – в промышленности, строительстве, сельском хозяйстве, оптовом звене, на транспорте и связи.

В статье приведён анализ официальных статистических данных, характеризующих инфляционные процессы, происходящие в потребительском и реальном секторах экономики Восточно-Казахстанской области в 2017-2021 годах в сравнении с республиканскими показателями. В аналитической работе использованы данные об изменении мировых цен на продовольствие, энергоресурсы, об уровне инфляции в странах Европейского Союза и Содружества Независимых Государств.

Ключевые слова: инфляция, вклад в инфляцию, индекс цен, цена, мультипликативный эффект.

Инфляция, бұл экономикалық құбылыс ретінде күрделі және көпфакторлы үдеріс. Инфляцияны бағалау (өлшеу) үшін тұтыну бағасының индексі пайдаланылады – бұл халықтың жеке тұтынуы үшін сатып алатын тауарлар мен қызметтердің тіркелген жиынтығына бағаның жалпы деңгейінің әр уақытта өзгеруін сипаттайтын салыстырмалы көрсеткіш. Сондай-ақ экономиканың барлық салаларындағы – өнеркәсіп, құрылыс, ауылшаруашылығы, көтерме сауда, көлік және байланыстағы баға индексі баға статистикасы көрсеткіштері жүйесінің құрамдас бөліктері болып табылады.

Мақалада 2017-2021 жылдардағы Шығыс Қазақстан облысының тұтынушылық және экономиканың нақты секторларында болып жатқан инфляциялық үдерістерді сипаттайтын ресми статистикалық деректердің республикалық көрсеткіштермен салыстырғандағы талдауы берілген. Талдау жұмысында азық-түлікке, энергетикалық ресурстарға әлемдік бағалардың өзгеруі туралы, Еуропалық Одақ және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдеріндегі инфляция деңгейі туралы деректер пайдаланылады.

Негізгі сөздер: инфляция, инфляцияға салым, баға индексі, баға, мультипликативтік әсер.

Inflation, as an economic phenomenon, is a complicated and multiple factor process. Assessment (measure) of inflation is the consumer price index (CPI) that reflects the average change in the general price level over time for a fixed basket of goods and services purchased by the population for personal consumption. Scorecard components of the price statistics are price indices in all sectors of the economy - in industry, construction, agriculture, wholesale, transport and communications.

The article provides an analysis of official statistical data characterizing the inflationary processes taking place in the consumer and real sectors of the economy of the East Kazakhstan region since 2017 upto 2021 in comparison with the republican indicators. The analytical work used data on changes in the world prices for food, energy resources, on the level of inflation in the countries of the European Union and the Commonwealth of Independent States.

Key words: inflation, contribution to inflation, price index, price, multiplier effect.

Введение

В 2021 году мировая экономика столкнулась со значительным ростом инфляции. По данным Евростата (статистического офиса Европейского Союза), цены на потребительские товары и услуги в декабре 2021г. по сравнению с соответствующим месяцем 2020г. в Европейском Союзе повысились на 5,3%, годом ранее – на 0,3%. Среди стран Содру-

жества Независимых Государств инфляция в Кыргызстане сложилась на уровне 11,2% (в 2020г. – 9,7%), Беларуси и Украине – по 10,0% (7,4% и 5,0% соответственно), России и Казахстане – по 8,4% (4,9% и 7,5%), Армении – 7,7% (3,7%).

Сложившаяся ситуация обусловлена эпидемиологической обстановкой: локдауны остановили экономику во всём мире, и государства направили

силы и средства на антикризисную поддержку бизнеса, населения и на стимулирование потребительского спроса.

Инфляция растёт из-за деглобализации (ослабления глобальных производственных связей), геополитической напряжённости, торговых барьеров и сбоя цепочки поставок, что вызывает дефицит предложения.

Благодаря тому, что мировые экономики постепенно восстанавливаются в период пандемии коронавируса, резко увеличился спрос на сырьевые ресурсы и потребительские товары, и, как следствие, отмечается значительный рост мировых цен на них.

За прошедший год мировые цены на нефть выросли в 1,5 раза (с 51,80 доллара за баррель нефти марки Brent по состоянию на 31.12.2020г. до 77,78 – на 31.12.2021г.) [2]. Как известно, удорожание энергоресурсов оказывает мультипликативный эффект в части влияния на цены других товаров и услуг.

По итогам 2021 года среднее значение индекса мировых продовольственных цен, определяемого Продовольственной и сельскохозяйственной организацией ООН (FAO), составило 125,7 пункта, что на 27,6 пункта превысило значение данного показателя за предыдущий

год. Таким образом, мировые цены на продовольствие увеличились в среднем на 28,1%, в том числе на пшеницу – на 31,3% (это самый высокий показатель за последние 10 лет), растительные масла – на 65,8%, мясо – на 12,7%, молочную продукцию – на 16,9%, сахар – на 37,5% [3].

Основная часть

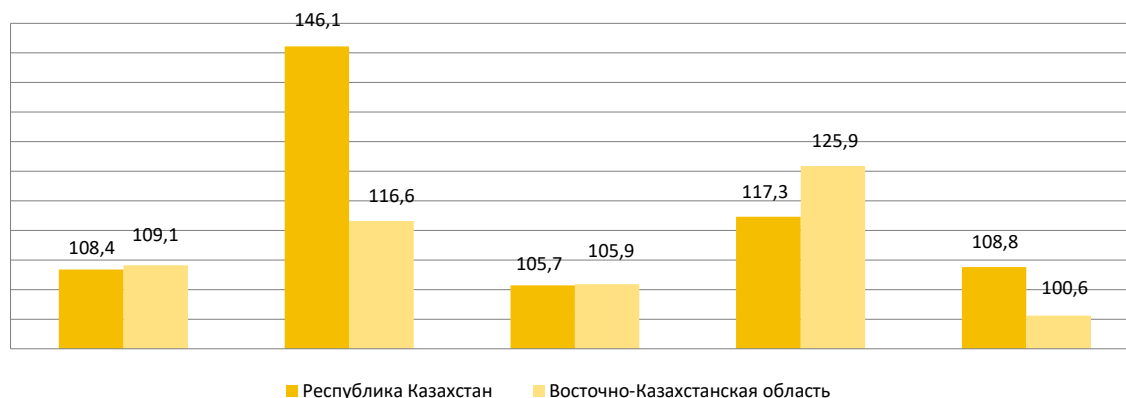
В Республике Казахстан в прошедшем году наблюдались инфляционные процессы как в реальном, так и потребительском секторах экономики. Наибольшие темпы прироста цен (декабрь 2021г. к декабрю 2020г.) отмечались в промышленности – 46,1% и сельском хозяйстве – 17,3%. В строительстве цены и тарифы увеличились на 5,7%, на транспорте – на 8,8%.

Индекс потребительских цен, характеризующий общий уровень инфляции, в целом по республике составил 108,4%. Продовольственные товары стали дороже на 9,9%, непродовольственные – на 8,5%, услуги для населения – на 6,5%. По Восточно-Казахстанской области инфляция сложилась на уровне 9,1%, что на 0,7 процентного пункта выше республиканского показателя.

Рисунок 1

Индексы цен и тарифов по секторам экономики Республики Казахстан и Восточно-Казахстанской области за 2021 год

на конец периода к декабрю предыдущего года, в процентах

1. цены на потребительские товары и услуги
2. цены предприятий-производителей промышленной продукции
3. цены в строительстве
4. цены реализации на продукцию сельского хозяйства
5. тарифы на грузовые перевозки

Таблица 1

Индексы цен и тарифов по секторам экономики Восточно-Казахстанской области

на конец периода к декабрю предыдущего года, в процентах

	2017	2018	2019	2020	2021
Индекс потребительских цен	107,2	105,2	105,5	107,3	109,1
продовольственные товары	106,3	104,3	108,9	111,1	109,9
непродовольственные товары	109,0	106,3	104,7	105,9	109,1
услуги для населения	106,3	105,4	102,0	103,7	108,0
Индекс цен производителей промышленной продукции (включая услуги промышленного характера)	108,3	100,7	103,4	121,1	116,6

Продолжение

	2017	2018	2019	2020	2021
Индекс цен приобретения продукции производственно-технического назначения промышленными предприятиями	109,1	110,6	114,0	108,7	128,4
Индекс цен в строительстве	103,4	104,2	101,9	100,1	105,9
строительно-монтажные работы	103,7	104,6	101,3	99,4	106,8
машины и оборудование	103,0	100,5	103,5	102,3	101,0
прочие работы и затраты	102,8	105,6	106,8	101,6	99,7
Индекс цен реализации на продукцию сельского хозяйства	101,7	111,0	109,9	113,6	125,9
продукция растениеводства	98,4	102,9	118,3	126,8	128,4
продукция животноводства	104,3	116,9	102,6	100,1	123,0
Индекс тарифов на перевозку грузов всеми видами транспорта	103,1	101,8	103,3	100,7	100,6
автомобильный	102,8	101,0	101,1	100,7	100,6
Индекс тарифов на услуги связи для юридических лиц	101,8	101,5	101,6	94,7	100,5
Индекс тарифов на услуги почтовые и курьерские для юридических лиц	101,1	105,1	104,4	100,7	106,9
Индекс цен оптовых продаж	105,0	106,2	106,4	105,8	110,9
Индекс цен на аренду коммерческой недвижимости	100,6	101,2	100,1	94,2	100,6

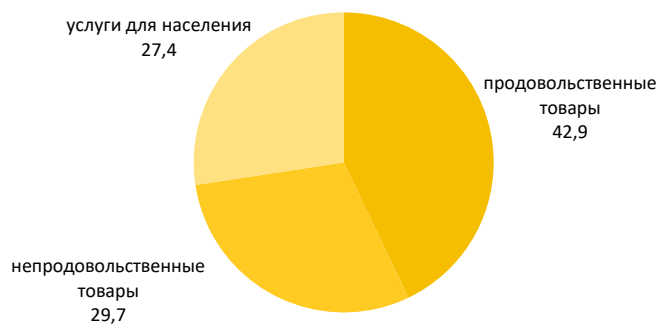
Индекс потребительских цен по Восточно-Казахстанской области

Анализ ценовой ситуации на потребительском рынке Восточно-Казахстанской области свидетельствует о наращивании инфляционных процессов. По итогам 2021 года зафиксирован максимальный уровень инфляции за последние 5 лет – 9,1% против 7,2% в 2017г. Степень влияния отдельных компонентов инфляции на общее изменение цен зависит как от величины изменения цен на товары

и услуги, так и от значения их веса в общих потребительских расходах населения. Так, в прошедшем году повышение цен на продовольственные товары внесло вклад в инфляцию 3,9% из 9,1% общего прироста, то есть 42,9%, непродовольственные товары – 2,7% (или 29,7%). Изменение цен и тарифов на услуги для населения области добавило в сводный индекс потребительских цен 2,5% прироста (или 27,4%).

Рисунок 2

Вклад отдельных составляющих в индексе потребительских цен по Восточно-Казахстанской области в январе-декабре 2021 года

в процентах

	Вклад в прирост цен	Доля вклада в прирост цен
Индекс потребительских цен	9,1	100,0
продовольственные товары	3,9	42,9
непродовольственные товары	2,7	29,7
услуги для населения	2,5	27,4

Из укрупненных товарных групп наибольший вклад в инфляцию внесло увеличение цен и тарифов в сфере жилищно-коммунального хозяйства – 1,9% из 9,1% общего прироста (или 20,9%). Электрическая энергия подорожала на 17,5%, газ сетевой – на 17,0% и сжиженный баллонный – на 47,7%, каменный уголь – на 25,4%, дрова – на 10,4%. Оплата населением за горячую воду увеличилась на 5,0%.

При этом, удельный вес расходов на услуги по содержанию жилья (включающие жилищно-коммунальные услуги, ремонт и аренду жилья, строительные материалы, твердое топливо, газ) в общих потребительских расходах населения в 2021 году составил 14,6%.

Наиболее значимым среди продовольственных товаров является удорожание фруктов

и овощей – на 13,5%, мяса и мясопродуктов – на 8,4%, хлебопродуктов и крупяных изделий – на 8,2%, сахара и кондитерских изделий – на 11,7%, табачных изделий – на 16,4%, что в совокупности внесло вклад в показатель инфляции 2,6% из 9,1% общего прироста (или 29,1%).

Из непродовольственных товаров увеличение цен отмечалось на одежду, обувь и ткани – на 4,7%, товары для дома (включая мебель, ковровые и бытовые текстильные изделия, бытовую технику, посуду, моющие и чистящие средства) – на 5,1%, это

добавило в сводный индекс потребительских цен 0,8% из 9,1% общего прироста (или 8,8%).

Об изменении цен на продовольственные товары
Цены на продовольственном рынке области, как и в среднем по республике, в январе-декабре 2021 года возросли на 9,9%. По сравнению с предыдущим годом темпы роста цен снизились на 1,2 процентного пункта, с 2017 года – увеличились на 3,6 п.п.

Таблица 2

Индекс цен на продовольственные товары в разрезе товарных групп

на конец периода к декабрю предыдущего года, в процентах

	2017	2018	2019	2020	2021
Продовольственные товары	106,3	104,3	108,9	111,1	109,9
хлебопродукты и крупяные изделия	99,0	102,9	115,5	110,3	108,2
мясо и мясопродукты	109,9	107,4	110,5	109,9	108,4
рыба и морепродукты	104,1	107,4	109,1	113,3	109,1
молоко и молочные продукты	112,7	107,0	105,4	108,6	106,8
яйца	75,7	104,0	109,9	118,4	103,1
масло и жиры	100,6	103,3	104,9	116,0	113,5
фрукты и овощи	114,4	93,9	108,6	113,0	113,5
сахар	80,1	118,0	80,4	130,9	116,7
кондитерские изделия	107,2	105,4	109,5	105,5	106,8
безалкогольные напитки	105,3	103,1	106,7	109,3	111,7
пряности, соль, готовые приправы и соусы	106,2	105,3	106,4	108,7	110,8
алкогольные напитки	108,9	108,5	107,3	107,6	110,6
табачные изделия	113,8	112,6	113,5	113,5	116,4

В 2021 году из хлебопродуктов и крупяных изделий стал дороже хлеб из пшеничной муки высшего сорта на 13,7% и первого сорта – на 6,4%, хлеб ржано-пшеничный – на 6,9%, пшеничная мука – на 8,1%, крупы – на 12,3% (крупя манная – на 7,2%, гречневая – на 18,7%, овсяная – на 4,2%, перловая – на 8,5%, пшено –

на 0,8%), макаронные изделия – на 7,9%, булочные и мучные кондитерские изделия – на 9,5%.

Движение цен в розничной сети в определенной степени зависело от изменения цен в реальном секторе экономики области.

Рисунок 3

Индексы цен на отдельную продукцию в реальном и потребительском секторах экономики области за 2021 год

на конец периода к декабрю предыдущего года, в процентах

Гречиха, реализуемая сельхозформированиями республики в 2021 году, стала дороже на 8,6%, гречневая крупа у перерабатывающих предприятий

области – на 23,6% и на потребительском рынке (включая различных производителей) – на 18,7%.

Цены реализации скота и птицы у аграриев за анализируемый период увеличились на 25,4%, на продукцию мясоперерабатывающих предприятий области – на 19,5%. Мясо и мясопродукты в розничной торговле стали дороже на 8,4%: говядина – на 3,8%, конина – на 9,5%, свинина – на 6,2%, баранина – на 13,9%, мясо птицы – на 12,9%, колбасы и изделия из мяса – на 10,6%. Цены импортных поступлений в Казахстан на мясо, мясные продукты за аналогичный период выросли на 9,9%.

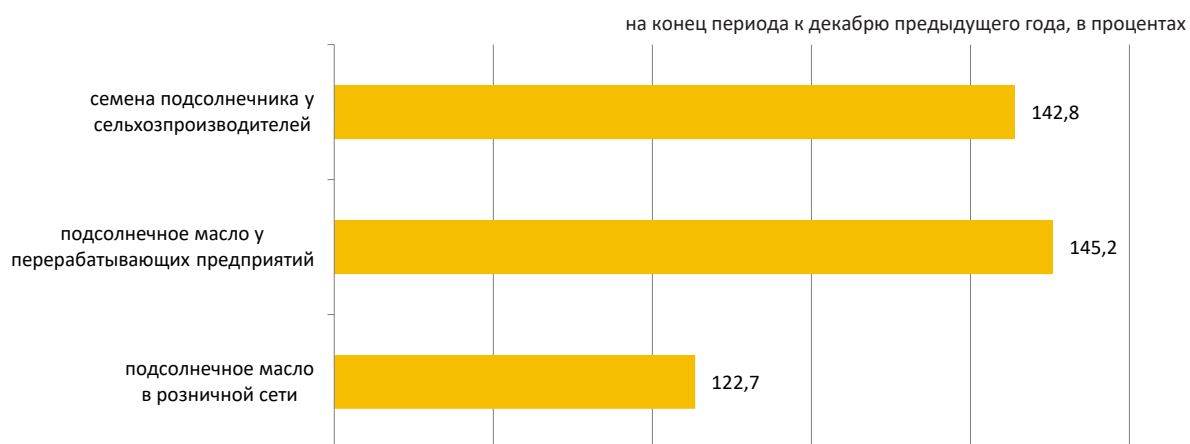
Инфляционные процессы отмечались и на рынке молочной продукции. Цены реализации сырого

коровьего молока у сельхозпроизводителей повысились на 12,3%, в молочной промышленности – на 11,8%. На потребительском рынке молоко пастеризованное стало дороже на 10,1% и консервированное – на 8,5%, сметана – на 5,7%, кефир – на 9,8%, творог – на 2,2%, сыры – на 3,4 – 10,1%, сливочное несоленое масло – на 3,2%.

Повышение цен на подсолнечное масло произошло на всех этапах ценообразования, то есть от сельхозтоваропроизводителя до конечного потребителя.

Рисунок 4

Индексы цен на семена подсолнечника и подсолнечное масло в реальном и потребительском секторах экономики области за 2021 год

Динамика цен на фрукты и овощи в течение анализируемого периода имела разнонаправленную тенденцию. Это обусловлено как сезонным характером производства плодовоовощной продукции, так и ритмичностью поступления ее на потребительский рынок.

В итоге всех ценовых изменений в целом за 2021 год индекс цен по группе «Фрукты и овощи» составил 113,5%. Цены на яблоки увеличились на 7,7%, бананы – на 13,6%, апельсины – на 2,5%, лимоны – на 7,8%, груши – на 5,4%, сухофрукты и орехи – на 5,8%, свежую капусту – на 26,2%, репчатый лук – на 9,3%, свеклу – на 76,0%, морковь – на 32,9%, свежие огурцы – на 19,2%, помидоры – на 28,7%, чеснок – на 13,6%, сладкий перец – на 10,3%, картофель – на 18,3%, сушеные горох – на 5,1% и фасоль – на 7,4%, консервированные зеленый горошек – на 7,7% и кукурузу – на 6,9%. Виноград подешевел на 4,8%.

При этом цены на свежие овощи, реализуемые сельхозтоваропроизводителями области, в 2021 году повысились на 17,9% (капусту – на 11,2%, морковь – на 45,9%, помидоры – на 78,5%), картофель – на 33,5%. Цены импортных поступлений в Республику Казахстан на фрукты и орехи за аналогичный период увеличились на 9,5%.

После значительного роста цен на яйца в 2020 году (на 18,4%), в прошедшем году отмечалось их удорожание на 3,1%.

Цены на рыбу и морепродукты в январе-декабре 2021 года увеличились на 9,1%, в том числе на рыбу свежую, охлажденную и мороженую – на 7,5%, переработанную и консервированную – на 10,9%. При этом завезённая в Казахстан рыбная продукция стала дороже на 18,2%.

Мargarин подорожал на 25,0% (цены импортных поступлений в Республику Казахстан увеличились на 20,8%), сахар-песок – на 16,8%, рафинад – на 12,8%, кондитерские изделия – на 6,8%, соль – на 2,0%, майонезы – на 30,5%, кетчупы – на 16,6%, кофе – на 4,3%, чай – на 14,5%, фруктовые и овощные соки – на 16,9%, алкогольные напитки – на 10,6%, табачные изделия – на 16,4%.

Высокие темпы роста потребительских цен на продовольственные товары наблюдались и в приграничных государствах СНГ. Так, в России продовольственные товары в 2021 году подорожали в среднем на 10,6%, Кыргызстане – на 13,3%, в том числе хлебобулочные изделия и крупы – на 10,3% и 7,6% соответственно, мясо и мясопродукты – на 17,5% и 12,3%, рыба и морепродукты – на 10,7% и 13,0%, молочные продукты – на 9,8% и 16,6%, фрукты – на 14,0% и 7,8%, овощи – на 14,0% и 23,7%.

Об изменении цен на непродовольственные товары

Непродовольственные товары в 2021 году подорожали на 9,1%, что на 0,6 процентного пункта превышает аналогичное изменение в среднем по республике.

Среди непродовольственных товаров лидерами по приросту цен стали дизельное топливо (66,9%), сжиженный баллонный газ (47,7%), каменный уголь (25,4%) и бензин (17,3%). При этом добываемая

сырая нефть, природный газ у предприятий-производителей республики стали дороже на 79,8% и уголь – на 6,5%, продукты нефтепереработки – на 33,8%.

Бензин и дизельное топливо можно отнести к категории социально значимых товаров, удорожание которых оказывает мультипликативный эффект на конечную цену широкой линейки товаров и услуг, что приводит к очередному витку инфляции и снижению покупательной способности населения.

Таблица 3

Индекс цен на непродовольственные товары в разрезе товарных групп

на конец периода к декабрю предыдущего года, в процентах

	2017	2018	2019	2020	2021
Непродовольственные товары	109,0	106,3	104,7	105,9	109,1
одежда, обувь, ткани	107,6	107,4	105,4	105,1	104,7
товары для дома	106,1	106,7	106,3	107,1	105,1
медикаменты	101,1	104,1	105,6	109,0	102,0
транспортные средства	108,8	107,8	105,3	112,9	114,7
бензин	118,8	96,4	97,5	102,2	117,3
дизельное топливо	134,3	129,9	103,7	89,8	166,9
сжиженный газ (в баллонах)	103,0	98,6	100,0	101,4	147,7
каменный уголь	116,3	109,5	101,9	109,3	125,4
печатные издания	104,8	104,7	105,6	102,8	109,1
канцелярские товары	108,1	108,4	105,4	106,7	105,4
товары личной гигиены	109,7	108,9	107,5	110,4	108,3
ювелирные изделия и часы	107,3	104,0	104,0	103,3	103,9

Формирование цен на другие группы непродовольственных товаров происходило в условиях нестабильного их поступления на потребительский рынок области в период пандемии. Определенное влияние на уровень цен оказывали и колебания курса твердых валют. Так, повышение курса евро по отношению к тенге в среднем за 2021 год на 6,9% и доллара США – на 3,2% активизировало рост цен на товары, ввозимые из стран дальнего зарубежья, а умеренный прирост российского рубля (1,0%) сдерживало удорожание товаров из Российской Федерации.

Цены импортных поступлений в Республику Казахстан на текстильные изделия за аналогичный период увеличились на 15,9%, обувь и головные уборы – на 10,8%, фармацевтическую продукцию – на 3,3%.

Инфляционные процессы на рынке непродовольственных товаров наблюдались и в приграничных

государствах СНГ. Так, в России непродовольственные товары стали дороже на 8,6%, Кыргызстане – на 9,7%, в том числе одежда – на 3,4% и 6,2% соответственно, обувь – на 2,6% и 7,3%, медикаменты – на 4,6% и 3,1%, бензин – на 8,8% и 74,8%.

Об изменении цен в промышленности

За последние 5 лет в промышленности Восточно-Казахстанской области наблюдалось наращивание темпов прироста цен с 8,3% в 2017 году до 16,6% – в 2021 году. При этом максимальное удорожание промышленной продукции отмечалось в 2020 году – на 21,1%. Цены на готовую продукцию в 2021 году увеличились на 20,0%, в том числе на продукцию промежуточного потребления – на 21,8%, потребительские товары – на 21,2%, средства производства – на 1,8%. Вместе с тем, услуги промышленного характера стали дешевле на 14,2%.

Таблица 4

Индекс цен предприятий-производителей промышленной продукции и услуг промышленного характера

на конец периода к декабрю предыдущего года, в процентах

	2017	2018	2019	2020	2021
Промышленность - всего	108,3	100,7	103,4	121,1	116,6
Готовая промышленная продукция	108,4	100,5	103,4	121,5	120,0
Услуги промышленного характера	107,6	106,1	103,3	112,3	85,8
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	110,3	101,5	90,9	108,6	127,7
Обрабатывающая промышленность	108,3	100,3	106,8	123,7	113,6
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	106,6	104,8	105,8	86,0	120,7
Водоснабжение; сбор, обработка и удаление отходов, деятельность по ликвидации загрязнений	101,0	105,4	116,7	100,2	100,7

Добываемый в области уголь стал дороже на 7%, металлические руды – на 29,9%. В металлургической промышленности уровень цен повысился на 14,1%, химической – на 28,4%, в производстве строительных материалов – на 8,2%, изделий деревянных – на 13,1% и пластмассовых – на 17,7%, мебели – на 12,7%. Продукты питания, произведённые в области, стали дороже на 24,4%, электрическое оборудование – на 2,6%, машины и оборудование – на 3,0%, автотранспортные средства – на 1,6%.

Об изменении цен в строительстве

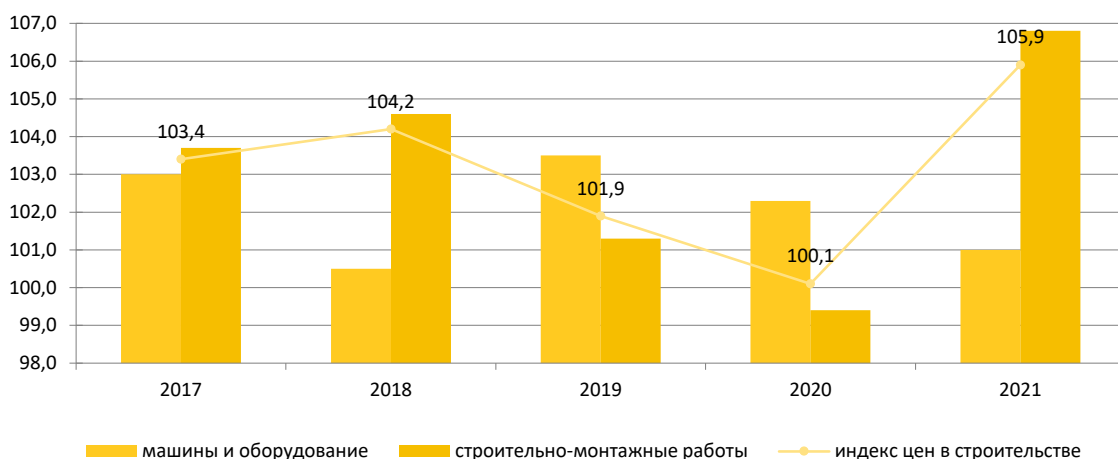
Индекс цен в строительстве по Восточно-Казахстанской области за 2021 год сложился на уровне 105,9%, это максимальный показатель за последние 5 лет.

Строительно-монтажные работы в прошедшем году стали дороже на 6,8%, машины и оборудование – на 1%.

Рисунок 5

Индекс цен в строительстве

на конец периода к декабрю предыдущего года, в процентах

Цены на приобретённый подрядными организациями области строительный песок возросли на 9,0%, лесоматериалы – на 16,5%, нефтяные битумы – на 37,7%, листовое стекло – на 39,2%, кирпичи – на 6,4%, цемент – на 2,7%, изделия из бетона, гипса и цемента – на 7,3%, бетоны и растворы – на 9,5%, металлопродукция – на 14,4%, санитарно-технические изделия – на 8,1%.

характеризуется сезонностью и длительностью производственного цикла, сильной зависимостью от природно-климатических факторов. Кроме того, удорожание горюче-смазочных материалов, техники и запасных частей также отразилось на формировании цен на продукцию аграриев.

Об изменении цен в сельском хозяйстве

Продовольственная безопасность государства во многом зависит от развития аграрного сектора экономики. Скачкообразная динамика цен обусловлена тем, что сельскохозяйственное производство

Прирост цен на продукцию сельского хозяйства в 2017 году составил 1,7%, при этом продукция растениеводства стала дешевле на 1,6%, животноводства – подорожала на 4,3%. В 2021 году отмечалось значительное повышение цен на продукцию сельского хозяйства – на 25,9%, в том числе растениеводства – на 28,4%, животноводства – на 23,0%.

Таблица 5

Индекс цен по отдельным видам реализованной сельскохозяйственной продукции

на конец периода к декабрю предыдущего года, в процентах

	2017	2018	2019	2020	2021
Продукция сельского хозяйства - всего	101,7	111,0	109,9	113,6	125,9
Продукция растениеводства	98,4	102,9	118,3	126,8	128,4
зерновые культуры	95,1	99,7	126,4	128,9	116,2
пшеница	93,8	101,0	135,7	126,2	116,3
ячмень	99,0	103,0	104,7	123,5	116,1
семена подсолнечника	86,2	110,9	115,0	131,6	142,8
картофель	131,3	77,9	112,7	110,0	133,5
овощи	109,5	102,3	120,7	101,9	117,9
морковь столовая	129,1	74,4	134,8	116,7	145,9
капуста	100,3	78,3	129,4	98,8	111,2

Продолжение

	2017	2018	2019	2020	2021
помидоры закрытого грунта	116,7	100,0	114,3	100,0	178,5
огурцы закрытого грунта	71,4	175,0	62,2	31,8	100,0
лук репчатый	162,3	82,8	123,3	90,9	100,2
Продукция животноводства	104,3	116,9	102,6	100,1	123,0
скот и птица	103,1	119,6	101,8	98,3	125,4
крупный рогатый скот	108,8	104,4	107,2	104,6	104,5
овцы	115,8	101,6	104,6	103,5	105,6
свиньи	109,0	101,6	112,9	105,2	111,9
лошади	107,1	102,6	103,3	103,2	102,9
птица	92,7	146,7	96,5	92,5	148,5
молоко сырое	110,0	104,0	104,7	106,1	111,9
яйца	105,4	81,1	135,1	143,4	144,9

Положительная динамика развития аграрного сектора области в 2021 году не смогла сдерживать цены на реализованную сельскохозяйственную продукцию. Так, при увеличении предложения на рынке зерна (прирост валового сбора зерновых культур по отношению к 2020г. – 26,1% и урожайности – 26,9%), цены на пшеницу повысились на 16,3% (декабрь 2021г. к декабрю 2020г.), ячмень – на 16,1%. Валовый сбор семян подсолнечника за 2021 год превысил уровень 2020г. на 8,6%, урожайность снизилась на 0,7%, цены у аграриев выросли на 42,8%. При этом, мировые цены на пшеницу за аналогичный период увеличились на 31,3%, растительные масла – на 65,8%. При незначительном насыщении рынка области овощами и картофелем местных сельхозпроизводителей (валовый сбор к уровню 2020г. – 105,6% и 102,2% соответственно), цены их реализации повысились на 17,9% и 33,5%.

Ценовая ситуация, сложившаяся в отрасли растениеводства, являющейся кормовой базой для выращивания скота и птицы, отразилась и на динамике цен в животноводстве. Удорожание скота и птицы за 2021 год по сравнению с предыдущим годом составило 25,4%, прирост численности скота и птицы во всех категориях хозяйств – 5,9%, мировые цены на мясо увеличились на 12,7%.

Особенно резким ценовым колебаниям подвержена отрасль «Птицеводство». Так, в течение пяти последних лет дважды зафиксирован существенный

рост цен на мясо птицы: в 2018г. – на 46,7% и 2021г. – на 48,5%; в остальные годы наблюдалось их снижение на 3,5 – 7,5%. После значительного снижения цен на яйца в 2018г. на 18,9%, в дальнейшем отмечалось наращивание темпов роста цен на них: в 2019г. – на 35,1%, 2020г. – на 43,4%, 2021г. – на 44,9%.

Выводы

Таким образом, развитие отдельно взятого государства не может осуществляться самостоятельно, независимо от мировой экономики, в которой всё взаимосвязано и взаимообусловлено. Потребительский рынок Восточного Казахстана, являясь частью мирового экономического пространства, подвержен изменениям цен по всей цепочке ценообразования – от производителя товаров и услуг до конечного потребителя.

По итогам 2021 года индекс потребительских цен, характеризующий общий уровень инфляции, по Восточно-Казахстанской области составил 109,1%, что является максимальным показателем за последние 5 лет.

Определяющее влияние на повышение цен в группе продовольственных товаров оказала их динамика на хлебопродукты и крупяные изделия, мясо и мясопродукты, растительное масло, фрукты и овощи; непродовольственных товаров – на нефтепродукты, каменный уголь, сжиженный баллонный газ; в секторе платных услуг – изменение тарифов в жилищно-коммунальной сфере.

Литература:

1. Официальный интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан /www.stat.gov.kz;
2. Мировые цены на нефть /сайт investing.com/https://ru.investing.com/commodities/brent-oil/;
3. Мировые цены на продовольствие в 2021 году / официальный сайт Продовольственной и сельскохозяйственной организации Объединённых Наций (FAO) /https://www.fao.org/newsroom/detail/FAO-Food-Price-Index-december-2022/ru.

Сведения об авторе:

Татьяна Владимировна Ковалёва – главный специалист управления статистики цен Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Восточно-Казахстанской области (г.Усть-Каменогорск)

ХРТАР: 06.58.51

JEL: E30

Халықаралық салыстыру бағдарламасын іске асырудағы өзекті мәселелер: 2021 жылғы жаһандық цикл

Саржанова Аягөз Серікқызы - Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі Ұлттық статистика бюросы Баға статистикасы департаментінің сарапшысы

Аннотация:

Халықаралық салыстырулар бағдарламасы әлем елдерінің қатысуымен жүргізілетін ауқымды статистикалық жоба. ХСБ нәтижелері салыстырмалы валютадағы бағаларды есептеу мен пайдалануда талдамалық мақсатта қолданылады. Негізгі мақсаты ретінде мемлекеттер валюталарын бірыңғай валютада құру және оларды жаһандық деңгейде үйлестіру танылады.

Негізгі сөздер: салыстыру, индекс, тауар, валюта, дерек.

Программа международных сопоставлений масштабный статистический проект, которая проводится с участием стран мира. Результаты ПМС используются при расчете и использовании цен в сопоставимой валюте для аналитики. Основной целью является создание валют стран мира в единой валюте и их координация на глобальном уровне.

Ключевые слова: сопоставление, индекс, товар, валюта, данные.

The International Comparison Program is a large-scale statistical project that is carried out with the participation of countries around the world. The results of the ICP are used in calculating and using prices in a comparable currency for analytics. The main goal is to create the currencies of the countries of the world in a single currency and coordinate them at the global level.

Keywords: comparison, index, product, currency, data.

Халықаралық салыстырулар бағдарламасы (ХСБ) - валюталарды сатып алу қабілетінің паритеті негізінде әлемнің барлық өңірлерін қамтитын ірі статистикалық жоба.

Валюталарды сатып алу қабілетінің паритеттеріне негізделген халықаралық салыстырудың қазіргі тарихы жарты ғасырға созылған. Оның негізін қалаушылар ретінде Пенсильвания Университетінің ғалымдары болып саналады. Валюталарды сатып алу қабілетінің тепе – теңдігі негізінде халықаралық салыстырудың теориялық тәсілдерін әзірлеу 1968 жылы БҰҰ-мен бірлесіп жүзеге асырылған алғашқы жоба болды.

1968 жылы жүргізілген алғашқы салыстыру жобасына 10 ел қатысты. Дүниежүзілік экономикалық және ынтымақтастық даму ұйымы (ЭЫДҰ) мен Еуропалық одақ (ЕО) елдерінде аталған салыстыру жұмыстары тұрақты негізде жүргізіліп келеді.

БҰҰ Статистикалық комиссиясының шешімі бойынша салыстырудың Бірінші жаһандық циклі (раунды) 2005 жылғы деректер бойынша өткізіліп, ХСБ 2005 жаһандық раунды деп аталды. Оған 145 мемлекет қатысты.

Екінші жаһандық цикл (раунд) ХСБ 2011 атауымен 2011 жылғы деректер бойынша өткізілді. Бұл циклға 199 ел кірді.

Үшінші жаһандық цикл 2017 жылғы деректер бойынша 177 елдің қатысуымен өткізілді.

2020 жылғы деректер бойынша салыстырудың төртінші жаһандық циклін өткізу туралы шешім 2019 жылғы наурызда БҰҰ Статистикалық Комиссиясының 50-сессиясында қабылданды.

Осы ретте, 2019 жылы ТМД Экономикалық кеңесі халықаралық ұсынымдарға сәйкес көрсетілген бағдарламаны іске асыру үшін ТМД-ға қатысушы мемлекеттерге статистикалық қызметтердің ағымдағы және перспективалық жұмыс жоспарларына қажетті іс-шараларды қосуды ұсынды. ТМД Статкомитетіне қатысушы мемлекеттердің ұлттық статистикалық органдарымен бірлесіп, халықаралық салыстырулар бойынша жұмыстарды өзара іс-қимыл жүргізу арқылы қамтамасыз ету тапсырылды.

Жаһандық ХСБ басқаруда әлем елдері алты негізгі аймаққа топтастырылған: Азия, Африка, Латын Америкасы және Кариб бассейні елдері, ТМД, ЭЫДҰ-ЕО елдерінің тобы.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) аймағы ХСБ 2005 раундына алғаш рет Әзірбайжан, Армения, Беларусь, Грузия, Қазақстан, Қырғызстан, Молдова, Ресей, Тәжікстан және Украина елдерінің мүшелігімен қатысты.

ТМД елдерінің жалпы ішкі өнімін (ЖІӨ) салыстыру нәтижелері жаһандық салыстыру жүйесінде екі кезеңде интеграцияланды: бірінші кезеңде - ТМД елдерінің салыстыру қорытындылары бір кезеңде ЭЫДҰ өткізетін салыстырулар нәтижелерімен интеграцияланды. Екінші кезеңде - ТМД елдері бойынша

деректерді қоса алғанда, ЭЫДҰ салыстыруларының қорытындылары жаһандық деректер нәтижесімен интеграцияланды. Аталған интеграциялар процесінде

нәтижелерді тіркеу қағидаты, сонымен бірге өңірлік салыстырулар кезінде елдер арасындағы қатынастар да сақталды (Кесте 1).

1 кесте

ТМД ХСБ 2011 негізгі нәтижелері (СҚП негізінде ЖІӨ)

Елдер	ЖІӨ, АҚШ млрд. долл.		СҚП, 1 АҚШ доллары үшін ұлттық валюта бірлігі	1 АҚШ доллары үшін ұлттық валюта бірлігі, валюталар курсы
	СҚП бойынша	айырбастау курсы		
Армения	20,2	10,1	187,10	372,50
Әзірбайжан	144,5	66,0	0,36	0,79
Беларусь	157,3	53,0	1 889,31	5 605,84
Қазақстан	343,9	188,0	80,17	146,62
Қырғызстан	16,1	6,2	17,76	46,14
Молдова	14,9	7,0	5,53	11,74
Ресей	3 216,9	1 901,0	17,35	29,35
Тәжікстан	17,3	6,5	1,74	4,61

ТМД ХСБ 2014 негізгі нәтижелері (СҚП негізінде ЖІӨ)

Елдер	ЖІӨ, АҚШ млрд. долл.		СҚП, 1 АҚШ доллары үшін ұлттық валюта бірлігі	1 АҚШ доллары үшін ұлттық валюта бірлігі, валюталар курсы
	СҚП бойынша	айырбастау курсы		
Армения	28,9	11,6	17,6	167,125
Әзірбайжан	160,3	74,4	31,2	0,368
Беларусь	177,9	79,7	34,5	4 530,273
Қазақстан	424,4	219,8	45,1	93,481
Қырғызстан	24,7	7,5	8,1	16,239
Молдова	21,8	8,0	11,3	5,139
Ресей	3 722,0	2 063,7	46,8	21,279
Тәжікстан	27,2	9,1	6,1	1,674

ТМД ХСБ 2017 негізгі нәтижелері (СҚП негізінде ЖІӨ)

Елдер	ЖІӨ, АҚШ млрд. доллары		СҚП, 1 АҚШ доллары үшін ұлттық валюта бірлігі	1 АҚШ доллары үшін ұлттық валюта бірлігі, валюталар курсы
	СҚП бойынша	айырбастау курсы		
Армения	35,7	11,5	155,97	482,72
Әзірбайжан	139,2	40,9	0,505	1,72
Беларусь	173,6	54,7	0,609	1,93
Қазақстан	448,5	166,8	121,25	326,00
Қырғызстан	31,3	7,7	16,96	68,77
Молдова	32,1	9,7	5,57	18,49
Ресей	3 829,5	1 578,6	24,05	58,34
Тәжікстан	27,4	7,2	2,23	8,55

Халықаралық салыстырулардың маңыздылығы макроэкономикалық көрсеткіштер мен сыртқы экономикалық байланыстардың, интеграциялық процестердің өсуімен байланысты. Салыстырулар жүргізуді ұйымдастырушылар болып табылатын халықаралық ұйымдар, атап айтқанда БҰҰ, Халықаралық валюта қоры (ХВҚ), Дүниежүзілік Банк, ЭЫДҰ, ЕО өз функцияларын жүзеге асыруда практикалық міндеттерді шешу үшін (мысал ретінде, елдерге қаржылық көмек көрсету) әлемдік және өңірлік экономиканың ахуалы мен даму үрдістерін талдау үшін салыстырмалы ақпаратты қажет етеді.

Барлық елдердің мемлекеттік басқару органдары өз кезегінде экономикалық саясатты қалыптастыру мәселелері туралы шешімдер қабылдауда өз елдерінің өңірлік және әлемдік экономикадағы орны туралы деректерді алуға мүдделі. Әлемдік экономиканың даму үрдістерін талдау және экономикалық процестерді модельдеумен айналысатын ғылыми-зерттеу ұйымдары да халықаралық салыстыруларға аса жоғары қызығушылық танытады.

ХСБ - халықаралық ұйымдар, ұлттық статистикалық органдары мен ғылыми мекемелердің қатысуымен орындалатын ауқымды бағдарлама екені белгілі. Осы тұрғыда, ХСБ аясында ұлттық шоттар жүйесі (ҰШЖ)

салыстырмалы валютада халықаралық шоттардың жиынтығының шартты дамуы ретінде қарастырылуы мүмкін.

Алайда, әлемдік деңгейде ХСБ нәтижелері БҰҰ елдері аясында Дүниежүзілік Банктің несиелері бойынша жеңілдіктер пайыздық мөлшерлемелерді белгілеу үшін пайдаланылмайды. Басты себебі ретінде ХСБ базалық жылдан бірнеше жыл өткеннен кейін бағаланады және барлық мемлекеттерді қамтымайды. Қазіргі уақытта БҰҰ Статистикалық комиссиясы ХСБ нәтижелерін тек талдамалық мақсатта қолдану ұстанымын бекіткен.

Пайдалану әдісімен есептелінетін ЖІӨ көрсеткіші және оның негізгі компоненттері ХСБ салыстыру объектісі болып табылады.

Салыстырудың негізгі нәтижелері салыстырмалы валютадағы (мысалы, халықаралық доллар) бағалардың бірыңғай деңгейінде есептелген және пайдалану компоненттерінің нақты көлемдері мен валюталардың сатып алу қабілетінің паритеттері (СҚП) болып табылады. Бұл - елдердің экономикалық даму мен баға деңгейлерін салыстыруға мүмкіндік береді.

Көрсеткіштерді халықаралық салыстыру 2 негізгі функцияны құрайды:

- салыстыруға жататын көрсеткіштердің экономикалық мазмұнын унификациялау;
- валюталарды сатып алу қабілеттілігіндегі айырмашылықтарды ескере отырып, көрсеткіштерді бірыңғай ақша бірлігіне қайта есептеу әдісін таңдау.

Бірінші функцияны іске асыру кезінде халықаралық жіктеулер мен әдіснамалық құжаттар пайдаланылады. Мысал ретінде, ЖІӨ салыстыру кезінде 1993 жылғы Ұлттық шоттар жүйесі қолданылды, онда негізгі тұжырымдамалар мен анықтамалар кеңінен сипатталған.

Екінші функцияны жүргізу есептеу нәтижелерін таңдау бойынша салыстырудың мазмұны, мақсаттары мен міндеттері және талдамалық талаптармен айқындалады. Атап айтқанда, 1993 жылғы Ұлттық шоттар жүйесі индекстерді есептеудің әдісі мен мемлекетаралық салыстырудың нәтижелерін таңдау бойынша нұсқауларды қамтыды.

ХСБ екі қағидат негізінде жүргізіледі:

- Бірегейлік пен салыстырмалылық. Іріктеп алынатын тауар басқа елдердегі ұқсас тауарлармен салыстырылуы тиіс, яғни сұрыпталатын тауарлар қатаң түрде анықталады немесе өнімдердің техникалық-экономикалық сипаттамасына толық сәйкес келуі қамтамасыз етіледі. Бұл барлық елдердің бірдей немесе салыстырмалы тауарлар бағасын ұсынуын талап етеді.

- Типтік (сипаттамалық). Таңдалған өнім тауарлық топтарға және ұлттық тұтыну құрылымына сәйкес ұсынылады, яғни сауда орындарында оңай әрі қол жетімді болуы керек. Бұл - ең алдымен, бастапқы топқа арналған тауарлар жиынтығының өкілдігін қамтамасыз етеді, сондай-ақ салыстыруға

қатысушы барлық елдер үшін тауар жиынтығының тең өкілдігін білдіреді.

ХСБ негізгі мақсаты – ұлттық табыс агрегаттары мен баға деңгейлерін салыстырмалы нысанда бір валютада құру болып табылады.

Әлемнің 176 елін қамтыған ХСБ 2017 нәтижелері 2020 жылы жарияланған болатын. Бұл циклде қорытындылардың кең жиынтығы ұсынылды, сонымен бірге деректердің сапасын қамтамасыз ету тәсілдері күшейтіліп, жаһандық деңгейде есептеудің толық нұсқасы құжатталды.

ХСБ әлемдік статистикалық бағдарламаның тұрақты элементі болып табылады және аз мерзімді қамту арқылы, яғни үш жылдық циклмен жүргізіледі. Қазіргі уақытта барлық қатысушы мемлекеттер ХСБ жиілігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында Тұтыну бағаларының индексі (ТБИ) есептеумен интеграциялау жұмыстарын жүргізуде, бұл мемлекетаралық деңгейде алынған бағалар салыстырмалылығының сапасын, нәтижелілігін арттырады.

Жалпы, ХСБ мен ТБИ тұжырымдамалық ұқсастыққа ие. Ұлттық ТБИ елдегі тауарлар мен қызметтер бағаларының уақытаралық салыстырмалы өзгерісін, ал ХСБ жергілікті валютамен көрсетілген салыстырмалы бағаларды анықтайды. ТБИ үй шаруашылықтарымен алынған тұтыну тауарлары мен қызметтерін, ХСБ үй шаруашылықтарының тұтынуын қоса алғанда ЖІӨ мен оның талдамалық компоненттерін қамтиды.

ТБИ әлем бойынша ұлттық статистика органдармен бірге өзге де ресми статистиканы өндірушілермен тұрақты негізде жиналып, таратылады және маңызды экономикалық көрсеткіш болып табылады. Инфляцияның макроэкономикалық көрсеткіші ретінде ТБИ ақша-несиелік саясат бойынша шешім шығаруда негізгі фактор ретінде қолданылады және мемлекеттік саясат салдарын мониторингілеуде шешуші роль атқарады. Сонымен қатар, ТБИ ақшалай төлемдерді, оның ішінде жалақыны, әлеуметтік қамсыздандыру мен жалдау шарттары сияқты мемлекеттік және өзге де төлемдерді индекстеу үшін қолданылады. ТБИ көпшілік тұтынатын тауарлар мен қызметтер бағасының өзгеруі туралы ақпарат береді.

ХСБ сатып алу қабілеттілігінің паритеті (СҚП) – валюталарды қайта есептеу коэффициенті және бағалар индексі. Олар әрбір қатысушы елдер экономикасында тауарлар мен қызметтердің жалпы қоржынындағы бағалар негізінде есептеледі. Әрбір валютаны ортақ валюталарға ауыстыру арқылы елдер арасындағы бағалар деңгейін қалыптастырады.

Тұжырымдамалық ұқсастық пен деректерді жинау талаптарының тығыз байланыстылығына қарамастан ТБИ мен СҚП өндірістік инфрақұрылымы толық сәйкестендірілмеген. СҚБ мен ТБИ деректерін жинау процесін интеграциялауды тәжірибеде жетілдіру ауқымды іс-шара болып табылады. Олардың тұжырымдамалық және операциялық аспектілерін толығымен қарастыру екі бағдарлама үшін де қажет

және ТБИ есептеулері мен бағалары халықаралық салыстыру тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

ТБИ мен ХСБ үшін СҚП құрастыру статистикалық инфрақұрылымды дамытуға зор мүмкіндік береді. Атап айтқанда, ХСБ қатысу басқару функциялары мен жоспарлауды жақсартуға, бағаларды жалпы зерттеу мен тексеру процестерінің сапасын арттыруға да қолданылады.

Интеграциялаудың негізгі міндеті ретінде ТБИ мақсаттарын, репрезентативтілігін және ХСБ әдіснамасын пайдалануды атауға болады. Бағаларды салыстыру тұрақты даму көрсеткіштеріне қол жеткізуде мониторинг жасау құралы болып табылады. Бағалар туралы дәйекті ақпарат жинау мен ұсыну интеграциялау қызметіне тікелей байланысты, яғни:

- ТБИ бойынша негізгі іс-шараларды ХСБ қосу ұлттық ресурстарды бөліп қарастыруды қамтамасыз етеді;
- үй шаруашылықтарын тұтыну санаттары үшін ішкі инфляцияны бағалау тәсілі болады;
- ТБИ бағаларын зерттеумен интеграцияланған жағдайда ХСБ деректерінің сапасы артады;
- ТБИ тауарлар мен қызметтер қоржыны ХСБ өнімдерін анықтау үшін қолдануға болады;
- бағаларды бір жақты зерттеу бюджет құралдарын үнемдеуге мүмкіндік береді.

ТБИ есептеу бойынша және ХСБ іс-шараларын интеграциялаудың маңызды факторы баға туралы деректерді жинау жиілігі болып табылады. Егер бағаны жинау жиілігі бірдей болса, онда интеграцияның мүмкіндіктері барынша жоғары болады. Зерттеу барысында ТБИ және ХСБ үшін баға туралы деректерді жинау жиілігінде айтарлықтай айырмашылықтар болуы мүмкін. Көптеген елдерде ТБИ бағаларын жинау ай сайын жүзеге асырылады, ал ХСБ тоқсан сайынғы бағаны жинаумен сипатталады.

ХСБ мен ТБИ интеграциялаудың тәжірибеде қолданылатын негізгі кезеңдері:

- жобалау зерттеулер құрылымында бірінші кезеңге жатады. Зерттеулердің қайталану жағдайында, мысалы, бағаларды жинауда жобалау жұмыстың басында және жақсарту шаралары жоспарланғанда жүргізіледі.
- деректерді жинау деректерді тіркеу, оның ішінде бағаларды жинауды жоспарлау, персоналды оқыту және сапаны қамтамасыз ету процесімен тығыз байланысты. Өкіл тауарларды іріктеу осы кезеңді қамтиды.
- өңдеу талдауға арналған деректерді түзеу мен валидациялауды қамтиды.
- Интеграциялау процесі халықаралық ұйымдармен берілген келесі ұсынымдарға сәйкес жүргізілуі қажет:
- Мақсаттар бойынша жеке тұтыну жіктелімі (МЖТЖ) ХСБ және ТБИ өнімдерімен келісілген болуы қажет. МЖТЖ халықаралық құрылымы барлық елдермен сақталады;

- ТБИ мен ХСБ деректері бағаларды жинауға арналған бір нысанда тіркелуі қажет.

Бағаларды тіркеуде ХСБ қажеттіліктерін ТБИ деректерін жинау процесімен интеграциялау үшін біріншіден, индекс құрушы позицияларды анықтайтын өкіл тауарлар деңгейі, екіншіден, географиялық іріктеме, үшіншіден, сауда орындарының іріктемесі, яғни, бағалар тіркелетін нақты сауда нүктелері, төртіншіден, тауарлар іріктемесі деңгейлері қарастырылған.

Аталған әр деңгей төмендегідей міндеттерді қамтиды:

- ТБИ өкіл тауарлар қоржыны ХСБ өкіл тауарлар іріктемесі үшін негіз ретінде қолданылуы қажет. Яғни, ТБИ есептеу үшін ұлттық қоржын, ХСБ өкіл тауарлар мен қызметтердің жаһандық және аумақтық тізімдері ескеріледі.
- ТБИ мен ХСБ бағалары бір географиялық аумақта тіркелуі қажет. Географиялық іріктеме көп елдерде тек қалаларды қамтиды, себебі қалаларда үй шаруашылық шығындарының үлестері жоғары, сонымен бірге ауыл тұрғындары көбінесе жақын қаладан тауарларды және қызметтерді сатып алатыны белгілі. Осы ретте бағаны қалыптастыруға қажетті тауарлар мен қызметтер ТБИ деректеріне қарағанда ХСБ деректерін жинау кеңінен жүргізіледі.
- ТБИ деректерін жинауда сауда нүктелерінің іріктемесі ХСБ тізіміндегі позициялар көрсетілген барлық сауда орындарының түрлерін қамтиды. ХСБ талап етілетін орташа бағалар сауда нүктелерінде жиналған бағаларға негізделеді.
- ТБИ іріктемелі әдістері ХСБ талаптарымен сәйкес келуі қажет. ХСБ іріктемесінің талаптары орташа бағаларды есептеу үшін әзірленген, сол себепті сәйкестендіру қатаң түрде маркалар мен өлшем түрлерін сақтауды міндеттейді.

• Бағалар туралы барлық деректер нақтыланған бір кестеге сәйкес жүргізіледі. Баға тіркеушілер барлық бағалық белгіленімді қолдану арқылы жинауды ұйымдастырады. Ол ТБИ немесе ХСБ үшін қолдануға байланысты болмауы қажет. Тіркеушілер деректерді жинау нысандарында көрсетілген барлық өкіл тауарлар мен қызметтерді толығымен танысу бойынша оқытудан өту керек.

• ХСБ қажетті деректер ТБИ деректер базасында сақталынуы қажет. Бағалар туралы барлық деректер біріңғай деректер базасында енгізіледі. Яғни, ТБИ жүйесінде тиісті өзгерістерді енгізуді талап етеді.

• ТБИ барлық бағдарламалары қателерді анықтау үшін сапаны қамтамасыз ету процестеріне ие болуы міндеттелінеді. ХСБ пайдаланылатын қосымша талаптарды қолдану ТБИ деректерінің нақтылығын арттыруға көмектеседі.

Көбіне ТБИ бағаларды жинау сапасын арттыруда ұқсас дереккөздерді пайдаланады. Оларға штрих-код қолданатын транзакциялар туралы ақпараттар беретін сканер және интернеттен алынған деректер жатады.

Бөлшек сауда көздерінен алынған транзакция туралы сканер деректері ТБИ үшін жоғары сұранысқа ие, себебі айына бір рет жүргізілетін жазбалар толық ақпаратты қамтиды. Сонымен қатар, қосымша бағаларды алуға шекті шығындар көптеген елдерде нөлге тең, яғни бұл деректерді жинау үшін ресурстарға қажеттілікті азайтуға көмектеседі. Алайда, сканер деректерін сатып алу мемлекеттер үшін өте қымбат болуы мүмкін екенін де атап өткен жөн.

Сканер деректерінде өнім үшін төленген баға ғана емес, сонымен қатар әр транзакцияда сатып алынған саны да бар. Сканер деректері штрих-кодпен бірге әртүрлі сипаттаманы қамтиды. Егер сипаттамада ХСБ мақсаттары үшін қажетті барлық деректер болса, онда аталған ақпаратты пайдалану керек. Сканер деректері қол жетімді және базалық деңгейде қолданылатын біріктіру процедурасына ұқсас.

Веб-скрапинг – сауда нүктелерінің, интернет-дүкендер мен интернет-базарлардың және платформалардың веб-сайттары мен интернет-көздерден деректерді жинау үшін қолданылатын әдіс. Интернет арқылы алынған деректер ХСБ-да қолданылады, себебі веб-беттердегі өкіл тауарлар мен қызметтер бағаланады.

ТБИ құруда және ХСБ шеңберінде СҚП есептеуде тұрғын үйді есепке алу маңызды элемент болып табылады. Негізгі мәселе меншік иелерінің тұрғын жайларға арналған тұрғын үй шығындарын өлшеу кезінде туындайды. Оған мысал ретінде, сатып алу, төлеу және пайдаланушының шығындарына негізделген тағы да басқа факторлар әсер етеді.

ХСБ аясында тұрғын үйге арналған СҚП құруға ұсынылған әдістеме жалдау төлемінің тәсіліне ұқсас. Атап айтқанда, жалдау бағасы әр елдегі тұрғын үйдің ұқсас түрлері үшін жиналады, сонымен бірге бұл әдіс жалға алынған тұрғын үйлердің жиынтығы болып табылады.

ТБИ мен ХСБ байланысты іс-шараларды үйлестіру және интеграциялау ХСБ қызметінің тұрақтылығы үшін өте маңызды.

ТБИ-ХСБ интеграциясының негізгі бағыттарын анықтауға, интеграцияны алға жылжытуға және ТБИ-ХСБ интеграциясынан туындайтын әлеуетті мүмкіндіктерді жүзеге асыруға бағытталған ұсыныстар өз кезегінде халықаралық ұйымдармен әзірленеді. Онда екі бағдарлама үшін пайдаланылатын деректерді әзірлеуге, бағаны жинау мен өңдеуге, валидациялауға ерекше назар аударылып, статистика саласындағы басты қағидаттарға негізделген тәсіл қолданылады.

СҚП маңызды халықаралық салыстыру құралы болып табылады. Ол көрсеткіштерді ұлттық бірыңғай өлшемге келтіруге мүмкіндік береді. СҚП пайдалану дұрыс болу үшін жан басына шаққандағы ЖІӨ деңгейін, халық санын, кедейлік өлшемін немесе қай мемлекеттің бай екендігі туралы білу қажет.

Валюталарды сатып алу қабілетінің паритетін жетекші халықаралық ұйымдар мысалы, БҰҰ, ХВҚ, ЕО

өз ресми есептеулерінде пайдаланады. Валюталарды сатып алу қабілетінің паритеті – ол валюталардың қатынасы, яғни тауарлар мен қызметтердің салыстырмалы жиынтық құнындағы ұлттық бағалары мен валюталары. Валюталарды сатып алу қабілетінің паритетін тауарлар мен қызметтер үшін әртүрлі валюталарда есептеуге болады. Алайда, салыстырылатын тауарлар немесе қызметтер бірдей болмайды. Мысалы, бір сапарға жеке билеттің бағасы Алматы метросында 80 теңге, ал Мәскеуде 60 рубль. Бұл жерде Алматы мен Мәскеудегі «тариф» қашықтыққа байланысты емес, ол 80 теңгеге «60 рубльге» тең қызметті сатып алуды білдіреді. Яғни, метро сапарының сатып алу қабілетінің паритеті қазақстандық теңгеде 1 рубльге шаққанда 325 теңгені құрайды.

Елдердің экономикасын салыстыру үшін СҚП тек нарықтық тұтыну тауарлары мен қызметтері бойынша ғана емес, сонымен қатар нарықтық емес қызметтер бойынша да қолданылады. Жекелеген паритеттер тиісті тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің үлес салмағына пропорционалды болады және ЖІӨ құрамында паритеттің жалпы мәнін есептеуге, сондай-ақ, елдердің экономикасын тұтастай салыстыруға мүмкіндік береді.

СҚП қалыптастыру ауқымды жұмыс болып табылады, салыстыруға қатысушы елдердің нақты әрі үйлесімді қызметін талап етеді, ол төрт кезеңді қамтиды:

- өкіл тауарлардың тізімін қалыптастыру және келісу. Тізімді құру - жеке тауарлардың сапалық сипаттамалары мен салыстырмалы түрде таңдалатын өкіл тауарлар. Мысал ретінде, ТМД елдерін салыстыруда тауарлар мен қызметтер тізімі 3000 позициядан тұрады;

- алғашқы деректерді жинау, өкіл тауарлардың бағасын зерттеу. Өкіл-тауарлардың бағаларын арнайы зерттеу белгіленген мерзім ішінде ұйымдастырылады;

- орташа жылдық бағаларды есептеу және алғаш тіркелген бағалардың сапасын тексеру;

- ЖІӨ-нің бөлінуі, яғни тауарлар мен қызметтердің нақты салмағын анықтау. ЖІӨ бастапқы көрсеткіштер бойынша топтарға бөлінеді, олардың саны әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, Дүниежүзілік банк өз есептеулерінде өкіл тауарлардың тізімін 155 бастапқы топқа, ТМД елдері салыстыру тізімін 183 бастапқы топқа бөлуді қарастырады.

СҚП - баға деңгейін көрсететін валюталардың қатынасы. Халықаралық салыстырудың негізгі процедурасы ретінде ұлттық валюталарды ортақ валюта шоттарына аудару болып табылады.

СҚП бірлік санын көрсететін тауарлар мен қызметтер санын сатып алу үшін талап етілетін базалық валюта бірлігі. Сатып алу қабілетін анықтау үшін индекстеу әдістері қарастырылатын өнімге немесе тауар тобына байланысты өзгеруі мүмкін, яғни базалық валютаға қатысты бағаланады. Сатып алу қабілетінің паритеттері айырбастау факторы

ретінде нарықтық валюта бағамдарын, нақты кірістер мен олардың деңгейлерін өзгертеді.

СҚП қолданудың маңызды саласы - елдің нақты ЖІӨ бағалау болып табылады. Мысалы, СҚП пайдалана отырып, ортақ валютада көрсетілген мемлекеттік басқару органдарының денсаулық сақтау мен білім беруге арналған шығыстары Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы мен ЮНЕСКО қолданылады. Сәйкесінше, жан басына шаққандағы негізгі капиталға салынған инвестициялар, мемлекеттік басқару органдарының жан басына шаққандағы ұжымдық шығыстары, жан басына шаққандағы үй шаруашылықтарының жеке тұтыну көрсеткіштері экономикалық өсу, өмір сүру деңгейі мен мемлекеттік басқару рөлін талдау үшін кеңінен пайдаланылады.

Сатып алу қабілетінің тепе-теңдік теориясы барлық тауарлар мен қызметтердің еркін әрі кедергісіз сатылуы жағдайын нарықтық валюта бағамдары мен валюталарды сатып алу қабілеті сәйкес келетінін анықтаған. Бұл теорияда валюта бағамдары болжанады және олар тауарлар мен қызметтер саудасын қаржыландыру үшін қолданылады. Сауданы қаржыландыру үшін валюта сатып алу көбінесе валютамен жасалатын операциялар көмегімен жүргізіледі.

Қазіргі уақытта бүкіл әлемде ХСБ шеңберінде СҚП бағаларын қолдану артты. Қорытындыларды жариялау нәтижесінде валюта бағамын салыстырудың артықшылықтары мен кемшіліктері туралы ашық пікірлер қалыптасты. ХСБ раундтары ерекше түрде ұйымдастырылған, жаһандық деңгейде салыстыруды үйлестіретін бағдарлама дербес дереккөзге айналды.

Жалпы, ХСБ мақсаты әлемдік статистика әлеуетін нығайту болып табылады. ХСБ тұрақты түрде жүргізу үшін, бағдарламаны жаһандық, аймақтық және ұлттық деңгейлерде құрамдас бөлікке айналдыру керек. Ең алдымен, БҰҰ Статистикалық комиссиясы жаһандық экономиканың жұмысын ұйымдастыруда халықаралық қаржыландырылған кеңсе қорын қалыптастырып, жоғары деңгейдегі сарапшыларды белгіленген шарттармен тарту мүмкіндігін қамтамасыз етуі қажет.

Бүгінгі таңда бағдарламаның тұрақтылығын күшейту мақсатында жақын орналасқан аймақтардың статистикалық органдарымен бағалық салыстырулар жүргізіледі. Бұл маңызды фактор, себебі аймақтық ұйымдар жақын, қатысушы мемлекеттерге түсінікті әрі олардың белсенділігін арттырады, сонымен бірге донорлардың қызығушылығын тудыруы мүмкін. Әдіснамалық тұрғыдан алғанда, аумақтар бойынша салыстырулар жүргізу оларды жаһандық деңгейде дамытуға және бірыңғай тауарлар тізімін құрастыруды қамтамасыз етеді.

Ғаламдық салыстырудың төртінші кезеңінің өткізілуінде аймақтық статистикалық органдардың қатысу маңыздылығы ерекше. Өз кезегінде, Қазақстан ТМД құрамында қатысатыны белгілі. Қазіргі кезде,

ТМД Мемлекетаралық статистика комитетімен тығыз байланыста бірнеше шаралар жүзеге асырылуда.

Тұтыну тауарлары мен қызметтеріне, инвестициялық тауарлар бағалары туралы деректер жиналып, уәкілді аймақтық органға жіберілді. Сонымен қатар, құрылыс материалдарына бағалары бойынша тиісті деректер әзірленуде.

ХСБ 2021 тұтыну бағаларын зерттеу 8 модульден тұрады:

1 модуль – Тұтыну тауарлары, сусындар мен шылым. Тізімде барлығы 520 тауар көрсетілген, оның 217 ХСБ тауарлары.

2 модуль – Жеке тұтыну тауарлары, барлығы 377, оның ішінде 81 тауар ХСБ.

3 модуль – Үйге арналған тауарлар 390 тұрады, 100 тауар ХСБ.

4 модуль – Қызметтер, 283 тауарды құрайды, 80 аса тауар ХСБ.

5 модуль – Жиһаз, барлығы 137, ХСБ – 20.

6 модуль – Денсаулық сақтау, барлығы 289, оның 75 тауары ХСБ.

7 модуль – Көлік, барлығы 97 позицияны құрайды, оның ішінде 24 – ХСБ.

8 модуль – Өзге тауарлар, 165 тауардан тұрады, оның 36 ХСБ құрайды.

Аталған модульдер зерттеу бойынша ұсынымдарды қамтиды, атап айтқанда жалпы түсіндірме, тауарлар сипаттамасы, алғашқы топтағы тауарлар саны, модель таңдаудың негізгі ережелері.

Құрылыс өнімдерін салыстыру бойынша ТМД елдерінде ресурсты-технологиялық модель әдісі қолданылады, бұл ТМД елдеріндегі құрылыс және жобалау ұйымдарында қолданылатын нақты ақпараттық мүмкіндіктерге сәйкес келетін ресурстар бағасын есепке алуға негізделген. Құрылыс объектісінің моделі қолданысқа берілген әртүрлі объектілер бағасын сипаттайтын ресурстар жиынтығы. ХСБ 2021 сауалнамасы құрылыс материалдары бойынша орташа бағаларды құрайтын 102 позициядан тұрады.

Халықаралық салыстырулар үшін нарықтық емес қызметтер көлемі маңызды болып саналады. Нарықтық емес қызметтерге мемлекеттік басқару, ғылым, білім, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, спорт және демалыс орындары салысындағы қызметтер жатады. Олар бюджет құралдары және үй шаруашылықтарына қызмет ететін коммерциялық емес ұйымдар есебінен қаржыландырылады.

СҚП негізгі элементтерін есептеуге қажет шығындар 4 негізгі топтан тұрады: еңбекақыны төлеу, аралық тұтыну, негізгі капиталды тұтыну, өндіріске арналған өзге де салықтар. Нарықтық емес қызметтердің әр саласы жалдамалы еңбек санатына (кәсіптер) бөлінген. Ол арнайы зерттеу мен есептеуді қажет етеді және орташа жылдық көрсеткішті қамтиды.

ЖІӨ компоненті саналатын тұрғын үй қызметін салыстыру үшін ТМД елдері тұрғын жай жағдайы мен

сандық индикаторларды есептеу әдісі қолданылады. Сандық көрсеткіштер бөлме сандары мен тұрғын үйдің жалпы аумағын, ал сапалық көрсеткіштер коммуналдық жағдайды, оның ішінде жарық, сумен қамсыздандыру, орталықтандырылған жылуды қамтиды. Бұл әдіс ТМД елдері үшін өте тиімді, себебі тұрғын үй нарығы жоғары деңгейде дамымаған және бағалық өлшемдері арасында ауқымды өзгерістер болмайды.

Жоғарыда аталғандар халықаралық салыстыруды жүзеге асырудың іс-шаралары болып табылады және ТМД аумағында жүргізілуге тиісті, белгіленген тәртіпте келісулер жүргізу арқылы кестемен бекітілген жұмыстар тізбесі.

Қазақстандық статистика органы 2020 жылы Жаһандық ХСБ атқару шеңберінде ТМД елдері арасында төраға-үйлестіруші ретінде тағайындалып, бірнеше салалық тапсырмалардың орындалуын уақытылы әрі сапалы ұйымдастырып, өз миссиясын жоғары деңгейде орындады.

Әдебиет:

1. А.Е. Косарев «Паритет покупательной способности валют – уникальный инструмент международных сопоставлений» «Вопросы статистики», 5/2014;
2. А.Е. Косарев, С.М. Сергеев «Паритет покупательной способности валют: развитие методов и практики расчетов в ПМС СНГ 2014» «Вопросы статистики», 9/2017;
3. «Международные сопоставления на основе паритета покупательной способности валют» результаты по данным за 2017 год, обновленным данным за 2011 и 2014 годы;
4. «Руководство по составлению субнациональных паритетов покупательной способности валют (ППС)»;
5. С. Сергеев «Методология и организация Программы международных сопоставлений по данным за 2011 год (глобальное сопоставление ВВП на основе паритета покупательной способности валют)»;
6. <https://www.worldbank.org/en/programs/icp>
7. <http://www.cisstat.org/icp/>

Автор туралы мәлімет:

Саржанова Аягез Серікқызы - Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі Ұлттық статистика бюросы Баға статистикасы департаментінің сарапшысы

МРНТИ: 06.71.45

JEL: A20

Қазақстан жастарының білім беру ішкі көші-қон үрдісін әлеуметтанулық талдау

М. Қалмұханбетова - әлеуметтану, II курс докторанты әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы қаласы)

М. Шнарбекова - Ph.D, доцент м.а. әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы қаласы)

Аннотация:

Аталған мақалада жастардың білім алу мақсатындағы ішкі көші-қон мәселесіне әлеуметтанулық талдау жасалып, көші-қон туралы жан-жақты мәлімет ұсынылған. Ішкі көші-қон бойынша қабылданған заңдар мен тұжырымдарға және тақырып бойынша әлеуметтанулық зерттеу нәтижелеріне талдау жасалынған. Авторлар қазақстандық студенттердің білім беру саласындағы ішкі көші-қонның қазіргі жағдайымен әсер етуші факторларды талдайды. Ресми ақпараттарға сүйене отырып жастардың білім алу мақсатында ең жиі көші-қон үдерісі орын алған қалалардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы сараланады. Білім алу мақсатында ішкі көші-қон мәселесін талдаудың маңызы жастардың ең ірі қалаларға тұрақтауды жоспарлап, басқа аймақтарда еңбек күші мен жастардың санының азаюы сияқты әлеуметтік-экономикалық қауіптің алдын алу керектігін жіктеген. Сонымен қатар, ауылдар мен облыс орталықтары немесе аудан, қаланың экономикалық тұрақтылығы мен инновациялық-технологиялық жағынан жастарға қызмет көрсету мүмкіндіктері талданған. Жастардың ішкі көші-қон мәселесінің басты факторларын анықтап, салдарлары мен мүмкіндіктеріне жан-жақты талдау жасалынған. Білім беру ішкі көші-қон жағдайы туралы ресми ақпарат негізінде салыстырмалы талдау жасалынған және негізгі мәселелер сараланған.

Негізгі сөздер: жастар, әлеуметтену, білім беру көші-қоны, ішкі-көші қон, урбандалу, жоғары білім, білім нарығы, жұмыспен қамту.

В данной статье проведен социологический анализ проблемы внутренней миграции молодежи и представлена комплексная информация о миграции молодежи. Проведен анализ законодательных актов и программ по миграции, также изучены результаты социологических исследований по теме статьи. Авторы анализируют современное состояние и факторы влияющие на внутреннюю миграцию казахстанских студентов. На основе официальной статистики рассматривается социально-экономическое положение городов, которые выступают центрами образовательной миграции внутри страны. Значимость анализа образовательной миграции внутри страны заключается в том, что региональная молодежь часто остаются в городе даже после окончания обучения. Такая тенденция ведет к потенциальной экономической проблеме в регионах, которая выражается в сокращении численности рабочей силы и молодежи в регионах. Также оценена возможность обеспечения молодежи в инновационно-технологическом плане и сохранения экономической стабильности городов и сёл, областных центров и районов. Проведен всесторонний анализ последствий и возможностей внутренней миграции молодежи и выявлены ключевые факторы проблемы. На основе официальной статистики о состоянии внутренней миграции в стране проведен сравнительный анализ и проанализированы основные проблемы миграции.

Ключевые слова: молодежь, социализация, образовательная миграция, внутренняя миграция, урбанизация, высшее образование, рынок образования, трудоустройство.

This article provides a sociological analysis of the problem of internal migration of young people in order to gain knowledge and provides detailed information about migration. The analysis of the adopted laws and conclusions on internal migration and the results of a sociological study on the topic is carried out. The authors analyze the current state and influencing factors of internal migration of Kazakhstani students in the field of education. On the basis of official information, the socio-economic situation of the cities in which the migration process took place most often in order to educate young people is ranked. The significance of analyzing the problem of internal migration for the purpose of education was that young people planned to gain a foothold in the largest cities, and in other regions they had to prevent a potentially political threat, such as a reduction in the number of labor and youth. In addition, the possibilities of serving young people in terms of innovation and technology and the economic stability of cities, districts and villages, regional centers or districts are analyzed. A comprehensive analysis of the consequences and opportunities, identification of key factors of the problem of internal migration of young people. Education based on official information about the state of internal migration, a comparative analysis was carried out and the main problems were analyzed.

Keywords: youth, socialization, educational migration, internal migration, urbanization, higher education, education market, labor productivity

Кіріспе

Елімізде қазіргі уақытта ішкі және сыртқы көші-қон үдерісі жаһандық сипат алып отыр. Мемлекеттегі жаппай индустрияландыру мен урбандану үдерістері, жаңа дәуірдегі күрделі әлеуметтік-экономикалық және тарихи өзгерістер көші-қонның көлемі мен сипатына ықпал етуде. Жаһандық көші-қон тенденция әлемдегі барлық мемлекеттерге, қоғамның барлық саласына әсер етіп, әлеуметтік қабаттар мен топтардың, тұрғындардың өмір сүру салтына күрделі өзгерістер әкелуде. Әлемдік миграциялық жағдайлар еліміздегі көші-қон үдерісіне әсер етіп отыр. Ел тарихындағы демографиялық, әлеуметтік-экономикалық, мәдени өзгерістерге көші-қон үрдісі мен республика аумағындағы ірі қалалардың пайда болуына әсер етті. Қазіргі қоғамда ішкі көші-қон үрдісінің етек алуы аймақаралық әлеуметтік, демографиялық, экономикалық теңсіздікке байланысты. Елімізде ішкі көші-қон үрдісі біріншіден, мелекеттік билік құрылымдары тарапынан ұйымдастырылған түрде іске асырылып жатса, екіншіден, стихиялық түрде әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен аймақтардан республикалық маңызы бар ірі қалаларға жұмыс іздеу мақсатымен жүруде. Ауыл жастарының қалаларға көшіп-қонуы өзекті, өйткені қалаға қоныс аударған ауыл жастары Қазақстанның ірі қалаларының әлеуметтік-мәдени және этно-мәдени бейнесін трансформациялайды. Ресми статистикалық ақпарат көзі соңғы он жылдықта елімізден 300 мыңнан аса адамның көшіп кеткенін көрсетеді. Елден көшіп кетушілердің басым бөлігі жастар. Жастардың инновацияға бейімділігін және еліміздің әлеуметтік-демографиялық қабаты екенін ескерсек, оларды елдің экономикалық-креативті әлеуеті деп айта аламыз. Әлеуметтанулық зерттеулер нәтижесі жастар миграцияны өмір сүру мүмкіндіктерін арттырудың бірден-бір жолы ретінде қарастыратынын көрсетіп отыр [3].

Ішкі көші-қон ел аймағында жүзеге асырылады және уақытша немесе тұрақты сипатта болады. Мектеп түлектерінің жоғары білімді алу үшін басқа қалаға қоныс аударуы уақытша сипатта болуы қарастырылады. Бірақ көптеген жастар білім алған қаласында тұрақталып қалуды жоспарлайды. Көші-қон термині «migratio және migro»- латын сөздігінде «өтемін» және «көшемін» деген түсінік береді. Халықаралық көші – қон ұйымы (ХКҚҰ) анықтамасы бойынша, көші – қон - адамдардың өздерінің тұрғылықты жерінен немесе халықаралық шекара арқылы немесе мемлекет ішінде көшуі. Өзінің әдеттегі тұрғылықты жерінен елдің аумағында болсын, халықаралық шекара арқылы болсын, уақытша немесе тұрақты тұруға және әртүрлі себептер бойынша кететін адам мигрант мәртебесіне ие болады.

Негізгі бөлім

Қазіргі әлеуметтану ғылымында көші-қон құбылысын түсіндіру және талдауға теориялық тұрғыда негіз болатын, бірін-бірі толықтыратын макро және микро деңгейлі бірқатар ғылыми парадигмалар

бар. Солардың біріншісі, қоғамдық жүйені басты орынға қоятын құрылымдық функционализм теориясы. Құрылымдық функционализм көші-қонды макродеңгейде қарастырып, көші-қонның себебі қоғамдағы жүйелердің, соның ішінде экономикалық жүйенің жағдайына байланысты деп түсіндіреді. Құрылымдық функционализм парадигмасының мазмұны бойынша адамның мінез-құлқының қалыптасуына және оның белгілі бір жағдайларға қатысты іс-әрекетіне қоршаған ортасы әсер етеді. Осыған байланысты адамнан күтілетін әрекет пен оның жасаған іс-әрекеті үнемі сәйкес келіп отырады. Әлеуметтену барысында бір ұрпақтан екінші ұрпаққа қоғамдық құндылықтар беріледі және бұл қызметті отбасы атқарады. Отбасы арқылы адамның бойында сүйіспеншілік (отанға, жақынына), сәйкестілік (ұлттық) сезімдері қалыптасады. Құрылымдық функционализм теориясы көші-қонның себебін қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жағдайлармен, қоғамда қалыптасқан дәстүр мен мәдениет тұрғысынан түсіндіреді. Құрылымдық функционализм өкілдері көші-қонға әсер ететін факторларды келесідей топтастырады:

- Экономикалық (жалақының аздығы, жұмыссыздық);
- Әлеуметтік (баспана, мектеп, денсаулық)
- Демографиялық (жасы, жынысы, отбасылық жағдайы);
- Саяси (ел ішіндегі саяси жағдайларға байланысты);
- Діни ахуал [9].

Алайда, құрылымдық функционализм өкілдері көші-қонның негізгі мотивтері мен нәтижесін әлеуметтік-экономикалық факторлар деп таныды. Көші-қон мәселесінің дамуына үлес қосқан әлеуметтанушы ғалым Э. Лидің «ығыстырушы-тартылыс факторлары» деген атпен белгілі теориясы көші-қонның себептерін әлеуметтанудағы құрылымдық-функционалдық парадигмасы тұрғысынан түсіндіреді. Бұл жағдай Э. Лидің көші-қонның «сұрыптық сипатта іске асады» деген тұжырымына дәлел. Э. Лидің теориясында көші-қонның негізгі себебі – әлеуметтік-экономикалық жағдайдың ауырлығы. Әлеуметтанушы Э. Равенштайнның ішкі көші-қонға қатысты тұжырымдары бүгінгі күнде дамыған мемлекеттерге қатысты ескірген теория болып саналуы мүмкін, алайда дамушы мемлекеттер үшін өзектілігін жоймаған [8].

Қазіргі Қазақстандағы ішкі көші-қонның жағдайы өзге дамушы елдердегідей, ішкі көші-қон негізінен ауылдан қалаларға бағыттталып, елдегі урбандалу үдерісін жеделдетуде. Ресми статистикалық мәліметтер бойынша, Қазақстанда қала халқы – 57%, ауыл халқы – 43%. Ауыл халқының қалаларға қоныс аударуының басты себебі ауылдарда әлеуметтік-экономикалық жағдайдың төмендігі, жұмыс орындарының аздығы, шектеулі инфрақұрылым.

Ғалымның бұл тұжырымы дәл қазіргі ішкі-көші қонның салдарын анықтап тұр [5]. Ғалым Э. Равенштайнның ауылдан қалаға көшіп қону постулаттары мен С. Стоффердің «ұстап қалушы» факторлары (Theory of intervening opportunities) тұжырымдарын толықтырады. Бұл теорияның бүгінгі күндегі өзектілігі қазіргі қала халқының ұлғаюы ауылдан көшіп келген ауыл жастарының есебінен болғанын анықтаумен байланысты.

Ішкі көші-қонның пайда болуы себебін-аймақтардағы еңбек пен капиталдың теңсіз бөлінуі деп түсіндіретін әлеуметтанушы ғалым М. Тодароның ұсынған үлгісіне тоқталсақ, М. Тодароның неоклассикалық теориясын құрылымдық парадигмаға жатқызамыз, өйткені бұл үлгінің мазмұны миграцияның себебі мемлекеттің экономикалық жүйесінің дамуымен тығыз байланысты. Қалаларда жұмыссыздық деңгейінің жоғары болуына қарамастан, ауылдан қалаға қоныс аудару – рационалды іс-әрекет. Жұмысшылар қалаға көшіп барғанда алатын жалақысы мен ауылда тауып отырған табысының деңгейін салыстыру негізінде көшу туралы шешім қабылдайды. Осылай ойлауға негізделіп жасалынған әрекетті неоклассиктер рационалды әрекет деп түсіндіреді. М. Тодаро бойынша қала экономикасын көтеруге бағытталған кезкелген іс-шара қалада халық санының артуына, жұмыссыздықтың ұлғаюына себеп болады, өйткені қаладағы өмірсүру деңгейін жақсарту ауылдық жерлерден жұмыс күшін тартады. Жұмыс орындарының аздығына қарамастан жоғары білімді адамдардың саны көбейе түседі де, жоғары білімділер жұмыссыздардың қатарын толықтыра түседі. Бұл жағдайда көші-қонға «тартылыс» факторларына қарағанда ауылдағы «ығыстырушы» факторлар әсер етеді.

М. Тодаро үлгісі бойынша көші-қонға әсер ететін факторлар:

- Рационалды ойлау (шығындар мен түсетін табысты салыстыру);
- Ауылдық жердегі «ығыстырушы» факторлар;
- Ауыл мен қаладағы күтілетін табыс арасындағы айырмашылық көші-қонды ұлғайтады, қалада қосымша жұмыс күшін арттырады және жұмыссыздықтың өсуіне алып келеді;

Тодароның көші-қон үлгісі біздің еліміздегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды түсіндіруде қолайлы. Қазақстанда жан басына шаққандағы жоғары білім деңгейінің басқа дамушы мемлекеттер мен салыстырғанда жоғарылығына қарамастан, елімізде жұмыссыздық мәселесі өзекті. Мамандар тұрғындардың көп бөлігінің жұмысбастылығын қамтамасыз ету үшін келесі салаларды дамытуды ұсынады:

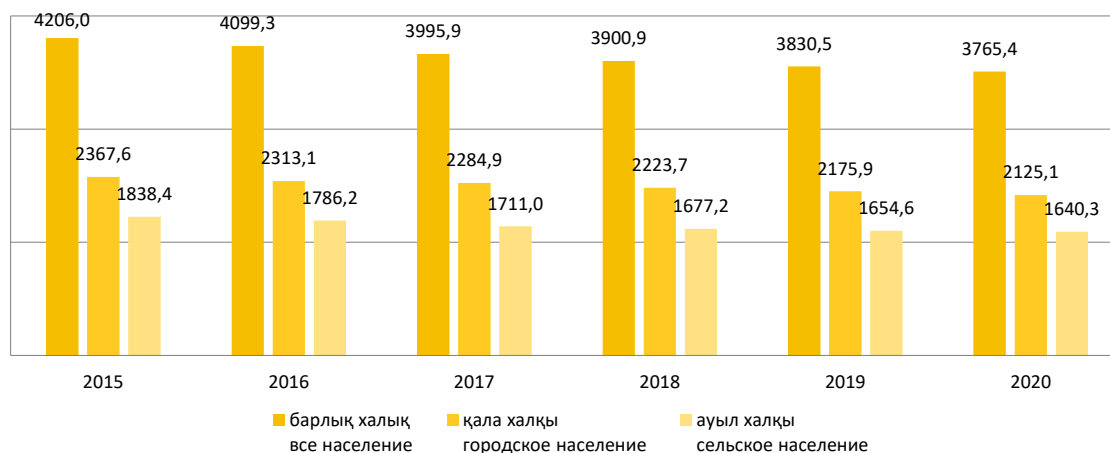
- Ауыл шаруашылығы;
- Тамақ және жеңіл өнеркәсіп;
- Қызмет көрсету саласы мен туризм.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік көші-қон саясаты тұжырымдамасында білім беру (оқу) көші-қоны білім алу немесе жалғастыру мақсатындағы көші-қон ретінде айқындалады, яғни білім беру және оқу көші-қоны осы анықтамада синонимдер болып табылады. Д. Массей, М. Перет, В.А. Ионцев, И.В. Ивахнюк сияқты ғалымдар білім беру миграциясын интеллектуалды көші-қонның бір түрі ретінде қарастырады [1]. Еліміздегі жастардың білім алу үшін урбанизациялануы мен ішкі немесе халқаралық көшіп-қоны соңғы жылдарда әлеуметтік-экономикалық мәселеге айналуға. Зерттеу нәтижелері бойынша, бұл жастардың еліміздегі білім реформасына және өндірістік тәжірибеде заманауи мүмкіндіктерді үйренуді мақсат етуде жекелеген әлеуметтік-экономикалық факторларға қанағаттанбауынан қалыптасады. Осыған байланысты жастар арасында ғылымның мәртебесін арттыру және оларды инновациялық жобаларды әзірлеуге тарту жастар саясатының негізгі бағыттарының біріне айналуы қажет. Еңбек нарығында, жалпыға ортақ еңбек қоғамында жастардың аса маңызды негізгі құндылықтары жастарды экономикалық-еңбек қызметіне тартуға негізделген еңбексүйгіштік пен ерекше еңбек этикасы болуы маңызды. Зерттеулерге сәйкес жастардың үштен бірі жұмысқа орналасу үшін ел ішінде өзінің тұрақты мекен-жайын өзгертуге дайындығын білдірген. Дегенмен, көбіне олардың ұмтылысы Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент, Ақтөбе, Ақтау секілді қалаларға бағытталған. Халықтың көші-қон саласындағы заңнама Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделген және «Халықтың көші-қоны туралы» заңы мен өзге де нормативтік-құқықтық актілерден тұрады. Заңмен жарияланып отырған халықтың ішкі көші-қон саласындағы мемлекеттік саясаттың міндеттері «көшіп қонушылардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау» мен «ішкі көші-қон ағынын оңтайландыру, көшіп-қонушылардың ел аумағында ұтымды қоныстануын қамтамасыз ету» мәселелерін қамтиды.

Еліміздегі ішкі-көші қон бойынша 18-25 жас аралығындағы жастар негізгі ішкі көші-қонға қатысушылар болып табылады. 25-35 жас аралығындағы топ халықаралық көші-қонға бейімделген. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша елімізде 2020 жылы 14-28 жас аралығында жастар саны 3765,4 мың адамды құрады. Қала жастары 2125,1 мың, ауыл жастары 1640,3 мың адамды құрайды. Бұл статистикалық көрсеткіштерден жастардың үлесі 16,7% құрайды [6].

Еліміздегі жастардың 2015-2020 жыл аралығындағы санақ көрсеткіші

жыл басына, мың адам

2021 жылғы 1 қыркүйек пен 30 қазан аралығында жүргізілген Ұлттық халық санағының алғашқы нәтижесі бойынша, Қазақстан халқы 19169550 адамды құрайды. Қазақстандықтардың 48,71% – ерлер, 51,29% – әйелдер. Қазақстан халқының орта жасы 31,94 жас деп көрсетілген. Жалпы халықтың 33,97%– 17 жасқа дейінгі балалар, 19,72%– 14-28 жас аралығындағы жастар. Елімізде қазақтардың үлесі – 70,18%. Халықтың 59,05%, яғни 11 320410 адам еңбекке жарамды. Ресми ақпаратта көрсетілген 14-28 жастағы жастар саны шамамен жалпы халықтың 40-50% құрайды. Сондықтан жастардың білім алуына байла-

нысты мүмкіндіктерге өте мұқият қарау маңызды. Мемлекеттік жастар бағдарламалары жастардың ішкі және сыртқы көші-қон мәселесін шешуге баса назар аударады. Мәселен, Қазақстан жастарын жұмыспен қамту мақсатында дайындалған стратегиялық бағдарламалық аясындағы жобалар. Олар: «Дипломмен ауылға!», «Мәңгілік ел жастары – индустрияға» атты әлеуметтік жоба шеңберінде «Серпін – 2050» білім беру бағдарламасы қолға алынды. 2017-2019 жылдар бойынша жастардың ішкі көші-қон динамикасы 1-кестеде көрсетілген.

1 кесте

14-28 жас аралық жастардың ішкі көші-қон бойынша сандық көрсеткіш

Жас ерекшелігі	Барлық жастар			Қала жастары			Ауыл жастары		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Келген ерлер/әйелдер									
Барлығы	297 730	295 856	337 405	195 129	195 439	208 597	20 260	100 417	128 808
14-18	58 938	67 997	78 267	40 059	47 165	45 730	18 879	20 832	32 537
19-23	115 241	115 372	122 245	74 469	75 208	74 422	115 241	115 372	122 245
24-28	123 551	112 487	136 893	123 551	112 487	136 893	42 950	39 421	48 448

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша.

Кестеде көрсетілген статистикаға сүйенсек, 2019 жылы 18-28 жас шамасындағы жастар арасында ішкі көші-қон қозғалысы белсенді жүзеге асқан. 2017 жылдан 2018 жылға қарағанда жастардың қалаға көшу қарқыны аса жоғарыда төмен де еместігін көруге болады. Ауылға қоныстанға 14-18 жас арасындағы жасөспірімдердің білім алу үшін қоныс ауыстыру басымдығы 2019 жылы көрініс тапқан. Статистика агенттігінің 2018 жылы 1 тамыздағы мәліметі бойынша жыл басынан бері қала халқы 120771 адамға көбейіп, 10544340 адам жеткен. Оның 34 521 – көшіп келгендер. Табиғи өсім – 86250 адам. Ауыл тұрғандары 14596 мыңға өскен. Урбанизация үдерісі жоғары қарқынмен дамыған. Қазақстан ішінде көші-қон

ауылдар мен экологиялық қолайсыз аймақтардан экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың экономикалық жағдайы анағұрлым қолайлы аймақтарға қарқынды түрде көшуімен сипатталуда.

Сорос-Қазақстан Қорының «Жастар бастамасы» бағдарламасы аясында ішкі көші-қон себептерін анықтау мақсатында 1000 жас респондентті қамтитын зерттеу жүргізілген. Зерттеу нәтижелері негізінде келесідей себептер анықталған «білім алу» - 57,4%, «табыстың жеткіліксіздігі» - 54,1%, «бұрынғы тұрғылықты орны бойынша жұмыс/еңбекақы болмауы» - 43,4%, «өмір сүру деңгейімен қанағаттанбау» - 31,8%, «отбасылық себептер» - 21,5% [4]. Жастардың білім алу мақсатындағы көші-қонның

бүгінгі жағдайын анықтауда 2019-2020 оқу жылының жасадық [7]. Статистикалық мәліметтер 2-кестеде басына жоғары оқу орындарындағы студенттер көп берілген.

қоныстанған ірі қалаларға салыстырмалы талдау

2 кесте

2019-2020 оқу жылының басына жоғары оқу орындарындағы студенттер көп қоныстанған ірі қалалар көрсеткіші

	14-17 жас	18-19 жас	20-24 жас	25-28 жас
Қазақстан Республикасы	52 845	54 087	33 479	10 166
Ақмола	910	1 004	496	200
Ақтөбе	1 748	2 547	2 404	476
Алматы об.	1 411	893	409	190
Атырау	968	1 171	757	284
БатысҚазақстан	1 866	1 272	2 902	902
Жамбыл	1 165	1 499	1 176	904
Қарағанды	3 674	4 246	1 939	658
Қостанай	1 603	1 102	1 130	332
Қызылорда	700	665	584	114
Маңғыстау	1 007	1 109	820	79
Павлодар	613	1 622	1 798	472
СолтүстікҚазақстан	1 043	674	386	84
Түркістан	1 233	1 348	534	98
ШығысҚазақстан	2 996	2 453	1 890	469
Нұр-Сұлтан қаласы	6 419	7 560	1 486	314
Алматы қаласы	19 077	17 378	7 395	2 417
Шымкент қаласы	6 412	7 544	7 373	2 173

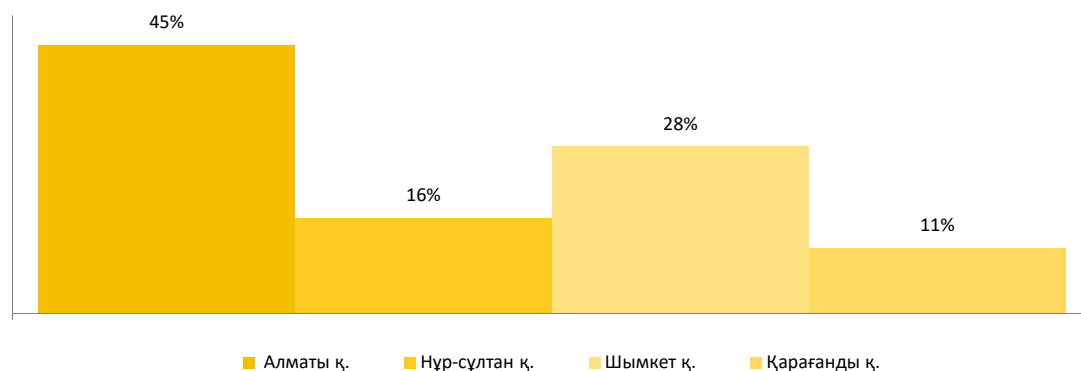
Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша.

Еліміз бойынша барлық студенттер саны 150577, оның ішінде 97732 ЖОО-на қабылданған 18-28 жастағы жастар. Салыстырмалы талдау негізінде еліміздің ең ірі экономикалық-мәдени-саяси орталығы Алматы қаласында 46267 студент тұрғылықты жерінен көшіп қоныстанған. Қазақстанда мемлекеттік 45, жекеменшік 79 университет және шетелге тиесілі 4 ЖОО бар. Жоғары білімді қаржыландыру көздері әр түрлі [2]. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру шығындарының ЖІӨ 0,3% деңгейінде. Білім және ғылым министрлігі (БҒМ) жоғарғы және орта, орта білімнен кейінгі оқу орындарын екі жолмен қаржыландырады: 1) мемлекеттік мекемелердің материалдық-техникалық базасын

жаңарту мақсатында; 2) мемлекеттік университеттерде мамандарды даярлауға арналған мемлекеттік келісімшарттар негізінде шәкіртақы тағайындалған студенттердің білім алу бағдарламаларына. Сондықтан да жастардың білім алу мақсатында ішкі көші-қонға байланысты әлеуметтік-экономикалық түткілді мәселелер мемлекеттік бақылау назарында. Жастардың білім алу мақсатында қоныстанған ірі қалаларда жастардың тұрақтану деңгейін пайызға шағып қарайтын болсақ, елімізде жастардың дамуына ықпал ететін қалалардың мүмкіндіктерін байқауға болады. 2018-2019 жылы республика бойынша оқуға түскен студенттердің ең көп ішкі көші-қон тіркелген қалалар 2-суретте көрсетілген.

2-сурет

2018-2019 жылы республика бойынша оқуға түскен студенттердің ең көп ішкі көші-қон көрсеткіші

2019-2020 оқу жылы бойынша еліміздің 17 қаласында орналасқан ЖОО-дарына маман болу мақсатында оқуға түскен 18-25 жас аралығындағы жастардың көпшілігі бірнеше қалада шоғырланған. Мәселен, Алматы қаласына 17-28 жастағы 27190 білім алушы жастар, Шымкент қаласына 17090, Нұр-Сұлтанға 9360, Қарағандыға 6843 қоныстанған. Жастардың қалаға қоныстанып қалуға ең бірінші әсер ететін фактор - экономикалық фактор. Себебі жұмыс жасауға таңдау өте көп. Бірақ тәуекелдердің бірі – үлкен қалаларда жастардың баспанамен қамтамасыз етілуі және жатаханада немесе жалдамалы пәтерде тұру көрсеткішінің артуы, сәйкесінше, қалада тіркелген адамдар санын нақты анықтау қиындығы. Екінші фактор - әлеуметтік мәдени, жастар өркениет көшімен бірге жүретін, ортаға тез әлеуметтенетін топ болғандықтан, әлемдік немесе ұлттық мәдениет орталықтардан бөлектен алмайды. Осы себепті ауыл мен қаланың айырмашылығы айрықша сезіледі. Алматының ішкі көшіп-қонушылар үшін тартымды болуы оның инфрақұрылымының дамуымен ғана емес, жоғарғы оқу орындарының көп санымен түсіндіруге болады. Сонымен қатар, еліміздің солтүстік облыстарын және кезінде түрлі өндіріс ошақтарына байланысты бой көтеріп, кейіннен аталған өндіріс орындарының тоқтап қалуына байланысты бос қалған қалаларды жастармен толтыру мәселесі қолға алынуда. Солтүстік облыстардың көпшілігінде этникалық славян өкілдерінің Ресей, Украина, Белоруссияға жаппай көшуіне немесе аталған елдердегі жастардың оқу орындарына білім алуға кетіп қайта оралмауына байланысты Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Павлодар облыстарында еңбек күшіне қажеттілік туындауда [5]. Сондықтан Қазақстанның адамдар тығыз шоғырланған өңірлерінен солтүстік облыстарға еңбек күшін тарту ішкі миграцияны дамыту бағытында Білім және Ғылым министрлігі арнайы білім беру бағдарламаларын ұсынуда. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы «Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасында» ішкі сын-қатерлерлерге мыналар жатқызылған:

Әдебиет:

1. Қазақстан жастары статистикалық жинағы. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Нұр-Сұлтан, 2020. - 127 б.
2. Есіркеп С. Қазақстандағы миграцияның негізгі тенденциялары // Алматы, 2021ж. [Электронды ресурс]: <https://strategy2050.kz/news/aza-standa-y-migratsiyany-negizgi-tendentsiyalary/>
3. Забирова А. Теории и концепции процессов миграции в зарубежной социальной науке // Евразийское сообщество. –2003. – №2 (42). – С. 131-135.
4. Ионцев В.А., Алешковкий И.А. Тенденции международной миграции в глобализирующемся мире// Век глобализации, 2008, № 2. С. 77–87.
5. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 27 ақпандағы № 191 қаулысы. // [Электронды ресурс]. <https://adilet.zan.kz/kaz/>
6. Махмұтова М. Қазақстандағы жастардың ішкі көші-қоны: Алматы қ. мысалында әлеуметтік зерттеу. Алматы, - 2013.

- біліктілігі төмен жұмыс күшінің артықтығы және білім деңгейінің жоғары болмауына байланысты экономиканың жекелеген секторларындағы білікті кадрлардың тапшылығы;

- ірі қалалар мен жекелеген аумақтарда халықтың тығыз орналасуы болып табылады. Бүгінде оңтүстік өңірлерде туу деңгейінің жоғарылығы, халық көп қоныстанған өңірлерде жұмыс күшінің артықтығы және этникалық мигранттардың орналасуы әлеуметтік шиеленістің ошағына айналуға;

- шекаралас аумақтардың босап қалуы және солтүстік өңірлерде халық санының, әсіресе, еңбекке қабілетті азаматтар санының қысқаруы олардың экономикалық өсімін қамтамасыз етуде қиындықтарға алып келеді және жалпы елдің ұлттық қауіпсіздігіне әсер етеді.

Бұл мәселелердің шешім табуы жастардың білім нарығында бәсекеге қабілеттілігі жоғарылап, урбанизация үдерісін тұрақтандыруға ықпал етеді.

Қорытынды

Білім беру көші-қоны қуатты қозғалтқыш және экономикалық, саяси, әлеуметтік жағдай аясында өзгеріп отырады. Білім беру көші-қонының ықпалы еңбек қызметін жүзеге асыруға түрткі болатын қозғалтқыш. Ел ішінде жастардың білім алу мақсатында немесе жұмыс жасау, қоныстану мақсатында қоныс-аудару мәселесі 2017-2019 жылдармен салыстырмалы түрде талдау нәтижесінде жылдан-жылға артып келе жатыр. Бұл үдеріс дәл осылай жалғаса берсе ішкі көші-қон қозғалысы урбанизация деңгейін жоғарылатуы табиғи құбылыс. Қала ішінде жастардың сұранысын қанағаттандыратын бағдарламалар негізінде тек орталық қала емес шеткі аймақтарға жастарды шоғырландыру жұмыстарының маңызы үлкен. Егер жастардың ішкі көші-қон мәселесі тұрақталса, әр аймақта экономикалық-мәдени даму, қаланың инфрақұрылымдық мүмкіндіктердің жоғары деңгейде жүзеге асуына ықпал етеді.

7. Статистика международной миграции. Практическое руководство для стран Восточной Европы и Центральной Азии. Европейская Экономическая Комиссия ООН, Фонд ООН в области народонаселения. Женева, 2018. - С. 104.
8. Тастанова Л. Теряем кадры. «Время» общественно-политическая газета Казахстана // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://time.kz/articles/zloba/2021/02/17/teryaem-kadry>
9. Харрис Дж., Тодаро М. Миграция, безработица и развитие: анализ двух секторов. Американский экономический обзор, 1970, № 1, стр. 126-142.

Авторлар туралы мәлімет:

Меруерт Дінмуханбетқызы Қалмуханбетова - әлеуметтану, II курс докторанты әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы қаласы)

Меруерт Какпанбайқызы Шнарбекова - Ph.D, доцент м.а. әл-Фарабиатындағы Қазақұлттық университеті

МРНТИ 06.58.55
JEL: Q15, Q18, P46

Қазақстан Республикасының тұрғындарын азық-түлікпен қамтамасыз етуді талдау

З. Янтурсина - экономика магистрі, аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті (Орал қаласы)

О. Черемухина - аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті (Орал қаласы)

А. Акмалиева - экономика магистрі, аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті (Орал қаласы)

А. Егзалиева - экономика магистрі, аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті (Орал қаласы)

Аннотация:

Мақалада келтірілген зерттеудің мақсаты республика халқын азық-түлік өнімдерінің негізгі түрлерімен қамтамасыз етудің қалыптасқан деңгейін талдау, сондай-ақ оларды республиканың әрбір тұрғынының салауатты өмір салтының ұтымды нормаларына сәйкес және өмірдің жоғары сапасын сезінуді қамтамасыз ету үшін жеткілікті көлемде сатып алу мүмкіндігі болып табылады. Мақалада Қазақстан Республикасының табиғи әлеуетінің сипаттамасы, сондай-ақ азық-түлік пен шикізаттың негізгі көзі ретінде отандық ауыл шаруашылығының қалыптасқан даму деңгейіне талдау, елдің ауыл халқының саны мен табиғи қозғалысы туралы деректер келтіріледі. Сондай-ақ, ресми статистика мен ауыл шаруашылығы министрлігінің деректер базасында орындалған жан басына шаққандағы азық-түліктің негізгі түрлерін өндіру және тұтыну көлемдерін зерттеу нәтижелері ұсынылды. Нәтижелер елдің азық-түлік қауіпсіздігін арттыру және республика халқының өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ еңбек нарығын реттеу жөніндегі шараларды әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Негізгі сөздер: азық-түлік, азық-түлікті тұтыну, азық-түлік өндірісі, ауыл шаруашылығы, тауар өндіруші

Целью представленного в статье исследования является анализ сложившегося уровня обеспечения населения республики основными видами продуктов питания, а также возможность их приобретения каждым жителем республики в соответствии с рациональными нормами здорового образа жизни и в объемах, достаточных для обеспечения ощущения высокого качества жизни. В статье приводится характеристика естественного потенциала Республики Казахстан, а также анализ сложившегося уровня развития отечественного сельского хозяйства, как основного источника продовольствия и сырья, данные численности и естественному движению сельского населения страны. Также представлены выполненные на базе данных официальной статистики и Министерства сельского хозяйства результаты исследований объемов производства и потребления основных видов продовольствия в расчете на душу населения. Результаты могут быть использованы при выработке мер по повышению продовольственной безопасности страны и улучшению качества жизни населения республики, а также регулированию рынка труда.

Ключевые слова: продовольствие, потребление продовольствия, производство продовольствия, товаропроизводитель, сельское хозяйство.

The purpose of the research presented in the article is to analyze the current level of providing the population of the republic with basic types of food, as well as the possibility of their purchase by each resident of the republic in accordance with rational norms of a healthy lifestyle and in volumes sufficient to ensure a sense of high quality of life. The article provides a description of the natural potential of the Republic of Kazakhstan, as well as an analysis of the current level of development of domestic agriculture as the main source of food and raw materials, data on the number and natural movement of the rural population of the country. The results of research on the production and consumption of basic types of food per capita, carried out on the basis of official statistics and the Ministry of Agriculture, are also presented. The results can be used in the development of measures to improve the country's food security and improve the quality of life of the population of the republic, as well as the regulation of the labor market.

Key words: food, food consumption, food production, commodity producer, agriculture.

Негізгі ережелер

Зерттеудің негізгі тұжырымдары мен ұсыныстары азық-түлікпен оны дайындауға арналған шикізаттың негізгі көзі, өмір сүру деңгейі мен сапасы, республикада азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және республиканың аграрлы қазық-түлік нарығын дамыту перспективалары ретінде аграрлық азық-түлік нарығының, ауыл шаруашылығының қазіргі жай-күйін зерделеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Кіріспе

Барлық уақытта адамның басты мақсаттарының бірі – тамақтану қажеттілігін қанағаттандыру. Адамның дұрыс тамақтанбауының себептері мен факторлары конференцияның қорытынды құжатында көрсетілген: тамақтану мәселелері бойынша Рим декларациясы [10].

Қазақстан Республикасында осы проблеманың болуы және оның маңыздылығы бірқатар нормативтік және құқықтық құжаттарда айқындалған. Мәселен, «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527 Қазақстан Республикасының Заңында 22-бапта «азық-түлік қауіпсіздігін» қамтамасыз ету жазылған. Соңғысы өз халқына азық – түліктің – «тұтынудың және демографиялық өсудің физиологиялық нормаларын қанағаттандыру үшін жеткілікті сапалы және қауіпсіз азық-түлік тауарларының» қолжетімділігін қамтамасыз етуді білдіреді [6. 22 бап].

«Қазақстан 2050» Стратегиясының шаралары экономиканың тұрақты және тиімді моделін құруға және өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған, оның құрамдас бөліктерінің бірі тамақтану сапасы болып табылады [7]. «Ең төмен әлеуметтік стандарттар және олардың кепілдіктері туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 19 мамырдағы Заңына сәйкес республикада «тамақ өнімдерін тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық нормалары» әзірленді және қолданылады [9].

Қазіргі экономикалық әдебиетте азық-түлік проблемасының көптеген тұжырымдары мен анықтамалары қолданылады. Олардың талдауы осы түсініктің мағыналық жүктемесі екі жақты - кең және тар мағынада ұсынылуы мүмкін екенін көрсетеді. Олар отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде ұсынылған [1; 4].

Азық-түлік проблемасы ауыл шаруашылығына қарағанда әлдеқайда кең, бірақ ауыл шаруашылығы азық-түліктің негізгі көзі болып табылады, оның дамуы мен жетілуі халықтың азық-түлікпен қамтамасыз етілу дәрежесін арттырады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында танымның жалпы ғылыми әдістері қолданылды: ғылыми абстракция, индуктивті, дедуктивті, салыстырмалы талдау. Сонымен қатар, арнайы әдістер қолданылды: салыстыру, монографиялық, нормативтік, экономикалық

және статистикалық. Зерттеудің ғылыми негізі осы проблемамен айналысатын ғалымдардың жарияланымдары болды. Ақпараттық база Қазақстан Республикасының заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілері, Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросының ресми деректері болды.

Нәтижелер мен талқылау

Жұмыста республиканың қазіргі заманғы ауыл шаруашылығының ерекшеліктері, атап айтқанда, жер ресурстары және оларды әртүрлі шаруашылық жүргізуші субъектілер арасында бөлу, халықтың және оның ішінде ауыл халқының ірілендірілген жас топтары бойынша саны, азық-түліктің негізгі түрлеріне сұраныс және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүмкіндіктері айқындалған.

Қазақстан Республикасында 2019 жылы оның ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы ауданы 219800,9 мың га немесе республика аумағының 80,7%-ын құрады. Ауыл шаруашылығы алқаптарының құрамында 26011,1 мың га немесе 11,8%-ы егістікке, 5132,6 мың га немесе 2,3%-ы шабындыққа, 184646 мың га немесе 84%-ы жайылымға тиесілі. Ауыл шаруашылығы алқаптарын республика өңірлері бойынша бөлу біркелкі емес. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің ауданы іс жүзінде өзгеріссіз қала отырып, елдің агроклиматтық ерекшелігін көрсетеді [2]. Республика аумағында ауыл шаруашылығы алқаптарының елеулі алаңдарының болуы ауыл шаруашылығын елдің ЖІӨ-нің 5%-дан астамын қамтамасыз ететін экономиканың негізгі салаларының бірі етеді және ауыл шаруашылығы өнімінің негізгі түрлерінің, шикізат пен азық-түліктің қажетті мөлшерін өндіру үшін жеткілікті. Экономиканың аграрлық секторының даму деңгейі азық-түліктің анықтаушы факторы ғана емес, сонымен бірге елдің экономикалық қауіпсіздігі болып табылады.

Бұл үшін қолайлы жағдайлар жасалған елдерде өз өндірісін дамытудың маңыздылығы туралы көптеген зерттеулер жүргізілді. Сонымен, Д. Норт еңбек бөлінісінің артықшылықтарын атап өтіп, оның елдің экономикалық өсуіне қандай мүмкіндіктер ашатынын көрсете отырып, өз аумағының артықшылықтарын тиімді пайдалана алмайтын халықтар құлдырауға келеді деген тезисті алға тартты [8]. Аграрлық азық-түлік нарығының проблемаларына қатысты бұл әлеуетті мүмкіндіктер болған кезде елдер өздерінің ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуға және азық-түліктің негізгі түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз етуге тиіс дегенді білдіреді. Әйтпесе, жаһанданудың одан әрі жалғасуы ұлттық азық-түлік қауіпсіздігінің белгілі бір жоғалуына әкелуі мүмкін [11; 3]. 1991-2020 жылдар кезеңінде жер пайдаланушылар пайдаланатын ауыл шаруашылығы алқаптарының үлес салмағы 90,6-дан 48,6%-ға

дейін қысқарды [2]. 2016-2020 жылдардағы ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алаңдары туралы деректерді талдау республикада ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының егіс алаңдарын қысқарту

есебінен шаруа және фермер қожалықтарының егіс алқаптарының ұлғайғанын көрсетеді. Зерттелетін кезеңде халық шаруашылықтарының егіс алаңдары салыстырмалы түрде тұрақты болып қалды (1-кесте).

1 кесте

Қазақстан Республикасындағы шаруашылық санаттары бойынша ауыл шаруашылығы дақылдарының егістігін бөлу

пайызбен

	2016	2017	2018	2019	2020	2020 жыл 2016 жылға (+,-)
Ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алаңы	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
Оның ішінде						
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының	60,6	60,1	59,9	58,9	59,2	-1,4
Жеке кәсіпкерлер, шаруа және фермер қожалықтары	38,4	39,0	39,2	40,2	39,9	+1,5
Халық шаруашылығы	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	-0,1

Ескертпе: [5] дереккөз бойынша құрастырылды.

Ірі тауар өндірушілер негізгі егіс алқаптарын дәнді және бұршақты дақылдар егісіне пайдаланады. 2020 жылы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары егістіктерінің 75,7%-ы және жеке кәсіпкерлер, шаруа және фермер қожалықтары алқаптарының 63,7%-ы дәнді дақылдармен қамтылды. Ірі ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер сондай-ақ майлы

және жемдік дақылдар (тиісінше 13% және 14,2%), картоп, көкөніс және бақша дақылдары егістіктерінің аудандары-елеусіз. Халық шаруашылықтарының егістіктері республиканың егіс алаңдарының 1,5%-ын алады, олардың 90,2%-ы картоп, көкөніс және бақша дақылдарын егуге бөлінген (2-кесте).

2 кесте

Шаруашылық санаттары бойынша негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алаңдары

мың га

	2016	2017	2018	2019	2020	2020 жыл 2016 жылға пайызбен
Ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алаңы-барлығы	21 473,6	21 839,9	21 899,4	22 135,8	22 582,3	105,2
Ауыл шаруашылық кәсіпорындары						
Ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алаңы	13 004,2	13 117,9	13 107,7	13 043,1	13 377,6	102,9
Дәнді дақылдар (күріштіқосаалғанда) және бұршақ дақылдары	10 102,0	10 063,0	9 817,0	9 824,9	10 133,4	100,3
Майлы және жемдік дақылдар	2 858,5	3 009,6	3 243,7	3 173,7	3 199,8	111,9
Картоп, көкөніс және бақша дақылдары	35,9	34,2	36,1	34,2	33,8	94,2
Жеке кәсіпкерлер, шаруа және фермер қожалықтары						
Ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алаңы	8 244,3	8 520,5	8 589,1	8 892,6	9 005,1	109,2
Дәнді дақылдар (күріштіқосаалғанда) және бұршақ дақылдары	5 295,0	5 335,9	5 326,5	5 565,8	5 739,2	108,4
Майлы және жемдік дақылдар	2 626,6	2 835,1	2 898,7	2 951,2	2 889,2	110,0
Картоп, көкөніс және бақша дақылдары	207,8	207,2	224,4	239,4	245,9	118,3
Халық шаруашылығы						
Ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алаңы	225,0	201,5	202,6	200,0	199,7	88,6
Дәнді дақылдар (күріштіқосаалғанда) және бұршақ дақылдары	6,5	6,4	6,6	6,0	5,8	89,2
Майлы және жемдік дақылдар	35,8	16,3	15,0	13,4	13,6	38,0
Картоп, көкөніс және бақша дақылдары	182,8	178,6	180,9	180,6	180,2	98,6

Ескертпе: [5] дереккөз бойынша құрастырылды.

Республиканың ауыл шаруашылығының тағы бір маңызды саласы мал шаруашылығы болып табылады. Ресми статистика деректері 2016 жылдан

бастап 2020 жылға дейінгі кезеңде өсірілетін мал мен құс басының саны артқанын көрсетеді.

Қазақстан Республикасындағы мал мен құс басының саны

мың бас

	2016	2017	2018	2019	2020	2020 жыл 2016 жылға пайызбен
Ірі қара мал	6 413,2	6 764,2	7 150,9	7 436,4	7 850,0	122,4
Қойлар және ешкілер	18 184,2	18 329,0	18 699,1	19 155,7	20 057,6	110,3
Жылқылар	2 259,2	2 415,7	2 646,5	2 852,3	3 139,8	139,0
Шошқалар	834,2	815,1	798,7	813,3	816,7	97,9
Құстар	36 910,1	39 913,5	44 337,9	45 041,4	43 335,0	117,4
Түйелер	180,1	193,1	207,6	216,4	227,7	126,4

Ескертпе: [5] дереккөз бойынша құрастырылды.

Зерттелген жылдары саны 2,1-ге азайған шошқаларды қоспағанда, мал мен құс саны артты.

Ауыл шаруашылығы жануарларын шаруашылық санаттары бойынша бөлу біркелкі емес. Ресми статистика деректері бойынша [5] 2020 жылы, 2016 жылғыдай, республикада халық шаруашылықтарында ірі қара мал басының 54%-ы, қой мен ешкінің 54,2%-ы, шошқаның 59,9%-ы, түйенің 50,9%-ы шоғырланған.

Жер ресурстарын тиімді пайдаланудың және жоғары агротехнология талаптарын сақтаудың алғы шарты ауыл шаруашылығы құралымдарында өндіріс салаларын оңтайлы үйлестіру болып табылады. Бұл ауыспалы егісті таңдауға, жер ресурстарын тиімді пайдалануға, маусымдықты жеңуге, өндіріс мәдениетін жалпы көтеруге әсер етеді. Деректерді талдау ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында да, мал шаруашылығы саласының үлес салмағы өнім өндіру құрылымында төмен болып қалатын шаруа (фермер) қожалықтарында да осы ережені сақтаудағы кемшіліктерді анықтады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында өсімдік шаруашылығы жетекші сала болып қала береді, оның үлес салмағы 70%-дан асады. Шаруа және фермер қожалықтарында да осындай жағдай қалыптасты.

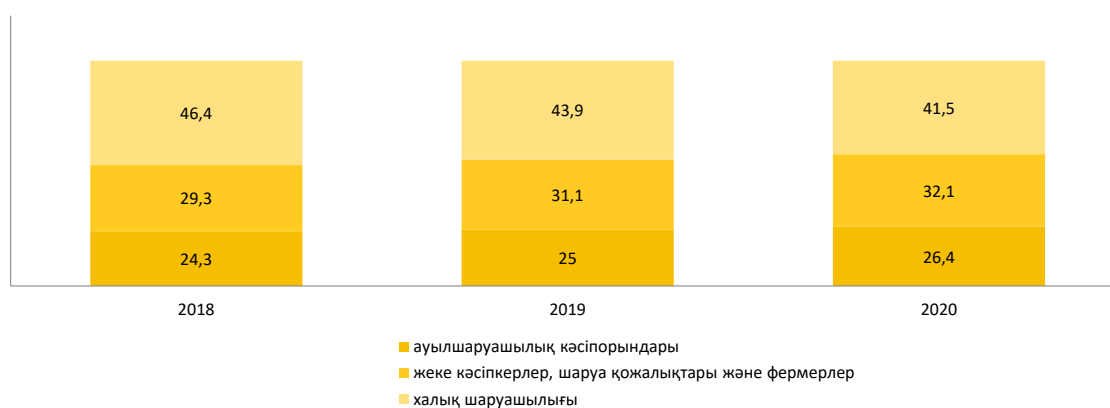
Шаруашылықтардың осы санаттарына қарағанда халық шаруашылықтары өндірісті дамыту үшін жер ресурстарының шектеулі болуы (республиканың ауыл шаруашылығы алқаптарының шамамен 0,2%-ы) түрінде қиындықтарды бастан кешуде. Халықтың шаруашылықтарындағы мал басының жоғары шоғырлануы жайылымдардың шамадан тыс жүктемесіне, олардың тозуына әкеледі. 2020 жылы олар ірі қара мал мен қой мен ешкі басының 54%-ын, түйе басының 51%-ын, жылқы басының 46%-ын ұстады [5]. Сала өнімін өндіруді дамыту оны индустриялық-инновациялық технологияға ауыстыру қажеттілігін көздейді. Мұнда анықтаушы фактор жоғары сапалы және оңтайлы агротехникалық мерзімде ауылшаруашылық жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік беретін материалдық-техникалық база болып табылады.

Жоғарыда аталған факторлар шаруашылықтардың санаттары бойынша Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің құрылымына әсер етеді. Ірі тауар өндірушілер – егістік алқаптарының 98% - дан астамы тиесілі ауыл шаруашылығы кәсіпорындары, жеке кәсіпкерлер, шаруа және фермер қожалықтары республиканың ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің жартысынан астамын өндіреді (1-сурет).

1-сурет

Шаруашылық санаттары бойынша Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығының жалпы өнімін бөлу

пайызбен

Халық шаруашылықтары өнімдерінің жоғары үлес салмағы мал шаруашылығы өнімдерімен қамтамасыз етіледі. Ресми деректерді талдау қаралып отырған жылдары ауыл шаруашылығы өнімінің шамамен 45%-ы мал шаруашылығының үлесіне тиетінін, оның 66%-ы халықтың шаруашылықтарымен қамтамасыз етілетінін көрсетеді [5].

Капиталмен қатар саны бойынша емес, сапасы бойынша шектеу минимумында тұрған Қазақстандағы негізгі ресурстардың бірі еңбек болып табылады. Ел үшін ауыл халқының жоғары үлесі тән. Соңғы бес жылдағы ауыл халқы санының өзгеруін сипаттайтын деректер 4-кестеде келтірілген.

4 кесте

Қазақстан Республикасы ауыл халқы санының жыл соңындағы серпіні

мың адам

	2016	2017	2018	2019	2020
Халық саны - барлығы	17 918,2	18 157,3	18 395,7	18 631,8	18 879,6
оның ішінде: ауыл халқы	7 668,1	7 647,5	7 697,0	7 693,1	7 728,2
оның ішінде:					
еңбекке қабілетті жаста	4 479,4	4 416,3	4 391,6	4 393,8	4 418,2
еңбекке қабілетті жастан кіші	2 401,5	2 423,6	2 467,2	2 480,4	2 508,2
еңбекке қабілетті жастан асқан	787,3	807,6	838,9	818,9	801,1
Ауыл халқының табиғи өсімі (1000 адамға шаққанда)	15,39	14,41	14,58	14,50	15,09
Ауыл халқының жалпы санындағы үлес салмағы, %	42,8	42,6	41,8	41,3	40,9

Ескертпе: [11] дереккөз бойынша құрастырылды.

4-кестенің деректері ауыл тұрғындарының туу деңгейінің артуы және өлім-жітімнің төмендеуі есебінен ауыл халқына табиғи өсім тән болғанын көрсетеді. Айта кету керек, 2017-2019 жылдары ауылдық жерлерде бала туу мен өлім-жітімнің төмендеуі байқалды. Бірақ 2020 жылы ауылдық жерлерде өлім-жітім 18% өсті (2019 жылғы 51,5 мың адамнан 2020 жылы 60,8 мың адамға дейін), сонымен бірге бала туу 9% өсті (2019 жылғы 162,5 мың адамнан 2020 жылы 177,2 мың адамға дейін).

Халық саны, оның ұлттық құрамы, жынысы мен жасы бойынша құрылымы аграрлық азық-түлік нарығын дамытудың маңызды факторлары болып табылады. Бұл жекелеген азық-түліктер ауыл және қала тұрғындары, демографиялық топтар сияқты жеке тұтынушылардың әртүрлі сұранысына ие болуымен байланысты [1]. 2018 - 2020 жылдары республика халқының негізгі тамақ өнімдерін тұтынуының өзгеруі 5-кестеде келтірілген.

5 кесте

Қазақстан Республикасында айына үй шаруашылығының 1 мүшесіне негізгі тамақ өнімдерін тұтыну

кг

	Тұтынудың ғылыми негізделген нормалары	2018	2019	2020	2020 жыл 2018 жылға пайызбен
Нан өнімдері және жарма өнімдері	9,1	11,5	11,4	11,7	107,3
Ет және етөнімдері	6,5	6,5	6,6	7,0	114,8
Балық және теңіз өнімдері	1,2	1,1	1,2	1,3	144,4
Сүтөнімдері	25,1	21,8	21,1	21,6	110,2
Жұмыртқа, дана	22,1	16,1	16,2	16,6	121,2
Май және май	1,4	1,6	1,4	1,4	87,5
Жемістер	11,0	6,2	6,4	6,6	129,4
Көкөністер	12,4	7,8	7,2	7,2	97,3
Картоп	8,3	4,0	4,0	4,2	105,0
Қант және құрамындақант барлар	2,8	3,9	3,6	3,6	105,9

Ескертпе: [5] дереккөз бойынша құрастырылды.

Бұл деректер мемлекеттің халықтың қолда бар ақшалай табысын ұлғайту жөніндегі шаралары республикада өмір сүру деңгейінің артуына ықпал еткенін көрсетеді. Республика бойынша орта есеппен неғұрлым маңызды өнімдерді – ет және ет өнімдерін, балық және балық өнімдерін тұтыну ұлғайды. Сонымен бірге, мысалы, сүт өнімдерін, жұмыртқаларды, жемістерді, көкөністерді, картопты

тұтыну ғылыми негізделген нормалардан төмен болды. Нан және нан-тоқаш өнімдерін тұтынудың жоғары деңгейі белгілі бір дәрежеде республика халқының табыстары бойынша саралануының күшеюімен байланысты [3]. Экономикалық қолжетімділікті бағалаудан басқа, өз өндірісінің негізгі азық-түлік түрлерінің нақты қолжетімділігіне сандық баға берілді (6-кесте).

Қазақстан Республикасы халқының жан басына шаққандағы ауыл шаруашылығы өнімінің жекелеген түрлерін өндіру

кг

	2016	2017	2018	2019	2020	2020 жыл 2016 жылға пайызбен
Астық (өңделгеннен кейінгі салмақта)	1 160	1 141	1 109	941	1 040	89,7
Картоп	199	197	208	211	214	107,5
Көкөністер	213	210	223	235	245	115,0
Бақша дақылдары	116	116	117	117	129	111,2
Ет (сойылған салмақта)	54	55	58	60	62	114,8
Сүт	300	380	311	317	323	107,7
Жұмыртқа (дана)	267	280	306	299	270	101,1

Ескертпе: [5] дереккөз бойынша құрастырылды.

Бұл деректер 2016-2020 жылдары республикада халық саны ұлғайған кезде ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерінің жан басына шаққандағы өндірісі ұлғайғанын дәлелдейді, бұл мемлекеттің саланы дамытуға бағыттайтын қаржы ресурстарының нәтижелілігін айғақтайды.

Қорытынды

Осылайша, Қазақстан халқын өз өндірісіндегі азық-түліктің негізгі түрлерімен қамтамасыз етудің қазіргі жай-күйіне жүргізілген талдау көптеген эндогендік және экзогендік факторлардан туындайды. Ең алдымен, бұл отандық ауыл шаруашылығы қызметінің тиімділігін арттыру. Ол ауыл шаруашылығындағы аумақтық-салалық еңбек бөлінісін одан әрі дамыту арқылы республика аумағының табиғи-климаттық жағдайларын ұтымды пайдалануды қамтуға тиіс.

Республика халқының азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз етуін арттырудың тағы бір маңызды шарты ірі ауыл тауар өндірушілерін дамытуды ынталандыру болуға тиіс. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, дәл осы ірі ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер қазіргі заманғы технологияларды енгізу арқылы ауыл шаруашылығы ресурстарын ұтымды пайдалануды қамтамасыз ете алады. Бұл мүмкіндік береді:

- өсімдік шаруашылығы салаларында ауыл шаруашылығы дақылдарының шығымдылығын арттыру;
- мал шаруашылығында мал мен құс өнімділігін арттыру;

• тамақ өнеркәсібінде-ішкі және сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті өнім ассортименті мен сапасы.

Еңбек нарығының, әсіресе ауылдық еңбек нарығының тиімділігін арттыру халықтың табысы мен өмір сүру деңгейін арттыруды, сондай-ақ ішкі азық-түлік нарығындағы төлемге қабілетті сұранысты арттыруды қамтамасыз етеді.

Жоғарыда аталған және мемлекеттің агроөнеркәсіптік кешеніндегі басқа да проблемаларды шешу, отандық тәжірибе көрсетіп отырғандай және әлемдік практика мемлекеттің белсенді араласуын талап етеді, бұл Қазақстанның табиғи және экономикалық жағдайларында ерекше маңызды.

Сондықтан республика халқының азық-түліктің негізгі түрлеріне сұранысына, сондай-ақ отандық тауар өндірушілердің ұсыныстарына әсер ететін экзогендік және эндогендік факторлардың әрқайсысы жеке зерттеуді қажет етеді. Бұл зерттеулер республиканың табиғи және экономикалық жағдайларында өңірлерді қайта өңдеу өнеркәсібі үшін азық-түлік және шикізат ретінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз етуді қамтамасыз етуге қабілетті өңірлік агроөнеркәсіптік кешендер мен ауылдық аумақтарды дамыту бағдарламаларын әзірлеу кезінде жинақталған проблемаларды адекватты бейнелеу үшін қажет.

Әдебиет:

1. Гиззатова А.И. Вопросы теории территориально-отраслевого разделения труда в АПК// Экономика и статистика №3-2015, с.21-26
2. Гиззатова А.И. Развитие агропродовольственного рынка Казахстана (теория, методология, практика). – М.: ООО «НИПКЦ Восход – А», 2009. – 268 с.
3. Калиев Г.А. Обеспечение продовольственной безопасности стран СНГ / Г.А.Калиев //Материалы международной конференции «Коллективная продовольственная безопасность стран СНГ: проблемы и пути их решения». – Алматы: НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, АО «КазАгроИнновация», 2008. – 481 с

4. Ковалев Е. Новые аспекты мировой продовольственной проблемы / Е. Ковалев // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 3. – С. 3-9.
5. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі. Ұлттық статистика бюросы [Электрондық ресурс]. URL: [http:// www.stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz) (өтініш берген күні: 18.01.2022)
6. Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы [Электрондық ресурс]. <http://online.zakon.kz> (өтініш берген күні 20.01.2022)
7. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. [Электрондық ресурс]. <http://online.zakon.kz> (өтініш берген күні 20.12.2021)
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики \Пер. с. англ. А.Н. Нестеренко: предисл. и научн. ред. Б.З. Мильнера. – Ф.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
9. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 9 декабря 2016 года № 503 Об утверждении научно обоснованных физиологических норм потребления продуктов питания. [Электронный ресурс]. <http://online.zakon.kz> (дата обращения 02.02.2022)
10. Рим. Вторая Международная конференция по вопросам питания, 19-21 ноября 2014 года. Итоговый документ Конференции: Римская декларация по вопросам питания [Электронный ресурс]. <http://www.fao.org> (дата обращения 26.01.2022)
11. 2019 жылғы Қазақстан Республикасы жерлерінің жай-күйі және пайдаланылуы туралы жиынтық талдамалық есеп. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі Жер ресурстарын басқару комитеті. Нұр-Сұлтан, 2020. - 254 Б. [Электрондық ресурс]. www.gov.kz (өтініш берген күні 14.11.2021)

Авторлар туралы мәлімет:

Гиззатова Алла Ислямовна - э.ғ.д., доцент, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті (Орал қаласы)
Янтурзина Зульфар Юмагазиевна - экономика магистрі, аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті (Орал қаласы)

Черемухина Оксана Валериевна - аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті (Орал қаласы)

Егзалиева Асель Болаткалиевна - экономика магистрі, аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті (Орал қаласы)

МРНТИ: 06.54.31

JEL: O30, O31

Развитие инновационной деятельности в Кызылординской области

А. Досжанова - руководитель отдела статистики услуг Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Кызылординской области (г. Кызылорда)

Г. Рысмаханова – к.э.н., доцент Кызылординского университета имени Коркыт Ата (г. Кызылорда)

Аннотация:

В статье показано развитие инновационной деятельности Кызылординской области, направленное на использование и коммерциализацию результатов научных исследований и разработок для создания принципиально новой продукции, создания и применения новых технологий их производства с последующим внедрением и реализацией на рынке. В условиях экономического спада страны, регионы стремятся стимулировать экономический рост при одновременном снижении государственных расходов. При этом необходимость обеспечения устойчивого и экологического развития, требует инновационных подходов к решению экономических задач. В интересах успешного перехода на путь инновационного развития на первый план выдвигается задача выработки и реализации региональной модели инновационной политики и стратегии области, которая базируется на оптимальном сочетании форм и методов государственного регулирования с использованием рыночных экономических рычагов и стимулов.

Ключевые слова: инновационная деятельность, коммерциализация, разработки, научное исследование.

Мақалада іргелі жаңа өнімдерді жасау, оларды өндірудің жаңа технологияларын жасау және қолдану, кейіннен нарыққа енгізу және сату үшін ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің нәтижелерін пайдалану және коммерцияландыруға бағытталған Қызылорда облысында инновациялық қызметтің дамуы көрсетілген. Экономикалық құлдырау жағдайында елдер мен аймақтар мемлекеттік шығындарды азайта отырып, экономикалық өсуді ынталандыруға тырысады. Сонымен қатар тұрақты және экологиялық дамуды қамтамасыз ету қажеттілігі туындады, бұл экономикалық мәселелерді шешуде инновациялық тәсілдерді талап етеді. Инновациялық даму жолына сәтті көшу мүддесінде нарықтық экономикалық тұтқаларды пайдалана отырып, мемлекеттік реттеудің нысандары мен әдістерін оңтайлы үйлестіруге негізделген аймақтың инновациялық саясаты мен стратегиясының өңірлік моделін әзірлеу және енгізу міндеті қойылды. және ынталандыру, алға қойылған.

Негізгі сөздер: инновациялық қызмет, коммерцияландыру, әзірлеу, ғылыми зерттеулер.

The article shows the development of innovative activities of the Kyzylorda region, aimed at using and commercializing the results of scientific research and development to create fundamentally new products, create and apply new technologies for their production, followed by implementation and sale on the market. In an economic downturn, countries and regions seek to stimulate economic growth while reducing government spending. At the same time, the need to ensure sustainable and environmental development, which requires innovative approaches to solving economic problems. In the interests of a successful transition to the path of innovative development, the task of developing and implementing a regional model of innovation policy and strategy of the region, which is based on an optimal combination of forms and methods of state regulation using market economic levers and incentives, is put forward.

Key words: innovation, commercialization, development, scientific research.

Введение

Инновационная деятельность — это деятельность, направленная на использование и коммерциализацию результатов научных исследований и разработок для расширения и обновления номенклатуры и улучшения качества выпускаемой продукции (товаров, услуг), совершенствования технологии их изготовления с последующим внедрением и эффективной реализацией на внутреннем и зарубежных рынках, предполагающая целый комплекс научных, технических, технологических, организационных,

финансовых и коммерческих мероприятий, которые в своей совокупности приводят к инновациям [3].

В настоящее время все большее количество предприятий в Казахстане осознают огромную роль инноваций в успешной организации своей деятельности, завоевания новых рынков, усилении конкурентных преимуществ. Предприятия стараются в силу своих возможностей обновлять основные фонды, внедряя новые технологии в производство, выпускать новые виды продукции, обновлять перечень предоставляемых услуг, повышая их качество.

Государственные органы управления Казахстана также осознают важность инновационной деятельности как фактора ускорения экономического роста. Эта проблема находится в сфере внимания, как органов законодательной власти, так и исполнительной власти, которая разрабатывает стратегии инновационного развития всей страны и отдельных ее регионов. Проблемы инновационного развития отдельных предприятий и экономики в целом актуальны и для стран с развитой экономической системой. Это подтверждается огромным количеством научных трудов, посвященных указанным проблемам, а также наличие в этих странах специализированных научно-практических журналов.[2]

Понятие инновационного потенциала, обеспечивающего рост системы за счет нововведений, в экономическую модель впервые было введено ученым К. Фрименом. Нововведение по Фримену представляет собой систему мероприятий по разработке, освоению, эксплуатации и исчерпанию производственно-экономического и социально-организационного потенциала, лежащего в основе новшеств [3].

Практический аспект понятия «потенциал» нашел свое отражение в работах П. Дракера, где он исследует источники развития современной промышленности. В частности, Дракер отмечал, что инновации начинаются с анализа имеющегося потенциала с целью его эффективного использования [10].

Энциклопедия Britannica, посвящая понятию «потенциал общества» целую статью, подчеркивает, что потенциал состоит из человеческих знаний и представлений, направленных на получение заданного результата. Таким образом, потенциал связывается в этом определении с человеческими ресурсами, а именно - с их интеллектуальной силой, с людьми творческого типа [9].

Под инновационной деятельностью понимается деятельность, направленная на использование и коммерциализацию результатов научных исследований и разработок для создания принципиально новой продукции, создания и применения новых технологий их производства с последующим внедрением и реализацией на рынке.

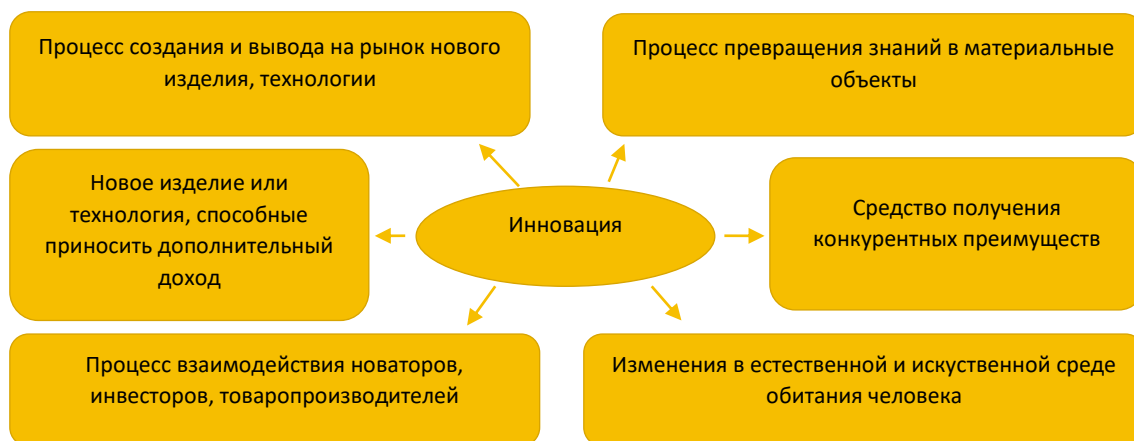
Кроме того, под инновационным потенциалом понимается способность региона достигать поставленных инновационных целей при имеющихся в наличии интеллектуальных, материально-технических, кадровых и финансовых ресурсах, обслуживаемых соответствующей инфраструктурой.

Основная часть

Инновацию можно рассматривать как процесс создания и вывода на рынок нового (усовершенствованного) изделия и (или) технологии, что позволяет говорить о стадиях инновации, признавая, таким образом, что нововведение развивается во времени и имеет отчетливо выраженные стадии.

Рисунок 1

Подходы к пониманию инноваций

Примечание: составлено автором

Для Казахстана при выработке и реализации инвестиционно-инновационной политики на всех уровнях управления (государство, регион, отрасль, корпорация, предприятие), естественно, следует учитывать общемировые тенденции и опыт передовых в промышленном развитии государств, отдельных компаний, фирм. Но практика показывает, что простое заимствование зарубежной методо-

логии, методов и конкретных решений для условий Казахстана, его регионов и предприятий в подавляющем числе случаев дает негативные результаты, поскольку не учитывается большое своеобразие условий социально-экономического развития Республики в настоящее время и в ближайшей перспективе, национальные, культурные, ресурсные, геополитические и другие особенности. Поэтому необходим

учет всей совокупности внешних и внутренних факторов, влияющих на инновационный климат, на выбор целей и средств реализации поставленных задач. Усиление инновационной активности становится одним из важных приоритетов экономической политики и стратегии государства.

В настоящее время есть экономическая необходимость самим регионам:

- определять направления использования своих экономических, инновационных и интеллектуальных ресурсов;
- изыскивать источники финансового обеспечения своих программ социально-экономического и индустриально-инновационного развития;
- создавать условия для эффективного привлечения инвестиционных ресурсов в регион;

- развивать инновационную инфраструктуру.

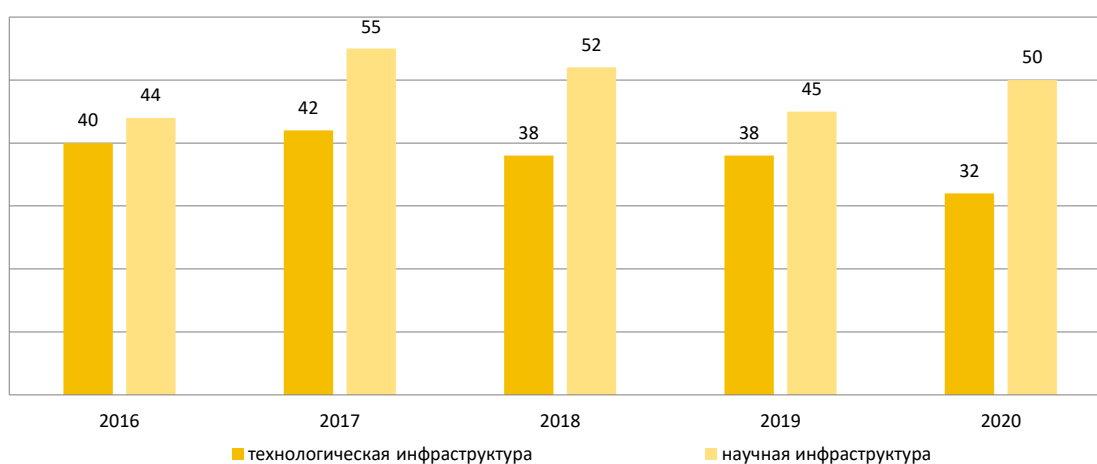
В условиях экономического спада страны и регионы стремятся стимулировать экономический рост при одновременном снижении государственных расходов. При этом необходимость обеспечить устойчивое и экологическое развитие, что требует инновационных подходов к решению экономических задач.

Казахстан относится к такому типу стран, без усиления внимания к региональной составляющей инновационной политики решение проблемы повышения конкурентоспособности национальной экономики будет затруднительно.

Одной из главных причин невысокой конкурентоспособности Казахстана является значительное отставание по уровню инновационного развития.

Рисунок 2

Позиция Казахстана в рейтингах ВЭФ

Примечание: По данным Всемирно-экономического форума [13].

Статистический анализ деятельности предприятий в Кызылординской области за прошлые годы показывает, что только 89 из зарегистрированных 784 единиц занимались инновационной деятель-

ностью. Самые низкие показатели в отраслях водоснабжение и сельское, лесное, рыбное хозяйство. Данные по инновационной деятельности представлены в таблице 1.

Таблица 1

Показатели инновационной активности предприятий по видам экономической деятельности за 2020 год

№	Отрасли предприятий	Количество предприятий, единиц	Имеющие инновации, единицы	Уровень активности в области инноваций, в процентах	Численность работников, человек	Количество предприятий, сотрудничающих в сфере инновационной деятельности с другими предприятиями, единиц
1.	Всего	635	79	12,4	75 902	27
2.	Сельское, лесное и рыбное хозяйство	57	3	5,3	5 074	1
3.	Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	39	15	38,5	11 012	8
4.	Обрабатывающая промышленность	61	7	11,5	4 343	6
5.	Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	14	-	-	2 222	-

Продолжение

№	Отрасли предприятий	Количество предприятий, единиц	Имеющие инновации, единицы	Уровень активности в области инноваций, в процентах	Численность работников, человек	Количество предприятий, сотрудничающих в сфере инновационной деятельности с другими предприятиями, единиц
6.	Сбор, обработка и распределение воды	4	-	-	2 393	-
7.	Сбор и обработка сточных вод	1	-	-	13	-
8.	Сбор, обработка и удаление отходов; утилизация (восстановление) материалов	12	4	33,3	139	-
9.	Деятельность по ликвидации загрязнений и прочие услуги в области удаления отходов	3	-	-	81	-
10.	Строительство	146	4	2,7	8 866	-
11.	Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	124	12	9,7	6 129	3
12.	Транспорт и складирование	47	10	21,3	9 158	1
13.	Информация и связь	14	4	28,6	1 448	-
14.	Деятельность в области архитектуры, инженерных изысканий, технических испытаний и анализа	38	5	13,2	2 402	-
15.	Научные исследования и разработки	4	1	25,0	391	-
16.	Рекламная деятельность и исследование конъюнктуры рынка	1	1	100,0	x	-
17.	Прочая профессиональная, научная и техническая деятельность	2	1	50,0	237	1
18.	Высшее образование (5-й, 6-й, 7-й, 8-й уровни)	3	3	100,0	1 361	3
19.	Деятельность в области здравоохранения	65	9	13,8	20 624	4

Примечание: данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформ Республики Казахстан [4].

По результатам исследования статистических данных в Кызылординской области очень низкий показатель количества предприятий занимающихся инновационной деятельностью – 11,4% от общего количества. Так же имеются предприятия не сотрудничающиеся в сфере инновационной деятельности с другими предприятиями.

По итогам 2020 года в Кызылординской области было проведено статистическое наблюдение инноваций в 635 предприятиях региона. За отчетный период 79 предприятий проявили инновационную активность. Инновационная активность предприятий по продуктовым, процессным, организационным и маркетинговым инновациям составила 12,4%, в том числе по продуктовым и процессным инновациям – 5,8%. Наиболее высокая активность в области инноваций по всем типам наблюдалась среди 30 крупных предприятий и составила 41,7% среди предприятий, чья деятельность была направлена на улучшение экономического и социального развития региона.

Хорошим показателем для региона в 2020 году является объем инновационной продукции, который составил 19925,7 млн. тенге. Данный показатель увеличился в 1,2 раза по сравнению с 2019 годом.

За анализируемый период затраты на продуктовые и процессные инновации уменьшились на 57,9% по сравнению с предыдущим годом и составили 5003,4 млн. тенге (в 2019 году – 11885,6 млн. тенге). При этом, затраты на продуктовые и процессные инновации из собственных средств предприятий составили 4078,0 млн. тенге, что составляет 81,5% от общих затрат на продуктовые и процессные инновации. [1]

В соответствии с поручением Елбасы для стандартизации подхода при построении «умных» городов был утвержден Эталонный стандарт «умных» городов Республики Казахстан. Приоритетными сферами жизни «умного» города являются безопасность, транспорт, ЖКХ, образование, здравоохранение и управление городом.

В 2018 году в регионе было запланировано 37 проектов. Кызылординская область была выбрана пилотным регионом в направлении «Умное управление».

Согласно инициативе по повышению эффективности управления городскими ресурсами и услугами и совершенствования инфраструктуры за счет внедрения инновационных решений с целью создания комфортных условий для граждан был разработан проект Smart city (Умный город).

Внутренний рейтинг РК «Умный город» по итогам 2020 года

Примечание: источник [10].

В Кызылординском областном акимате, с участием российских и казахстанских экспертов за круглым столом «Smart city: новые возможности развития региона» оспаривались вопросы внедрения концепции «Smart city Кызылорда». Были обсуждены вопросы цифровизации по концепции «Умный город», запущенные в Москве, Краснодаре и Астане.

Организатором мероприятия выступило областное управление цифровых технологий, созданное в регионе.

Так, с начала 2019 года в рамках государственной программы «Цифровой Казахстан» и концепции «Умный город» в Кызылординской области сформирован список уже 52 проектов по 11 отраслям. Согласно плану цифровизации, определены 5 основных сфер (здравоохранение, образования, коммунальное обслуживание, передвижение по городу, чрезвычайные происшествия) и 6 приоритетных направлений (развитие бизнеса, жизнь в инклюзивном обществе, строительство зданий, проживание в чистом городе, ведение сельского хозяйства, умное управление городом). [6]

На сегодняшний день в г. Кызылорда и Кызылординской области ведется работа в сфере промышленности по внедрению цифровой технологии «Интеллектуальное месторождение». В результате было запланировано увеличение добычи нефти на 1-2%, межремонтных сроков до 700 дней, снижение операционных издержек до 10% и повышение эффективности управленческих решений до 20%. В уранодобывающей промышленности: предприятие ТОО «Байкен-У» проводит исследования по опыту внедрения роботизированного комплекса в цехе ТОО «Казатомпром-Сайран». Внедрение роботизированного комплекса позволило отойти от ручного труда, автоматизировать весь алгоритм по загрузке транспортно-упаковочных комплексов продукции, улучшить экологическую обстановку.

В сфере образования приняты меры по обеспечению компьютерами образовательных учреждений региона через государственно-частное партнерство (Кызылординский университет «Болашак»). 293 школы оснащены высокоскоростным интернетом и Wi-Fi. и подключены к системе электронного журнала «Күнделік».

В сфере здравоохранения в 80% медицинских учреждений региона был запущен широкополосный доступ в Интернет. Началась работа по переводу медицинских учреждений на безбумажный документооборот. В целях улучшения оказания медицинских услуг населению реализуется проект «Установка интегрированной операционной системы в областном медицинском центре». [8]

В рамках цифровизации сферы безопасности с 2018 года реализуются 5 проектов. В настоящее время в Центре оперативного управления ДВД функционирует 272 камеры видеонаблюдения и 8 систем регистрации нарушений правил дорожного движения. До конца 2022 года в Кызылорде планируется установить 3200 видеокамер и запустить 31 систему регистрации нарушений правил дорожного движения. Кроме того, Кызылординская область выбрана в качестве пилотного региона для реализации Единой диспетчерской службы 112 (аналогично 112).

В сфере бизнеса был создан «Центр обслуживания предпринимателей», сегодня Центр оказывает свыше 40 видов услуг предпринимателям по принципу «одного окна». Все услуги в Центре предоставляются на бесплатной основе. Также для автоматизации процесса проведения торгов по продаже или предоставлению права аренды земельного участка создана система «Онлайн-аукцион земельных участков».

В целях систематизации торговли продовольственными товарами в сельском хозяйстве реализуется проект «Агробиржа». Реализация данного проекта позволяет привлечь не менее 30% товаропроизводителей из сферы сельского хозяйства к элек-

тронной торговой системе, стабилизировать цены на продукты питания не менее чем на 10%. В дальнейшем планируется запуск проекта «Строительство автоматизированной теплицы». Если в сельском хозяйстве в 2018 году объем запланированной продукции составлял 600 тонн, то в последующие годы он составил 900 тонн. Кроме того, было запланировано запустить проект «Mobi-Vet» для снижения рабочей нагрузки на ветеринарных врачей на 25% и снижения трудовых затрат на 40%. Особо следует отметить работу крестьянского хозяйства «Акмая» Шиелийского района, их опыт использования дронов в борьбе с саранчой. [9]

Выводы

Одним из главных факторов эффективного функционирования экономики в современных условиях является форсированная модернизация и развитие инноваций. Регионы Республики Казахстан, конечно же, объединяет общность социально-экономических условий развития, тем не менее, экономические возможности каждого из них дифференцированы в силу различных географических, исторических, демографических и других факторов. Между тем известно, что для страны, где регионы значительно отличаются по промышленному, природно-ресурсному и научно-техническому потенциалу, уровню социально-экономического развития, а Казахстан относится к такому типу стран, без усиления внимания к региональной составляющей инновационной политики решение проблемы повышения конкурентоспособности национальной экономики будет затруднительно.

Если классифицировать регионы республики по их отношению к инновационному процессу, то Кызылординскую область можно отнести к адаптивному типу региона. Интенсивное освоение ресурсов углеводородного сырья в регионе обусловило высокую инвестиционную и в целом экономическую активность. Здесь проходят крупные финансовые потоки, и широко присутствует иностранный капитал. Все это позволяет ожидать, что Кызылординская область способна к освоению инноваций, поступающих из-за их пределов, в том числе из-за рубежа.

Запланированные в Кызылординской области инновационные программы нацелены на создание оптимальных условий для появления и роста наукоемких отраслей промышленности как наиболее эффективного способа подъема экономики, обеспечения занятости и высокого уровня жизни населения региона.

В интересах успешного перехода на путь инновационного развития на первый план выдвигается задача выработки и реализации региональной модели инновационной политики и стратегии области, которая базируются на оптимальном сочетании форм и методов государственного регулирования с использованием рыночных экономических рычагов и стимулов.

Принятая в Кызылординской области стратегия инновационного развития тесно связана с основными положениями и приоритетными направлениями государственной инновационной политики и стратегии, с последующим согласованием с субъектами других уровней управления и хозяйствования в части реализации задач, представляющих взаимный интерес.

Литература:

1. Мукашева С., Инновации, Журнал: Вестник КазНУ, 2011, Алматы, Категория: Экономика.
2. Микерин Г.И., Глазьев С.Ю., Тесля П. Н и др. Длинные волны: научно-технический прогресс и социально-экономическое развитие / - Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1991. - С. 137.
3. Наука и инновационная деятельность Кызылординской области в 2013-2017 годы, Статистический сборник, Кызылорда 2018.
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> дата посещения 21.10.2021г.
5. <https://oldru.kyzylorda-news.kz/news/lifnews/28498-v-kyzylorde-budet-realizovan-proekt-umnyy-gorod.html>
6. https://lenta.inform.kz/ru/koncepciyu-smart-city-rassmotreli-v-kyzylorde_a3407082
7. https://lenta.inform.kz/ru/koncepciyu-smart-city-rassmotreli-v-kyzylorde_a3407082
8. <https://astana.gov.kz/ru/news/news/28825>
9. <https://egov.kz/cms/ru/smart-cities> дата посещения 23.10.2021г.
10. Britannica //eb.com. Сайт Энциклопедия - С. 1-2.
11. Drucker P.F. Innovation and entrepreneurship: Practice and principles. L.: Pan Books, 1986.-С. 55.
12. Global Competitiveness Report 2019-2020, World Economic Forum, 2020

Сведения об авторах:

Досжанова Асель Бахитжановна - руководитель отдела статистики услуг Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Кызылординской области (г. Кызылорда)

Рысмаханова Гульмира Жумабековна - к.э.н., доцент Кызылординского университета имени КоркытАта (г. Кызылорда)

МРНТИ 06.73.15
JEL H25

Жамбыл өңіріндегі шағын және орта кәсіпкерлік: даму мәселелері мен тенденциялары

Г. Аманбекова - э.ғ.к., «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған доценті, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қаласы)

С. Әбілдаев - PhD, «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қаласы)

Ғ. Түлеева - «Қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, магистр М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қаласы).

Аннотация:

Мақала Жамбыл облысындағы шағын және орта бизнестің орны мен рөлін анықтауға арналған. Қазақстан Республикасының көптеген өңірлерінде шағын кәсіпкерліктің даму жағдайы ұқсас: шағын кәсіпорындардың үлесі артып келеді. Бұл тенденция түсінікті, өйткені экономиканың бұл секторы капитал айналымының қысқа мерзімдерімен сипатталады, бұл кәсіпкерлік қызметтің тәуекелдерін едәуір төмендетеді. Сондай-ақ экономиканың осы секторындағы рентабельділіктің орташа деңгейі, мысалы, өнеркәсіпке қарағанда жоғары. Бұл факторлар көптеген кәсіпкерлер үшін бизнестің қалыптасуы мен дамуында шешуші болып табылады және оның тартымдылығын арттырады.

Негізгі сөздер: шағын және орта кәсіпкерлік, инвестиция, көрсеткіш, өңір экономикасы, индустриялық аймақ.

Статья посвящена определению места и роли малого и среднего бизнеса в Жамбылской области. Во многих регионах Республики Казахстан ситуация с развитием малого предпринимательства аналогична: растет доля малых предприятий. Эта тенденция вполне объяснима, так как для данного сектора экономики характерны короткие сроки обращения капитала, что значительно снижает риски предпринимательской деятельности. Также средний уровень рентабельности в этом секторе экономики выше, чем, например, в промышленности. Эти факторы являются определяющими для многих предпринимателей в становлении и развитии бизнеса и повышают его привлекательность.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, инвестиции, показатель, экономика региона, индустриальная зона.

The article is devoted to determining the place and role of small and medium-sized businesses in the Zhambyl region. In many regions of the Republic of Kazakhstan, the situation with the development of small entrepreneurship is similar: the share of small enterprises is growing. This trend is quite understandable, since this sector of the economy is characterized by short periods of capital circulation, which significantly reduces the risks of entrepreneurial activity. Also, the average level of profitability in this sector of the economy is higher than, for example, in industry. These factors are crucial for many entrepreneurs in the formation and development of a business and increase its attractiveness.

Keywords: small and medium-sized enterprises, investments, indicator, regional economy, industrial zone.

Кіріспе

Бүгінгі таңда кәсіпкерлік кез-келген мемлекеттің ұлттық экономикасының ғана емес, бүкіләлемдік экономиканың өсуінің маңызды элементі болып табылады. Салық салу ірі, орта және шағын кәсіпкерліктің (ары қарай ШОК) мемлекетпен байланысын реттейтін негізгі қаржы құралы болып табылады.

Қазіргі заманғы нарық жағдайында салық салудың негізгі міндеті мемлекетті әлеуметтік және экономикалық міндеттерді шешуге қажетті қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету болып табылады. Сонымен қатар салық салу тауарлар мен қызметтер

өндірісін ұлғайтуға, халықты жұмыспен қамтудың өсуіне кедергі келтірмеуі тиіс.

Кәсіпкерліктің мәнін жақсы түсіну үшін біз оның экономикалық жүйедегі функциялары мен рөлін анықтауға жүгінеміз.

1. Ресурстық функция. Ол капиталды, еңбек, материалдық, ақпараттық және басқа ресурстарды оларды тиімді пайдалану үшін жұмылдыруда жүзеге асырылады. Кәсіпкердің динамикалық тиімділікке бағытталуы оны қосымша ресурстарды үнемі іздеуге мәжбүр етеді.

2. Ұйымдастырушылық функция. Жұмылдырылған ресурстар меншік иесіне, кәсіпкерге және

жалпы қоғамға, егер олар дұрыс пайдаланылса ғанапайда әкелуі мүмкін. Сондықтан кәсіпкер өндірісті, сатуды, нарықты зерттеуді, ғылыми әзірлемелерді және т.б. ұйымдастыру функциясын өзіне алады, әрине, жалдамалы менеджерлер кәсіпорынның жұмысын белгілі бір бағытта тікелей ұйымдастыра алады, бірақ бұл істің мәнін өзгертпейді. Өйткені, кәсіпкер ұйымдастырушылық қабілеттерін көрсетті, ең болмағанда кәсіпорынды тиімді басқара алатын қажетті адамдарды тапты. Сонымен қатар, кәсіпкер түбегейлі шешімдер қабылдауды әрқашан өзіне қалдырады.

3. Шығармашылық функция. Кәсіпкер үнемі жаңа шешімдер іздеуді мақсат етеді. Қазақстан Республикасының көптеген өңірлерінде шағын кәсіпкерліктің даму жағдайы ұқсас: шағын кәсіпорындардың үлесі артып келеді, негізінен бұл көтерме, бөлшек сауда және қызмет көрсету саласында жұмыс істейтін кәсіпорындар. Бұл тенденция түсінікті, өйткені экономиканың бұл секторы капитал айналымының қысқа мерзімдерімен сипатталады, бұл кәсіпкерлік қызметтің тәуекелдерін едәуір төмендетеді. Сондай-ақ экономиканың осы секторындағы рентабельділіктің орташа деңгейі, мысалы, өнеркәсіпке қарағанда жоғары. Бұл

факторлар көптеген кәсіпкерлер үшін бизнестің қалыптасуы мен дамуында шешуші болып табылады және оның тартымдылығын арттырады. Бірақ бұл факторлар қолданыстағы салық салу жүйесінің тиімділігі тұрғысынан теріс мәнге ие: шағын кәсіпорындар арасында көтерме және бөлшек сауда мен қызмет көрсету саласының үлесі басым, ал бұл кәсіпорындарда негізгі капиталға салынған инвестициялар көбеймейді, микро кәсіпорындар капиталдандырылмайды, олар шағын санатқа енбейді, ал кішкентайлар орта санатқа жатады, бұл қолданыстағы салық жүйесінің кемшіліктерін көрсетеді.

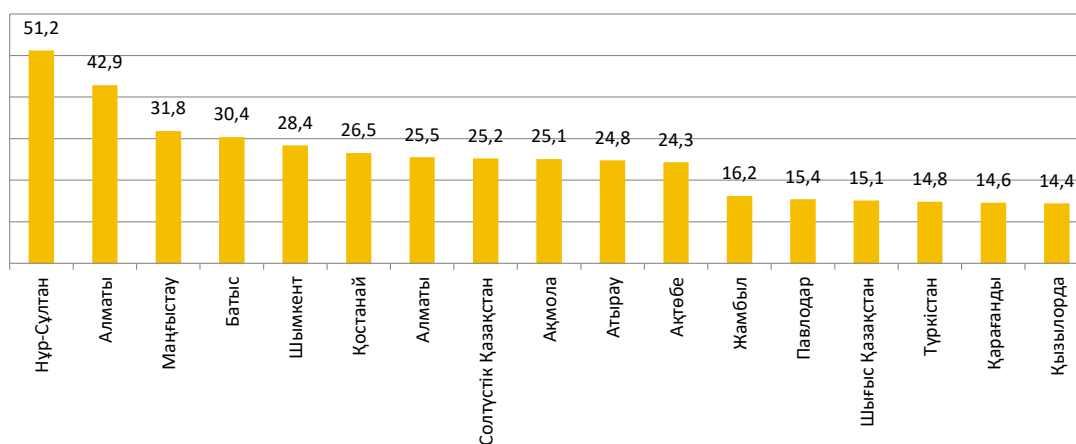
Зерттеу өзектілігі мен зерттеу мәселелері

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының алдын ала деректері бойынша 2020 жылы Жамбыл облысының ЖӨӨ 0,8 трлн. теңге, бұл өңірге Қазақстанның ЖІӨ-дегі үлесін 2,7% деңгейінде қамтамасыз етті (2019 жылы-2,4%). 2019 жылдың қорытындысы бойынша Жамбыл облысы ЖӨӨ-дегі ШОК үлесі көрсеткіші бойынша 12-орынға ие болды (16,2%). Бұл ретте осы көрсеткіштің 1,5 пайыздық тармаққа төмендеу үрдісі байқалады (1 -сурет).

1-сурет

2019 жылдың қорытындысы бойынша «Қазақстан өңірлерінің ЖӨӨ-дегі ШОК үлесі» көрсеткіші бойынша Жамбыл облысының позициясы

пайызбен

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша авторлар құрасытқан.

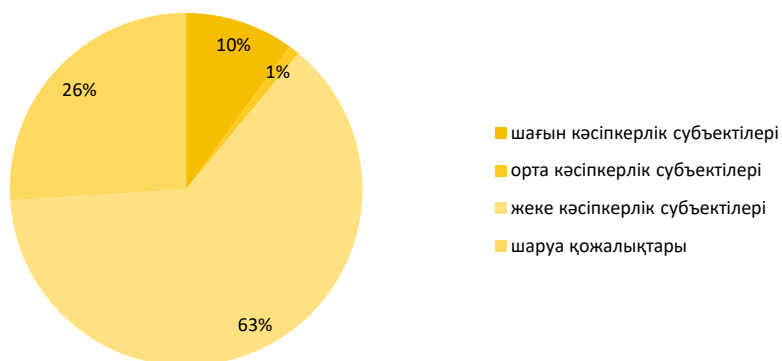
Жамбыл облысында жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 2020 жыл бойынша 68,7 мың бірлікті немесе 2019 жылмен салыстырғанда 98,3% - дықұрады.

Шағын және орта кәсіпкерлік құрылымында жеке кәсіпкерлер – 63,5%, шаруа қожалықтары – 26,5%, шағын кәсіпкерліктің заңды тұлғалары – 10,0% және орта кәсіпкерліктің заңды тұлғалары - 0,1% құрайды.

2-сурет

Жамбыл облысының жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің 2020 жылғы құрылымы

пайызбен

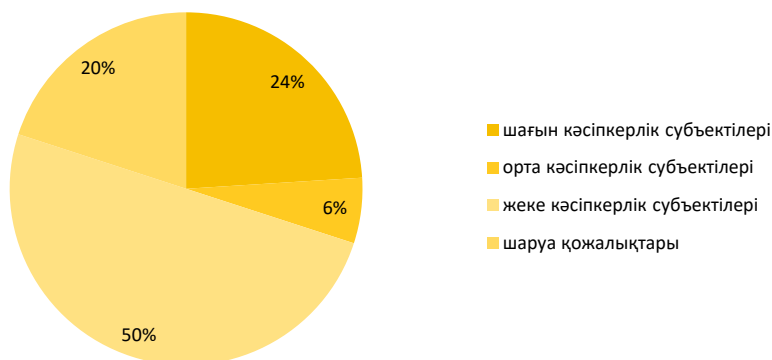
Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша авторлар құрастырған.

Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері мен кәсіпкерлер ШОБ-та жұмыспен қамтылғандардың өңірдің жұмыспен қамтылған халқының 24,8% 49,8%-ын (62,2 мың адам) жұмыспен қамтып отыр. қамтылған, бұл 124,7 мың адамды құрайды. Жеке

3-сурет

2020 жылы Жамбыл облысының шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандардың ұйымдық нысандар бойынша бөлу

пайызбен

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде авторлар құрастырған.

Жамбыл облысының шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері 2020 жылы 193,6 млрд. теңгеге өнім өндірді, бұл 2019 жылға қарағанда 15,9% артық, Өндірілген өнімнің ең үлкен үлес салмағы шағын кәсіпорындарға тиесілі (55,7%), екінші орында 30,9% көрсеткіші бар орта кәсіпорындар тұр (4-сурет).

2020 жылы Жамбыл облысында шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің өнім шығаруы

млрд. теңге

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде авторлар құрастырған.

2020 жылы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері негізгі капиталына инвестициялар көлемі 125,9 млрд. теңгені құрады. Тұтастай алғанда, инвестициялардың басым көздері шаруашылық жүргізуші субъектілердің меншікті қаражаты болып табылады – инвестициялардың жалпы көлемінің 51,6%-ы және мемлекеттік бюджет қаражаты - 34,3%, олардың көлемі тиісінше 19,4 млрд. теңгені және 28,3 млрд. теңгені құрады.

Негізгі капиталға инвестициялардың елеулі үлесі жылжымайтын (25,2%), көлік және қоймалау (17,1%), ауыл шаруашылығы (13,7%) операцияларына тиесілі.

Жамбыл облысының сыртқы сауда айналымы 2020 жылы Қазақстан Республикасы қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің деректері бойынша 62,4 млн. АҚШ долларын құрады және 2019 жылға 51,9% төмендеді, оның ішінде тауарлар экспорты - 29,7 млн. АҚШ доллары (-31,5%), импорт - 32,7 млн. АҚШ доллары (- 62,2%).

1 кесте

Жамбыл облысының барлық елдермен саудадағы экспорты мен импортының тауарлық құрылымы 2020 жыл

Тауар номенклатурасы	Экспорт, мың АҚШ доллары	Жалпы экспорттағы үлесі	Импорт, мың АҚШ доллары	Жалпы импорттағы үлесі
Жануарлардан және өсімдіктерден алынатын өнімдер, дайын азық-түлік тауарлары	5 306,60	17,9	8 986,24	27,5
Минералды тауарлар, сонымен қатар:	3 490,32	11,7	206,36	0,6
Отын-энергетикалық тауарлар	497,07	1,7	167,01	0,5
Химия және онымен/байланысты өнеркәсіп салаларының өнімдері (каучуктер мен пластмассаларды қоспағанда)	17 840,81	60,1	3 946,96	12,1
Былғары шикізаты, аң терісі және олардан жасалған бұйымдар	160,99	0,5	0,90	0,0
Ағаш, ағаш материалдары және целлюлоза-қағаз бұйымдары		0,0	116,87	0,4
Тоқыма және тоқыма бұйымдары	3,10	0,0	284,45	0,9
Аяқ киім, бас бұйымдары және галантереялық тауарлар		0,0	900,52	2,8
Құрылыс тауарлары		0,0	314,84	1,0
Металдар және олардан жасалған бұйымдар	2 815,55	9,5	1 067,98	3,3
Машиналар, жабдықтар, көлік құралдары, аспаптар мен аппараттар	78,41	0,3	16 521,19	50,5
Басқа тауарлар	13,63	0,0	378,58	1,2

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде авторлар құрастырған.

Зерттеудің негізгі әдістерін, нәтижелерін және одан әрі келешегін сипаттау

Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың негізгі мәселесі тиімді және тиімді қаржылық қолдау болып табылады.

Бұл кәсіпкерлердің инвестициялық несие алуына қатысты: республиканың банк жүйесінен; Шағын кәсіпкерлікті дамыту қорынан; Еуропалық қайта құру және даму банкінің ашық кредиттік желілерінен; Орталық Азия және Американың кәсіпкерлікті

қолдау қорлары. Шағын кәсіпкерлікті қолдау көздері анықталғанымен, оларды пайдалану инвестициялық механизмнің жетілдірілуін талап етеді.

Біріншіден, оларды қатаң мақсатты пайдалану; екіншіден, қызмет түрлеріне және шағын кәсіпкерлік субъектілерінің орналасу географиясына байланысты банктердің пайыздық мөлшерлемелерін қайта қарау және саралау. Бұған жергілікті екінші деңгейлі банктерде ұзақ мерзімді инвестициялық жобаларды несиелендіру үшін жеткілікті несие ресурстары жоқ екенін қосу керек. Бүгінгі таңда шағын бизнес үшін несиелердің 80-90%-ы қысқа мерзімді болып табылады және олар айналым қаражатын толықтыруға немесе коммерциялық операцияларға немесе екеуіне де пайдаланылады.

Шағын кәсіпкерліктің дамуын ынталандырудың тиімді әдістерінің бірі салық жүйесі болып табылады. Шағын бизнесті қолдау және дамыту үшін экономиканың осы секторына таза фискалдық көзқарастан бас тарту қажет. Қазір республикада сараптамалық бағалаулар бойынша тікелей және жанама салықтар кәсіпкерлер табысының 50-70 пайызын құрайды, бұл кәсіпорындардың салық төлеуден жалтарып, несиелерді қайтаруды кешіктіруіне итермелейді. Мемлекеттің кәсіпкерлікті тікелей қаржылық қолдауға мүмкіндіктері болмағандықтан, мемлекеттік бюджетке аударымдардың сараланған мөлшерлемелерін белгілеп, жеңілдіктер мен кейінге қалдыруды қамтамасыз ету қажет. Тұтыну нарығын толықтыру үшін, біздің ойымызша, өнеркәсіптік шағын кәсіпорындар үшін салық ставкаларын оларды төмендету және коммерциялық және делдалдық кәсіпорындар үшін арттыру бағытында қайта қарау қажет. Дамыған елдерде өндірістік қызметпен айналысатын кәсіпкердің табысына салынатын салық оның пайдасының 20-30% құрайды, ал коммерциялық немесе делдалдық қызметпен айналысатындар 90-95% (АҚШ) жетеді. Бұл экономикадағы тереңірек өзгерістерге әкелетін және экономикалық тұрақсыздықты жеңуге көмектесетін өндірістік кәсіпкерлік қызмет.

Шағын кәсіпкерлікті дамытудың маңызды факторы кәсіпкерліктің ақпараттық ортасы болып табылады. «Ақпараттық қоғамды» қалыптастырудағы ақпарат капитал, еңбек, жер және кәсіпкерлік қабілеттермен ұштасып, экономикалық өсуді жеделдететін қуатты факторға айналады.

Сондықтан шағын кәсіпкерлік субъектілеріне ақпараттық-әдістемелік және консультациялық көмек көрсету үшін шет мемлекеттердің тәжірибесі

негізінде шағын кәсіпкерлікті дамыту орталықтарын, бизнес-инкубаторларды, технопарктерді құру қажет. Биржалар, сауда жәрмеңкелері, банктер және инновациялық компаниялар жүйесі арқылы шағын кәсіпкерлік субъектілері арасындағы байланысты нығайту және дамыту керек.

Қорытынды

Сонымен, қатар Жамбыл облысында шағын және орта кәсіпкерліктің келесі мәселелері шешімі табылған жағдайда, осы саланы оңалтуға сеп болар еді.

Мәселен, бұл – индустриялық аймақтардың әлсіздігі. Өңірде ресми түрде тек бірнеше аймақ жұмыс істейді, олардың басты мәселесі – ол жұмыс жүктемесінің әлсіздігінде.

Индустриялық аймақтардағы жұмыс бәсеңдігінің бірден бір себебі, инженерлік коммуникациялардың жоқтығында болуы мүмкін. Егер де жергілікті атқарушы органдар толық қамтылған инфрақұрылымды құрған жағдайда, аталған аймақтардағы жұмыс белсенді түрде дамитын еді.

«Атемекен» Қазақстан Республикасы Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасының Жамбыл облыстық филиалының ұсынысына сәйкес өңірде, екі шағын индустриялық аймақ құрылып, шағын және орта бизнес субъектілеріне алдағы уақытта жалға беру қарастырылуда. Осы орайда, шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға мемлекеттік-жекеменшік әріптестік те өз үлесін қосатыны белгілі, бірақ бұл ретте әлеуетті әріптестер үшін екінші деңгейлі құжаттардың көптігі осы саланы дамытуға кері әсерін тигізуде. Біліктілікті кіріктеу кезінде ең негізгі талап ретінде қаржылай қызметі туралы аудиторлық есептілікті көрсетуін талап етеді. Бұл бизнесмендерге ыңғайсыз. Ал, «Аудиторлық қызмет» Заңына сәйкес есепті тек үлкен акционерлік қоғамдарға көрсетіп, ал ЖШС немесе жеке кәсіпкерлік заңның талаптарына кірмейтіндігі белгілі. Осылайша, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобаларын жүзеге асыру және жоспарлау Ережесінің нормалары заңға қарама-қайшы келуде.

Ауылдардағы шағын және орта бизнеске тосқауыл болып отырған мәселелердің қатарына ең өзектісі ол, фермерлерге қажетті суармалы су бағасының қымбаттауы, мал ұрлығы, ауыл шаруашылығы кооперативтеріне қосарланған салық салу мәселелері болып отыр.

Әрине, жоғарыда айтылған проблемалар шешілсе, өңірдің бизнес-секторының дамуына едәуір септігін тигізетін еді.

Әдебиет:

1. Блеутаева К. «Кәсіпкерліктің жаңа формаларын ынталандырудағы мемлекеттің рөлі» // АльПари. -2010- №3.
2. Қарабаев Ш. «Кәсіпкерліктің әлеуметтанулық мәселелері» // Саясат. 2019ж. №2.
3. Қинашева Ж. «Қазақстан экономикасын қалыптастырудағы шағын кәсіпкерліктің рөлі»// Ақиқат. 2018ж. №2.

4. Мейірбеков Б. «Қазақстандағы шағын бизнес: проблемалар мен мәселелер» // Хабаршы. 2019ж. №1.
5. Мейірбеков Б. «Елдегі кәсіпкерлікті тиімді дамыту жолдары» // Хабаршы. 2019ж. №1.
6. Назарбаев Н. «Шағын кәсіпкерлікке үлкен жауапкершілік жүктелді» // Егемен қазақстан. 2019ж. 20 қыркүйек.
7. Мырзабеков С. «Шағын және орта кәсіпкерлік өндірісінің экономикалық тиімділігін арттыру» // Жаршы. 2019ж. №2.
8. Шымғанов Ә. «Кәсіпкерлік іс-әрекетті салықтық реттеу» //Ізденіс. 2010.№2.
9. Ахметов С. «Финансово-кредитные рычаги для малого бизнеса в развитых странах мира» // Банки Казахстана. 2019ж. №1.
10. Ким Г. «Особенности кредитования малого и среднего бизнеса» //Вестник КазНУ. №4. 2018.

Авторлар туралы мәлімет:

Амалбекова Гүлмира Ержанқызы - э.ғ.к., «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған доценті, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қаласы)

Әбілдаев Сұлтан Таласбайұлы - PhD, «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қаласы)

Түлеева Ғалия Тұрсыналықызы - «Қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, магистр М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қаласы)

**«Экономика және статистика» ғылыми-ақпараттық журналы үшін
мазмұны мен ресімделуіне қойылатын талаптар
Требования к содержанию и оформлению статей для ежеквартального
научно-информационного журнала «Экономика и статистика»**

Мақала мазмұнына қойылатын талаптар:

1. Ұсынылатын материал журнал тақырыбына сәйкес келуі қажет.
2. Ұсынылатын материал бұрынырақ басқа басылымдарда жарияланбаған түпнұсқа болуы тиіс.
3. Аталған журналда материал жариялайтын авторлар авторлық құқықтарын сақтайды және журналға бірінші жарияланым құқығын береді. Материалды одан әрі тарату аталған журналдағы түпнұсқалық жарияланымға міндетті сілтемемен ғана мүмкін.
4. Журнал редакциясы өзіне материалды антиплагиатқа тексеру құқығын қалдырады.
5. Ұсынылатын материалдың нақты құрылымы болуы керек: мақала атауы; кіріспе; міндетті (проблема) айту; зерттеудің негізгі әдістерін, нәтижелерін және одан әрі перспективаларын суреттеу; қорытындылар. Бұдан басқа, осыған ұқсас тақырып бойынша басқа жарияланымдармен салыстырғанда аталған мақалада не бар екенін көрсету қажет.
6. Халықаралық стандарттарға сәйкес
  - ғылыми-техникалық қызметтің мемлекеттік рубрикаторын ХФТАР (<http://grnti.ru/?p1=06> қараңыз);
  - JEL жіктеуіші бойынша кодтарын (http://www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php қараңыз) көрсету қажет.
7. Мақала соңында пайдаланылған әдебиет тізімі келтірілуі қажет (10 атаудан кем емес).
8. Мақаламен қоса проблемалар, мақсаттары және алынған нәтижелерді көрсете отырып, мақаланың мазмұнын ашатын аннотация (ұсынылатын көлем қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде 100-200 сөз) және негізгі сөздер (ұсынылатын көлем қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде 5-7 сөз) ұсынылуы тиіс.
9. Сондай-ақ мақалаға автордың толық аты-жөні, ғылыми атағы және дәрежесі, жұмыс орны, байланыс телефоны және электрондық мекенжайын көрсете отырып, автор туралы қысқаша мәліметтер қоса берілуі қажет.
10. Зерттеу нәтижелері бойынша журналда жариялау үшін өз мақалаларын жіберетін аспиранттар мен магистранттар ғылыми басшының пікірін ұсынуы қажет немесе ғылыми басшы екінші автор болуы мүмкін.

Требования к содержанию статей:

1. Предоставляемый материал должен соответствовать тематике журнала.
2. Представляемый материал должен являться оригиналом, неопубликованным ранее в других изданиях.
3. Авторы, публикующие материал в данном журнале, сохраняют за собой авторские права и предоставляют журналу право первой публикации. Дальнейшее распространение материала возможно при обязательной ссылке на оригинальную публикацию в данном журнале.
4. Редакция журнала оставляет за собой право проверки материала на антиплагиат.
5. Представляемый материал должен иметь четкую структуру: наименование статьи; введение; формулировку задачи (проблемы); описание основных методов, результатов и дальнейших перспектив исследования; выводы. Кроме того, необходимо указать, что нового несет в себе данная статья по сравнению с другими публикациями по аналогичной тематике.
6. Согласно международным стандартам следует указать коды:
  - по Государственному рубрикатору научно-технической деятельности МРНТИ (см. <http://grnti.ru/?p1=06>);
  - по классификации JEL (см. http://www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php).
7. В конце статьи должен быть приведен список использованной литературы (не менее 10 наименований).
8. Вместе со статьей обязательно должна быть представлена аннотация, раскрывающая содержание статьи с указанием проблем, целей и полученных результатов (рекомендуемый объем 100-200 слов, на казахском, русском и английском языках) и ключевые слова (рекомендуемый объем 5-7 слов, на казахском, русском и английском языках).
9. К статье так же должна быть приложены краткие сведения об авторах с указанием: фамилии, имени, отчества (полное), ученого звания и степени, места работы, контактного телефона и электронного адреса.
10. Аспиранты и магистранты, направляющие свои статьи для публикации в журнале по результатам исследований, должны представить отзыв научного руководителя либо научный руководитель может выступить соавтором.

Мәтінді ресімдеуге қойылатын талаптар:

Материалдар қазақ және орыс тілдерінде «Microsoft Word» форматында ES.kazstat@gmail.com электрондық мекенжайына ұсынылады.

1. Мәтіннің көлемі А4 форматында 5-10 бет болуы тиіс, беттері толық толтырылуы және нөмірленуі тиіс.

2. Бет шеттері: жоғары - 1,0 см, төмен – 1,0 см, оң – 1,0 см, сол – 2,0 см.

3. Мәтінді теру жалпыға бірдей стандарттарды (абзацтық шегініс, «бір» жоларалық арақашықтық және т.с.с) сақтау есебімен жүзеге асуы тиіс, шрифт түрі «Calibri», шрифт мөлшері: мақала атауы - 14, авторлардың Т.А.Ә. - 12, мәтін - 10, сілтемелер - 9.

4. Кестелік материалды ресімдеу барысында мәтінді және ұяшықтың ішіндегі сандарды тегістеуді екпін немесе бос жолдармен емес, стандарттық әдістермен орындау керек.

5. Графикалық материал, сондай-ақ «Microsoft Excel» (сканерлеусіз) форматында берілуі қажет.

6. Математикалық формулалар сондай-ақ «Microsoft Equation» (оң жақтан нөмірлеу) формула редакторында ұсынылуы тиіс.

7. Нөмірленген әдебиет тізімі алфавиттік тәртіпте (алдымен орыс тілді авторлар, сосын ағылшын тілді) келтірілуі тиіс, мәтіндегі әдебиетке сілтемелер тиісті сандармен шаршы жақшалар ішінде көрсетілуі қажет.

Аталған талаптар сақталмай ресімделген мақалалар авторға қайтарылады.

Сондай-ақ редакциялық ескертулер бар болса материал авторға қайтарылады.

Мақала жариялау немесе жарияламау туралы Редакциялық алқаның шешімі мәжіліс өткен соң 10 күннің ішінде авторға жеткізіледі.

Требования к оформлению текста:

Материалы представляются на казахском или русском языках на электронный адрес ES.kazstat@gmail.com в формате «Microsoft Word».

1. Объем текста от 5 до 10 страниц формата А4, страницы должны быть целиком заполнены текстом и пронумерованы.

2. Поля страницы: верхнее - 1,0 см, нижнее – 1,0 см, правое – 1,0 см, левое – 2,0 см.

3. Набор текста должен быть осуществлен с учетом соблюдения общепринятых стандартов (абзацные отступы, «одинарный» межстрочный интервал и т.п.), тип шрифта «Calibri», размер шрифта: заголовок статьи - 14, Ф.И.О. авторов - 12, текст - 10, сноски - 9.

4. При оформлении табличного материала выравнивание текста и цифр внутри ячеек необходимо выполнять только стандартными способами, а не с помощью пробелов или пустых строк.

5. Графический материал должен быть представлен также в формате «Microsoft Excel» (без сканирования).

6. Математические формулы должны быть представлены также в редакторе формул «Microsoft Equation» (нумерация с правой стороны).

7. Пронумерованный список литературы должен быть приведен в алфавитном порядке (сначала русскоязычные авторы, а затем англоязычные), ссылки на литературу в тексте указаны соответствующей цифрой в квадратных скобках.

Статьи, оформленные без соблюдения данных требований, возвращаются автору.

При наличии редакционных замечаний материал также возвращается автору на доработку.

Решение Редакционной коллегии об опубликовании статьи либо об отказе доводится до автора в течение 10 дней после заседания.